CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अथश्रीमद्भागवतद्वितीयस्कंधःप्रारभ्यते.

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

श्रीगणेशायनमः द्वितीयेतुदशाध्यायैःश्रीभागवतमादितः उद्देशलक्षणोक्तिभ्यांसंक्षेपेणोपवर्ण्यते १ तत्रतुप्रथमेऽध्या
येकीर्तनश्रवणादिभिः स्थविष्ठेभगवद्रूपेमनसोधारणोच्यते २ यन्नामकीर्तनंदानतपोयोगादिसत्फलम् तम्भिसंपरमानंदंहू
रिंनरनमस्मर ३ अथद्वितीयस्कंधव्याख्या उक्तःपूर्वसुपोद्घातःसप्रसंगःशुकागमः राज्ञापृष्टंनृणांकृत्यमथाहशुकसन्मु
निः ४ राज्ञःप्रश्नमभिनंदति वरीयानिति तेत्वयापुंसांश्रोतव्यादिषुमध्येयःपरःश्रेष्ठगोचरःप्रश्नःकृतएषःवरीयान् यतोलो
कहितमेतत् मोक्षहेतुत्वात् आत्मविदांमुक्तानांचसंमतोयतः १ तत्रतावत्स्वाभाविकक्रियाणामनर्थहेतुत्वंवदन्ब्रूहि यद्वा वि
पर्ययमित्यस्योत्तरमाह श्रोतव्यादीनीतित्रिभिः गृहेषुसक्तानामतएवगृहमेधिनांतद्भतपंचसूनापराणाम् एधतिर्हिंसार्थः २

ॐनमोभगवतेवासुदेवाय श्रीशुकउवाच वरीयानेषतेप्रश्नःकृतोलोकहितंनृप आत्मवित्सं
मतःपुंसांश्रोतव्यादिषुयःपरः १ श्रोतव्यादीनिराजेंद्रनृणांसंतिसहस्रशः अपश्यतामात्मतत्त्वंगृ
हेषुगृहमेधिनाम् २ निद्रयाह्रियतेनक्तंव्यवायेनचवावयः दिवाचार्थेहयाराजन्कुटुंबभरणेनवा ३
देहापत्यकलत्रादिष्वात्मसैन्येष्वसत्स्वपि तेषांप्रमत्तोनिधनंपश्यन्नपिनपश्यति ४ तस्माद्भारतस
र्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चस्मर्तव्यश्चेच्छताऽभयम् ५

तैश्वहृथैवायुर्व्ययोभवतीत्याह नक्तंरात्रौयद्वयः आयुः तन्निद्रयाव्यवायेनरत्यावाह्रियते दिवाअन्हियद्वयः तत्तु अर्थेहयाअ
थार्थमुद्यमेनसिद्धेऽर्थेकुटुंबपोषणेनवा चकारावनुक्तसमुच्चयार्थौ ननुनश्वरकुटुंबाद्यर्थंकथमायुर्व्ययंकुर्यात्तत्राह देहादि
षुआत्मनःसैन्येषुपरिकरेषुअसत्सुमिथ्याभूतेष्वपिप्रमत्तःप्रसक्तः तेषांपित्रादिदृष्टांतेननाशंपश्यन्नपिनानुसंधत्ते ४ एवंवि
पर्ययप्रश्नोत्तरमुक्त्वाश्रोतव्यादिप्रश्नस्योत्तरमाह तस्मादिति हेभारतभरतवंश्य सर्वात्मेतिप्रेष्ठत्वमाह भगवानिति सौंद
र्यईश्वरइत्यावश्यकत्वम् हरिरिति बंधहारित्वम् अभयंमोक्षमिच्छता ५

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अतःपरमन्यत्श्रेयोनास्तीत्याह एतावानेवजन्मनोलाभःफलम् तमाह नारायणस्मृतिरिति सांख्यादिभिःसाध्यज्ञानंतेषामन्ना
तंश्रयेणलाभत्वंवारयति सांख्यमात्मानात्मविवेकः योगोष्टांगः अंतेतुस्मृतिःपरोलाभः नतन्महिमावक्तुंशक्यइत्यर्थः ६ तत्रसदाचा
रंप्रमाणयति प्रायेणेति विधिषेधतः विधिनिषेधाभ्यांनिवृत्ताः नैर्गुण्येब्रम्हणिस्थिताअपि स्मप्रसिद्धम् ७ किमिदमपूर्वंकथयसि
सत्यमत्यपूर्वमेवेदमित्याह इदंभगवत्प्रोक्तम् तन्नामैकप्रधानंपुराणंब्रम्हसंमितंसर्ववेदतुल्यंयद्वाब्रम्हसम्यक्मितंयेनकुतस्त्व
यामासमत आह अधीतवानिति सिद्धस्यतवकुतोऽध्ययनेप्रवृत्तिस्तत्राह परिनिष्ठितोपीति गृहीतचेताआकृष्टचित्तः ९ महापु
रुषोविष्णुःतदीयःयस्ययस्मिन्श्रद्धांकुर्वतांसती अहैतुकी १० साधकानांसिद्धानांचनातःपरमन्यत्श्रेयोस्तीत्याह एतदिति इच्छ

एतावान्सांख्ययोगाभ्यांस्वधर्मपरिनिष्ठया जन्मलाभःपरःपुंसामंतेनारायणस्मृतिः ६ प्रायेणमुनयो
राजन्निवृत्ताविधिषेधतः नैर्गुण्यस्थारमंतेस्मगुणानुकथनेहरेः ७ इदंभागवतंनामपुराणंब्रम्हसंमित
म् अधीतवान्द्वापरादौपितुर्द्वैपायनादहम् ८ परिनिष्ठितोपिनैर्गुण्यउत्तमश्लोकलीलया गृहीत
चेताराजर्षेआख्यानंयदधीतवान् ९ तदहंतेभिधास्यामिमहपौरुषिकोभवान् यस्यश्रद्दधतामा
शुस्यान्मुकुंदेमतिःसती १० एतन्निर्विद्यमानानामिच्छतामकुतोभयम् योगिनांनृपनिर्णीतंहरेर्नामा-
नुकीर्तनम् ११ किंप्रमत्तस्यबहुभिःपरोक्षैर्हायनैरिह वरंमुहूर्तंविदितंघटेतश्रेयसेयतः १२ खट्वांगो
नामराजर्षिर्ज्ञात्वेयत्तामिहायुषः मुहूर्तात्सर्वमुत्सृज्यगतवानभयंहरिम् १३

तांकामिनांतत्तत्फलसाधनमेतदेव निर्विद्यमानानांमुमुक्षूणांमोक्षसाधनमेतदेव योगिनांज्ञानिनांफलंचैतदेव निर्णीतम् नात्र-
प्रमाणंवक्तव्यमित्यर्थः ११ अल्पमेवायुरवशिष्टंकिमहंसाधयेयमितिमाशंकचइत्याह किमिति त्रिभिःपरोक्षैरलक्षितैर्हायनैर्व
र्षैः विदितंवृथायातीतिज्ञातम् यतोयेनज्ञातेनघटेतयत्नंकुर्यात् १२ खट्वांगोहिदेवपक्षेस्थित्वादैत्यानजयत् ततःप्रसन्नैर्देवै
र्वरंवृणीष्वेत्युक्तोऽतस्तेनोक्तंप्रथमंतावन्ममायुः कथ्यतामिति ततोदेवैरुक्तंतत्तुमुहूर्तमात्रमस्तीति ततोतिशीघ्रंविमानेनभुव
मागत्यहरिंशरणंगतइति यतइयंस्वर्गभूमिरजोधिकाकर्मभूमिःपृथ्वी १३ ६२ ६५ ६२ १

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तवत्तु एतर्ह्यपि इदानीमपि तावदिति तावता कालेन सांपरायिकं पारलौकिकं साधनं संपादय १४ तच्च वैराग्येन तावदाह अंतकाल इ
ति गतसाध्वसः मृत्युभयशून्यः असंगो नामानासक्तिः तेन शस्त्रेण स्पृहां स्वेच्छाम् तं देहमनु ये पुत्रकलत्रादयः तेष्वपि स्पृहां छिंद्यात्
१५ किंच गृहात्प्रव्रजितः निर्गतः गृहे स्थितस्य पुनरध्यासक्तिसंभवात् तत्राष्टांगयोगमाह धीर इति ब्रह्मचर्यादियमोपलक्षणम् पु
ण्यतीर्थेति स्नानादिनियमोपलक्षणम् आसनमाह शुचाविति विविक्ते एकांते विधिवत् कुशाजिनचैलैः क्रमेणाभिनिर्मिते १६
जपगर्भं प्राणायामं वक्तुं जपमाह त्रिवृद्ब्रह्माक्षरं त्रिवृत् त्रिभिरकारादिभिर्वर्णैर्ग्रथितं ब्रह्माक्षरं प्रणवं मनसाऽभ्यसेत् आवर्तये
त् मनसा इंद्रियप्रत्याहारं वक्तुं प्राणायामेन मनोनियमनमाह मनो यच्छेत् वशीकुर्यात् ब्रह्मबीजं प्रणवमविस्मरन्नेव जितश्वासः स-

तवाप्येतर्हि कौरव्य सप्ताहं जीवितावधिः उपकल्पय तत्सर्वं तावद्यत्सांपरायिकम् १४ अंतकाले तु पुरु
ष आगते गतसाध्वसः छिंद्यादसंगशस्त्रेण स्पृहां देहेनु ये च तम् १५ गृहात्प्रव्रजितो धीरः पुण्यतीर्थज
लाप्लुतः शुचौ विविक्त आसीनो विधिवत्कल्पितासने १६ अभ्यसेन्मनसा शुद्धं त्रिवृद्ब्रह्माक्षरं परम् म
नो यच्छेज्जितश्वासो ब्रह्मबीजमविस्मरन् १७ नियच्छेद्विषयेभ्योक्षान्मनसा बुद्धिसारथिः मनः क
र्मभिराक्षिप्तं शुभार्थे धारयेद्धिया १८ तत्रैकावयवं ध्यायेदव्युच्छिन्नेन चेतसा मनो निर्विषयं युक्त्वा
ततः किंचन न स्मरेत् पदं तत्परमं विष्णोर्मनो यत्र प्रसीदति १९ रजस्तमोभ्यामाक्षिप्तं विमूढं मन आ-
त्मनः यच्छेद्धारणया धीरो हंति या तत्कृतं मलम् २०

न् १७ प्रत्याहारमाह नियच्छेत् निगृण्हीयात् अक्षान् इंद्रियाणि निश्चयात्मिका बुद्धिः सारथिर्यस्य सः धारणामाह मन इति पु
नश्च कर्मभिः तद्वासनाभिराक्षिप्तमाकृष्टं शुभार्थे भगवद्रूपे १८ ध्यानमाह तत्रेति एकमेकं पादाद्यवयवम् अव्युच्छिन्नेन समग्र
रूपादवियुक्तेन आश्रयविशेषेण सामान्यतश्चित्तस्थिरीकरणं धारणा अवयवविभावनया तद्दार्ढ्यं ध्यानमिति भेदः समाधिमाह
निर्विषयं मनो युक्त्वा समाधाय स्थिरीभूते मनसि स्फुरत्परमानंदमात्राकारं कृत्वेत्यर्थः प्रसीदति उपशाम्यति १९ गुणवशात्पुनरपि
क्षोभे सति धारणामेव स्थिरीकुर्यादित्याह रजसा आक्षिप्तं तमसा विमूढम् स्वीयं मनो निरुंध्यात् तत्कृतं रजस्तमोभ्यां कृतम् २०

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यतः यस्यांक्रियमाणायाम् भद्रंसुखात्मकमाश्रयम् विषयंपश्यतः तत्रैवधीनिर्भवति २१ यथाययायादृशीचेतिकर्तव्यतायाविष तद्विशेषणानांप्रश्नाः २२ यथेत्यस्योत्तरम् जितासनइति विषयमाह स्थूलइतिसार्धेन २३ विशेषोविराट्देहः अतिस्थूलानामपि स्थूलतरः सत्कार्यमात्रम् २४ अस्यचोपलक्षणत्वेनविषयत्वंवक्तुंतस्यविराड्जीवनियंताभगवानेवविषयइत्याह आंडकोशांतर्वर्तिनिकत्याहएवपृथिव्यावरणम् ततअप्तेजोवाय्वाकाशाहंकारमहत्तत्वानीतिसप्त २५ विराट्देहतज्जीवतदंतर्यामिणामभेदंम्मा

यतःसंधार्यमाणायांयोगिनोभक्तिलक्षणः आशुसंपद्यतेयोगआश्रयंभद्रमीक्षतः २१ राजोवाच यथासंधार्यतेब्रह्मन्धारणायत्रसंमता यादृशीवाहरेदाशु पुरुषस्यमनोमलम् २२ श्रीशुकउवाच जितासनोजितश्वासोजितसंगोजितेंद्रियः स्थूलेभगवतोरूपेमनःसंधारयेद्धिया २३ विशेषस्तस्यदेहोयंस्थविष्ठश्चस्थवीयसाम् यत्रेदंदृश्यतेविश्वंभूतंभव्यंभवच्चसत् २४ आंडकोशेशरीरेस्मिन्सप्तावरणसंयुते वैराजःपुरुषोयोसौभगवान्धारणाश्रयः २५ पातालमेतस्यहिपादमूलंपठंतिपार्ष्णिप्रपदेरसातलं महातलंविश्वसृजोथगुल्फौतलातलंवैपुरुषस्यजंघे २६ द्वेजानुनीसुतलंविश्वमूर्तेरूरुद्वयंवितलंचातलंच महीतलंतज्जघनंमहीपतेनभस्तलंनाभिसरोगृणंति २७ उरस्थलंज्योतिरनीकमस्यग्रीवामहर्वदनंवैजनोस्य तपोरराटींविदुरादिपुंसःसत्यंतुशीर्षाणिसहस्रशीर्ष्णः २८

रोध्योपासनंकर्तव्यमित्याशयेनाह पातालंपादमूलंपादस्याधोभागम् पातालादीनांतद्वयवताविधीयते पातालादीनिअतलांतानिअधस्तनादारभ्यसप्तभूविवराणि पठंतिगृणंतीत्यादिप्रमाणप्रदर्शनंपार्ष्णिप्रपदेपादस्यपश्चात्पुरोभागौ २६ ऊरुद्वयस्याधोभागेवितलमुत्तरभागेअतलमितिज्ञेयम् नाभिरेवसरः २७ ज्योतिरनीकंज्योतिषांसमूहंस्वर्गम् महर्लोकंग्रीवेतिगृणंति तपोलोकंरराटीम् ललाटम् सत्यंसत्यलोकम् २८ ७ ७ ७ ७ ३

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

उस्रादेवाः तेजोमयशरीरत्वात् नेवाहवइत्याहुः दिशः अस्मदादिश्रोत्राधिष्ठात्र्योदेवताः कर्णौश्रोत्रस्याधिष्ठानम् शब्दस्तुश्रोत्रवि-
षयः सतस्यश्रोत्रेंद्रियम् एवंनासिकादिष्वपि नासत्यदस्रौअश्विनौनासेनासापुटे इध्मोदीप्तः २९ द्यौरंतरिक्षम् अक्षिणीनेत्रगो-
लके चक्षुः इंद्रियम् पतंगः सूर्यः अहनीरात्र्यहनी परमेष्ठिधिष्ण्यंब्रह्मपदं तालुअधिष्ठानं जिह्वाइंद्रियम् ३० छंदांसिवेदाः शि-
रोब्रह्मरंध्रम् स्नेहकलाः पुत्रादिस्नेहलेशाः द्विजानिदं ताः पंटत्वमार्षम् दृष्ट्रा अपारः सर्गइतियत्सतस्यकटाक्षः ३१ अधर्मा
र्गोस्यपृष्ठभागः कः प्रजापतिः मित्रौमित्रावरुणौ ३२ अनंतंवीर्यंयस्यसः वयः कालस्तस्यगमनंगुणप्रवाहः प्राणिनांसंसारः कर्म
तस्यक्रीडा ३३ भूम्नः विभोः अव्यक्तंप्रधानंप्रसिध्दः चंद्रमाः तदीयंमनः सर्वेषांविकाराणांकोशइवाश्रयभूतं ३४ विज्ञानश

इंद्रादयोबाहवआहुरुस्राः कर्णौदिशः श्रोत्रममुष्यशब्दः नासत्यदस्रौपरमस्यनासेघ्राणोऽस्यगंधोमु
खमग्निरिध्दः २९ द्यौरक्षिणीचक्षुरभूत्पतंगः पक्ष्माणिविष्णोरहनीउभेच तद्भ्रूविजृंभः परमेष्ठिधि-
ष्ण्यमापोस्यतालूरसएवजिह्वा ३० छंदांस्यनंतस्यशिरोगृणंतिदंष्ट्रायमः स्नेहकलाद्विजानि हासो
जनोन्मादकरीचमायादुरंतसर्गोयदपांगमोक्षः ३१ व्रीडोत्तरोष्ठोधरएवलोभो धर्मः स्तनोऽधर्मपथोऽ
स्यपृष्ठः कस्तस्यमेंद्रंवृषणौचमित्रौकुक्षिः समुद्रागिरयोस्थिसंघाः ३२ नद्योस्यनाड्योथतनूरुहाणि
महीरुहाविश्वतनोर्नृपेंद्र अनंतवीर्यः श्वसितंमातरिश्वागतिर्वयः कर्मगुणप्रवाहः ३३ ईशस्यकेशान्वि
दुरंबुवाहान्वासस्तुसंध्यांकुरुवर्यभूम्नः अव्यक्तमाहुर्हृदयंमनश्चसचंद्रमाः सर्वविकारकोशः ३४ विज्ञा
नशक्तिंमहिमामनंतिसर्वात्मनोंतः करणंगिरित्रं अश्वाश्वतर्युष्ट्रगजानखानिसर्वेमृगाः पशवः श्रोणिदे
शे ३५ वयांसितव्द्याकरणंविचित्रंमनुर्मनीषामनुजोनिवासः गंधर्वविद्याधरचारणाप्सरः स्वरस्मृतीर
सुरानीकवीर्यः ३६

क्तिंचित्तं महिंमहत्तत्वम् अंतः करणमहंकारम् गिरित्रंश्रीरुद्रम् गर्दभाद्वडवायांउत्पन्नाअश्वत-
री ३५ वयांसिपक्षिणः तस्यव्याकरणंनामरूपेव्याकरवाणीतिश्रुत्युक्तंशिल्पनैपुण्यंयथाहुः येनशुक्लीकृताहंसाः शुकाश्चहरि-
तीकृताः मयूराश्चित्रितायेनसतेवृत्तिंविधास्यतीतिमनुः स्वायंभुवः मनीषाबुध्दिः मनुजः पुरुषः निवासः आश्रयः पुरुषत्वेचाविस्त-
रामात्मेतिश्रुतेः गंधर्वादीनांद्वंद्वैक्यं गंधर्वादयः स्वरस्मृतीः षड्जादिस्वरस्मृतयइत्यर्थः असुरानीकंवीर्यंयस्यसः स्मृतिरसुरानीकवी-
र्यइतिपाठेगंधर्वादयः स्वरः असुरसमूहश्चैषः प्रल्हादः स्मृतिस्तस्येति ३६

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ब्रह्मविप्रस्तस्याननंमुखम् क्षत्रंक्षत्रियोभुजोयस्य विट्वैश्यःऊरूयस्य अंघ्रिश्रितःकृष्णवर्णःशूद्रोयस्य नानाभिधानामानि
येषांतेचतेअभीज्यादेवास्तेषांगणैर्वसुरुद्रादिभिरुपपन्नोयुक्तः द्रव्यात्मकोहविःसाध्यः वितानयोगःयज्ञप्रयोगःतस्यकर्मकार्यम्
अवश्यकोभिप्रेतइत्यर्थः ३७ इयानेतावान्सन्निवेशःअवयवसंस्थानम् अस्मिन्स्वबुद्ध्यामनःसंधार्यतेकैर्मुमुक्षुभिः यतोव्य
तिरिक्तंकिंचिन्नास्तितस्मिन् ३८ तदेवंचित्तस्थैर्यार्थंविराड्देहजीवेश्वराणामभेदेनोपासनमुक्तम् तत्रतुदेहजीवावीश्वरेप्रवि-
लाप्यसएवध्येयइतिनिर्धारयति इतिसर्वेषांधीवृत्तिभिरनुभूतंसर्वंयेनसएकएवसर्वांतरआत्मातमेवसत्यंभजेत अन्यत्रोपल
क्षणेनसज्जेतयतअसंगात् आत्मनःपातःसंसारोभवति एकस्यनचादिंद्रियैःसर्वानुभूतौदृष्टांतःस्वप्नंजननामीक्षिता यथेति

ब्रह्माननंक्षत्रभुजोमहात्माविडूरुरंघ्रिश्रितकृष्णवर्णः नानाभिधाभीज्यगणोपपन्नोद्रव्यात्मकःकर्म
वितानयोगः ३७ इयानसावीश्वरविग्रहस्ययःसन्निवेशःकथितोमयाते संधार्यतेस्मिन्वपुषिस्थवि
ष्ठेमनःस्वबुद्ध्यानयतोस्तिकिंचित् ३८ ससर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्वआत्मायथास्वप्नजनेक्षितैकः तंस-
त्यमानंदनिधिंभजेतनान्यत्रसज्जेद्यतआत्मपातः ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेमहा
पुरुषसंस्थानुवर्णनेप्रथमोध्यायः १ श्रीशुकउवाच एवंपुराधारणयात्मयोनिर्नष्टांस्मृतिंप्रत्यवरु-
ध्यतुष्टात् तथाससर्जेदममोघदृष्टिर्यथाप्ययात्प्राग्व्यवसायबुद्धिः १ ७ ७

स्वप्नेहिकदाचित्बहून्देहान्प्रकल्प्यजीवस्तत्तदिंद्रियैःसर्वंपश्यतितद्वत् ईश्वरस्यतुविद्याशक्तित्वान्नसंबंधः ३९ इतिद्वितीय-
स्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेतुततःस्थूलधारणातोजितंमनः श्रीमत्साक्षिणिसर्वेशेविष्णौधार्यमितीर्यते १ द्वयालंबन
रूपैवमुक्तावैराजधारणा इहोच्यतेतुतत्साध्यासर्वांतर्यामिधारणा २ तत्रतावत्पूर्वोक्तधारणायाअवांतरफलमाह एवंधारणात
यातुष्टाद्धरेःपुराप्रलयसमयेनष्टांसृष्टिस्मृतिंप्रत्यवरुध्यलब्ध्वाअप्ययात्प्रागिदंविश्वंयथासीत्तथाससर्ज व्यवसायात्मिकाबु- ४
द्धिर्यस्यसः अतएवामोघादृष्टिर्यस्येति अतस्तयाधारणयाविश्वसृष्टिसामर्थ्यंभवति १ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

उपासनाफलादपिविरक्तस्यशुद्धात्मधारणायामधिकारः अतोवैराग्यार्थंसर्वकर्मफलंनिंदति शाब्दंशब्दमयंब्रह्मवेदः तस्यएषपं
थाः कर्मफलबोधप्रकारः कोसौ अर्थमूर्त्यैरेवस्वर्गादिनामभिः साधकस्यधीर्ध्यायति तत्तदिच्छांकरोतीतिय त् अ पार्थत्वमे-
वाह तत्रमायामयेपथिसुखमितिवासनयाशयानः स्वप्नानुपश्यन्निव परिभ्रमन्नर्थान्नविंदति तत्तल्लोकंप्राप्तोऽपिनिरवद्यं-
सुखंनलभतइत्यर्थः २ तर्हिसर्वथाकर्मफलत्यागेसद्यएवदेहपातःस्यादित्याशंक्याह अतःकविर्नामसुनाममात्रेषुभोग्येषु
यावताऽर्थेन अर्थोदेहनिर्वाहोयस्यस तथाभूतःस्यात् अप्रमत्तः तावन्मात्रेप्यनासक्तः व्यवसायबुद्धिर्नेदंसुखमितिनिश्च

शाब्दस्यहिब्रह्मणएषपंथायन्नामभिर्ध्यायतिधीरपार्थैः परिभ्रमंस्तत्रनविंदतेऽर्थान्मायामयेवास
नयाशयानः २ अतःकविर्नामसुयावदर्थःस्यादप्रमत्तोव्यवसायबुद्धिः सिद्धेन्यथार्थेनयतेततत्रपरिश्र
मंतत्रसमीक्षमाणः ३ सत्यांक्षितौकिंकशिपोःप्रयासैर्बाहौस्वसिद्धेह्युपबर्हणैःकिं सत्यंजलौकिंपुरु
धान्नपात्र्यादिग्वल्कलादौसतिकिंदुकूलैः ४ चीराणिकिंपथिनसंतिदिशंतिभिक्षांनैवांघ्रिपाःपरभृतः
सरितोप्यशुष्यन् रुद्धागुहाःकिमजितोऽवतिनोपसन्नान्कस्माद्भजंतिकवयोधनदुर्मदांधान् ५

यवान् तदापितत्रतस्मिन्नर्थेअन्यथैवसिद्धेसतितत्रयत्नेपरिश्रमंपश्यन् नयतेन ३ अन्यथासिद्धमाह द्वाभ्याम् सत्यामिति
कशिपोःशय्यायाःस्वतःसिद्धेबाहौसतिउपबर्हणैः उच्छीर्षकैः पुरुधाबहुप्रकारयाअन्नपात्र्याभोजनपात्रेण ४ ननुदिक्स-
द्भावोनामनग्नत्वमेव वल्कमन्नंतोयंवासः स्थानंतुयाञ्चाप्रयत्नंविनाकथंप्राप्येत तत्राह चीराणिवस्त्रखंडानि परानुबिभ्र
ति पुष्णंतिफलादिभिर्ये गुहाः गिरिदर्यः ननुकदाचिदेषामलाभेकिंकार्यम् तत्राह अजितोहरिः उपसन्नान् शरणाग
तान् किंनावति नरक्षति किंशब्दस्यपूर्वत्रापिसंबंधः धनेनदुर्मदस्तेनांधान् नष्टविवेकान् ५ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तदातेनकिंकर्त्तव्यंहरिस्सेव्यइत्याह एवंविरक्तःसन्तंभजेत् भजनीयत्वेहेतवः स्वचित्तेस्वतएवासिद्धः यतःआत्माअतएवप्रियः
प्रियस्यचसेवासुखस्वरूपैव अर्थःसत्यः नत्वनात्मवन्मिथ्या भगवान्भजनीयगुणश्च अनंतश्चनित्यःयएवंभूतःतंभजेत् निय
तार्थःनिश्चितस्वरूपः तदनुभवानंदेननिर्वृतःसन्नितिस्वतःसुखात्मत्वंदर्शितं किंच यत्रयस्मिन्भजनेसतिसंसारहेतोरवि
द्यायाउपरमोनाशोभवति ६ एतदेवान्यचिंतानिंदयाद्रढयति कइति तांकथाभूतांपरस्यहरेरनुचिंतांधारणामनादृत्यपश्चन्क
र्मजडान्विना यथापशूरेवंसदेवानामितिस्मृतेः असतींविषयचिंतांकोनामकुर्यात् तयाचिंतयावैतरिण्यांपतितं तत्रचस्व-

एवंस्वचित्तेस्वतएवसिद्धआत्माप्रियोऽर्थोभगवाननंतः तंनिर्वृतोनियतार्थोभजेत्संसारहेतूपरमश्च
यत्र ६ कस्तांत्वनादृत्यपरानुचिंतामृतेपशूनसतींनामयुंज्यात् पश्यन्जनंपतितंवैतरण्यांस्वकर्म-
जान्परितापान्जुषाणम् ७ केचित्स्वदेहांतर्हृदयावकाशेप्रादेशमात्रंपुरुषंवसंतम् चतुर्भुजंकं
जरथांगशंखगदाधरंधारणयास्मरंति ८ प्रसन्नवक्त्रंनलिनायतेक्षणंकदंबकिंजल्कपिशंगवास
सम् लसन्महारत्नहिरण्मयांगदस्फुरन्महारत्नकिरीटकुंडलम् ९

कर्मजान्आध्यात्मिकादिक्लेशान्सेवमानंजनंपश्यन् वैतरणीयमस्यद्वारस्थानदीतत्तुल्यत्वात्संसृतिर्वैतरणी ७ तामेवधार
णांसविशेषणामाह केचिदितिषड्भिः स्वदेहस्यांतर्मध्येयत्हृत्तत्हृदयंतत्रयोवकाशस्तस्मिन्वसंतम् प्रादेशस्तर्जन्यंगुष्ठयोर्वि
स्तारः सएवमात्राप्रमाणंयस्येतिहृदयपरिमाणम् तत्रोपचर्यते कंजंपद्मम् रथांगंचक्रं ८ नलिनंपद्मंतद्वत् प्रसन्नेआ
यतेदीर्घेईक्षणेयस्य कदंबकुसुमस्यकिंजल्काः केसराः तद्वत्पिशंगेपीतेवाससीयस्य लसंतिमहारत्नानियेषुतानिसु ५
वर्णमयान्यंगदानियस्य स्फुरंतिचतानिमहारत्नानिचतन्मयानिकिरीटकुंडलानियस्य ९

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

उन्निद्रंविकसितंयत्हृत्संकजंतस्यकर्णिकैवआलयःस्थानंतस्मिन्योगेश्वरैरास्थापितोपादपल्लवौयस्य श्रीरेवलक्ष्मचिन्हंत
द्युक्तं पमादिविहितोमत्वर्थीयोनप्रत्ययः कौस्तुभरत्नंकंधरायांयस्य अम्लानालक्ष्मीःशोभायस्याःतयावनमालयाआचि
तंव्याप्तं १० स्निग्धत्वादिविशिष्टैःकुंतलैर्विरोचमानेआननेयोहासःतेनपेशलंसुंदरं ११अदीनमुदारंयल्लीलाहसितंतेनयदी
क्षणंतस्मिन् उल्लसंतोयेभ्रूभंगाःभ्रूविक्षेपास्तैःसंसूचितोभूरिरनुग्रहोयेन चिंतामयंचिंतयाआविर्भवंतम् १२ अस्यैव-
ध्यानमाह एकैकशइति अनुभावयेत् ध्यायेत् यद्यज्जितमचलतःस्फुरितंपादगुल्फादिस्थानंअवयव स्तत्तदपोह्यत्यक्त्वा

उन्निद्रहृत्पंकजकर्णिकालयेयोगेश्वरास्थापितपादपल्लवम् श्रीलक्ष्मणं कौस्तुभरत्नकंधरमम्लानलक्ष्म्यावन
मालयाचितम् १०विभूषितंमेखलयांगुलीयकैर्महाधनैर्नूपुरकंकणादिभिः स्निग्धामलाकुंचितनीलकुंत
लैर्विरोचमानाननहासपेशलं ११ अदीनलीलाहसितेक्षणोल्लसद्भ्रूभंगसंसूचितभूर्यनुग्रहं ईक्षेतचिं-
तामयमेनमीश्वरंयावन्मनोधारणयावतिष्ठते १२ एकैकशोंऽगानिधियानुभावयेत्पादादियावद्धसितंग
दाभृतः जितंजितंस्थानमपोह्यधारयेत्परंपरंशुद्ध्यतिधीर्यथायथा १३ यावन्नजायेतपरावरेस्मिन्वि
श्वेश्वरेद्रष्टरिभक्तियोगतः तावत्स्थवीयःपुरुषस्यरूपंक्रियावसानेप्रयतःस्मरेत १४ स्थिरंसुखंचासन
माश्रितोयतिर्यदाजिहासुरिममंगलोकं कालेचदेशेचमनोनसज्जयेत्प्राणान्नियच्छेन्मनसाजितासुः १५

परंपरंजंघाजान्वादिधारयेत्ध्यायेत् शुद्ध्यतितस्मिन्निश्चलाभवति १३पूर्वोक्तमेवधारणायाएतद्धारणांगत्वमाह यावदिति
परेब्रह्मादयोवरेयस्मात्कुतः विश्वेश्वरेद्रष्टरिनतुदृश्येचैतन्यघनत्वात् भक्तियोगःप्रेमलक्षणः क्रियावसानेआवश्यककर्मा
नुष्ठानानंतरं अनेनकर्मापिभक्तियोगपर्यंतमेवेत्युक्तम् प्रयतःनियमतत्परः १४ एवंतावदासन्नमृत्योःपुंसःकृत्यमुक्तम्
इदानींतस्यैवस्वयंदेहंत्यक्तुमिच्छतःकृत्यमाह स्थिरमितिसार्द्धैश्चतुर्भिः अंगहेराजन् एवंभूतोयतिर्यदाइमंलोकंदेहंजिहा
सुःहातुमिच्छतितदादेशेपुण्यक्षेत्रेकालेचउत्तरायणादौमनोनसज्जयेत् संगंनप्रापयेत् देशकालौयोगिनःसिद्धिहेतू
किंतु योगएवइतिदृढनिश्चयोभूत्वास्थिरंसुखकरंचासनमास्थितःप्राणान्नियच्छेदित्यर्थः १५ छ छ

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

एतांबुद्धिंक्षेत्रज्ञेबुध्यादिद्रष्टरिनिनयेत्विप्रलापयेत् तंचक्षेत्रज्ञमात्मनिशुद्धे तंच शुद्धमात्मानमात्मैवाहमित्यात्म निशुद्धे ब्रह्मणि अवरुध्य
एकीकृत्यलब्धोपशांतिः प्राप्तनिर्वृतिःसन्कृत्याद्विरमेत् ततःपरंप्राप्याभावात् १६ तदेवाह नयत्रेति यत्रात्मस्वरूपेकालेन
प्रभुः किमपिकर्तुंनसमर्थः अतएवदेवाः नप्रभवइत्याह अनिमिषांदेवानांपरःप्रभुः कालोऽपियत्रनप्रभुः तत्रकुतोनुदेवाः
प्रभवेयुः देवनियम्यानांतुजगतां प्राणिनांव्यावर्तेत्याह जगतामिति कुतोनप्रभवंतीत्यपेक्षायांनिरुपाधित्वादित्याह नयत्रे
ति यद्वा जगत्कारणान्यपिनयस्यसृष्ट्यादौप्रभवंतीत्याह नयत्रेति विकारोऽहंकारः १७ निरुपाधित्वंकुतइत्यतआह प
रमिति यद्यस्मात् अतत् आत्म व्यतिरिक्तंनेतिनेतीत्येवमुत्सष्टुमिच्छवोदौरात्म्यंदेहाद्यात्मत्वंविसृज्य अर्हस्यपूज्यस्यश्रीवि

मनःस्वबुध्याऽमलयानियम्यक्षेत्रज्ञएतांनिनयेत्तमात्मनि आत्मानमात्मन्यवरुध्यधीरो लब्धोपशां
तिर्विरमेतकृत्यात् १६ नयत्रकालोनिमिषांपरःप्रभुः कुतोनुदेवाजगतांयईशिरे नयत्रसत्वंनरजस्त
मश्चनवैविकारोनमहान्प्रधानम् १७ परंपदंवैष्णवमामनंतितद्यन्नेतिनेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः विसृज्य
दौरात्म्यमनन्यसौत्हृदाहृदोपगुह्यार्हपदंपदेपदे १८ इत्थंमुनिस्तूपरमेद्व्यवस्थितोविज्ञानदृग्वीर्यसुरं
धिताशयः स्वपार्ष्णिनापीड्यगुदंततोनिलंस्थानेषुषट्सून्नमयेज्जितक्लमः १९ नाभ्यांस्थितंहृद्यधि
रोप्यतस्मादुदानगत्योरसितंनयेन्मुनिः ततोनुसंधायधियामनस्वीस्वतालुमूलंशनकैर्नयेत २०

ष्णोःपदंपदेपदेक्षणेक्षणेत्हृदाउपगुह्यआश्लिष्यनान्यस्मिन्सौत्हृदंयेषांतथाभूताःसंतः तद्वैष्णवंपदमत एवपरंसर्वतःश्रेष्ठ
मामनंतीत्यन्वयः १८ तस्मादित्थंब्रह्मत्वेनव्यवस्थितोमुनिरुपरमेत् तुशब्देनयदिप्रास्यन्निितिवक्ष्यमाणात्सकामाद्विशेष
उक्तः तमाह विज्ञायतेऽनेनेतिविज्ञानंशास्त्रंतेनजाताहृक्ज्ञानंतस्यवीर्यबलंतेनसुरंधिताःविहिंसिताःआशयाविषयवासनायस्यसः
इदानींतस्यदेहत्यागप्रकारमाह स्वपार्ष्णिनापादमूलेनगुदंमूलाधारमापीड्यनिरुध्य अनिलंप्राणमुन्नमयेत् उर्ध्वंनयेत् जि
तःक्लमोयेनषट्सुस्थानेषुनाभ्यादिषु १९ नाभ्यांमणिपूरकेस्थितंहृदिअनाहतचक्रेअधिरोप्यउरसिकंठादधोदेशेस्थिते
विशुद्धिचक्रे मनस्वीजितचित्तःस्वतालुमूलंतस्यैवचक्रस्याऽग्रदेशम् ततोबहुधागमनसंभवात् शनकैरित्युक्तम् २० ६

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तस्माद्भ्रुवोरंतरमाज्ञाचक्रम् निरुद्धानिश्रोत्रेनेत्रेनासिकेमुखंचेत्येवंसप्तायतनानिप्राणमार्गायेनसः अनपेक्षश्चेत्स्वरंब्रह्मगतः
सन्मूर्धनिब्रह्मरंध्रेनिर्भिद्यदेहमिंद्रियाणि चविसृजेत् २१ सद्योमुक्तिमुक्त्वाक्रममुक्तिप्रकारमाह यदीतिदशभिः यदितुपार
मेष्ठ्यंपदंप्रयास्यन् भवतिवैहायसानांखेचराणांसिद्धानांयद्विहारंक्रीडास्थानं कीदृशम् अष्टावाधिपत्यानि अणिमाद्यै
श्वर्याणियस्मिन् तदपिप्रयास्यन् कगुणसन्निवायेगुणसमुदायरूपेब्रह्मांडेसर्वत्रेत्यर्थः तर्हिदेहत्यागावसरेमनश्चेंद्रियाणि
चनत्यजेत् किंतुतैःसहैवतल्लोकभोगार्थंगच्छेत् २२यतःकर्मगतिवन्नयोगगतिःपरिच्छिन्नेत्याह योगेश्वराणांत्रिलोक्याअं
तश्चबहिश्चमहर्लोकादिषुब्रह्मांडाद्बहिश्चगतिमाहुः अत्रहेतुः पवनस्यांतःआत्मलिंगशरीरंयेषामितिविद्याउपासनात

तस्माद्भ्रुवोरंतरमुन्नयेतनिरुद्धसप्तायतनोनपेक्षः स्थित्वामुहूर्त्तार्धमकुंठदृष्टिर्निर्भिद्यमूर्धन्विसृजे
त्परंगतः २१ यदिप्रयास्यन्नृपपारमेष्ठ्यंवैहायसानामुतयद्विहारम् अष्टाधिपत्यंगुणसन्निवायेसहै
वगच्छेन्मनसेंद्रियैश्च २२ योगेश्वराणांगतिमाहुरंतर्बहिस्त्रिलोक्याःपवनांतरात्मनां नक र्मभिस्तांग
तिमाप्नुवंतिविद्यातपोयोगसमाधिभाजाम् २३ वैश्वानरंयातिविहायसागतः सुषुम्णयाब्रह्मपथेनशो
चिषा विधूतकल्कोथहरेरुदस्तात्प्रयातिचक्रंनृपशैशुमारम् २४ तद्विश्वनाभिंत्वतिवर्त्यविष्णोर-
णीयसाविरजेनात्मनैकः नमस्कृतंब्रह्मविदामुपैतिकल्पायुषोयद्विबुधारमंते २५

पोभगवद्धर्मःयोगोऽष्टांगःसमाधिर्ज्ञानम् तान्येभजंतितेषांयागतिस्ताम्२३ तामाह वैश्वानरमित्यष्टभिःविहायसाआ
काशेन तत्रच ब्रह्मलोकपथेनगतःसन् प्रथमंवैश्वानरमग्न्यभिमानिनींदेवतांयाति केनोपायेन सुषुम्णायानाड्यासाचदे
हाद्बहिरपिवितताऽस्तीत्याह शोचिषाज्योतिर्मय्याविधूतःत्यक्तःकल्कोमलोयेनसः क्वाप्यसज्जमानइत्यर्थःउदस्ता
दुपरिष्टात् वर्त्तमानंहरेःसंबंधितारारूपंनारायणाधिष्ठितमित्यर्थःशैशुमारंचक्रंपंचमस्कंधेवक्ष्यमाणम् शिशुमाराश्रयंज्यो
तिश्चक्रम् चक्रस्थानि आदित्यादीनिध्रुवांतानिपदानिप्रयातीत्यर्थः २४ तद्विष्णोःचक्रंविश्वस्यनाभिंसूर्याद्याश्रयभूत
म् आर्षिपुल्लिंगत्वान्नाभिशब्दस्यनषंढत्वम् अतिवर्त्य अतिक्रम्य परतःस्वर्गिणांरत्यभावादेकएवनिर्मलेनलिंगशरी
रेणब्रह्मविदांस्थानमन्यैर्नमस्कृतम् महर्लोकमुपैति यद्यस्मिन्विबुधाःमहाकल्पायुषोभृग्वादयः २५ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अथो अनंतरं कल्पांते सविश्वं त्रैलोक्यमतिशयेन दह्यमानं निरीक्ष्य तत्राप्यूष्मप्राप्तेः यद्द्विपरार्धस्थायि तत्पारमेष्ठ्यं पदं प्रतिनिर्याति सिद्धेश्वरैर्जुष्टानि धिष्ण्यानि विमानानि यस्मिन् तत् उडुइति श्रैष्ठ्यं सूचितम् २६ तदेवाह नयत्रेति आर्तिर्दुःखम् उद्वेगो भयम् किंतु चित्ततो हेतोः यद्दुःखम् अदः ऋते तदेकं विना तत्कुतो भवति अनिदंविदाम् इदं भगवतो ध्यानम् अजानतां प्राणिनां दुरंतदुःखो यः प्रभवो जन्म तस्यानु अनुदर्शनात् तेषां कृपया यद्वा चित्ततोदः मनःपीडेति यत् तद्विना कुतश्चिदपि यत्र शोकादयो न संतीति तत्र ब्रह्मलोकं गतानां त्रिविधा गतिः ये पुण्योत्कर्षेण गताः ते कल्पांतरे पुण्यतारतम्येनाधिकारिका भवंति ये तु हिरण्यगर्भाद्युपासनाबलेन गताः ते ब्रह्मणा सह मुच्यंते ये तु भगवदुपासकाः ते स्वेच्छया ब्रह्मांडं भित्त्वा वैष्णवं पदमारुहंति २७ तत्र प्रस्तुतस्य भगवद्भक्तस्य ब्रह्मांडभेदनप्रकारमाह ततइत्यादिना तत्रेयं प्रक्रिया ईश्वराधिष्ठितायाः प्रकृतेः केनचिदंशेन महत्तत्त्वं भवति तस्यां

अथो अनंतस्य मुखानलेन दंदह्यमानं स निरीक्ष्य विश्वम् निर्याति सिद्धेश्वरजुष्टधिष्ण्यं यद्द्वैपरार्ध्यं तदु पारमेष्ठ्यम् २६ नयत्र शोको न जरा न मृत्युर्नार्तिर्न चोद्वेग ऋते कुतश्चित् यच्चित्ततोदः कृपयानिदंविदां दुरंतदुःखप्रभवानुदर्शनात् २७ ततो विशेषं प्रतिपद्य निर्भयस्तेनात्मनापोऽनलमूर्तिरत्वरन् ज्योतिर्मयो वायुमुपेत्य काले वाय्वात्मना खं बृहदात्मलिंगम् २८

शेनाहंकारः तस्यांशेन शब्दतन्मात्रद्वारा नभः तस्यांशेन स्पर्शतन्मात्रद्वारा वायुः तस्यांशेन रूपतन्मात्रद्वारा तेजः तस्यांशेन रसतन्मात्रद्वारा आपः तदंशेन गंधतन्मात्रद्वारा पृथ्वी तैश्च मिलितैश्चतुर्दशभुवनात्मकं विराट्शरीरं तस्य च पंचाशत्कोटियोजनविशालस्य पृथिव्येवांडकटाहविशेषशब्दवाच्या कोटियोजनविशालं प्रथमावरणं पंचाशत्कोटियोजनविशालमित्येके ततश्चाबादीनां ये परिणता अंशाः तान्येवोत्तरोत्तरं दशगुणान्यावरणानि अष्टमं तु प्रकृत्यावरणं व्यापकमेव तदेवं स्थिते पृथिव्याद्यावरणभेदप्रकारः कथ्यते ततो विशेषं प्रतिपद्य लिंगदेहेन पृथिव्यात्मतां प्राप्येत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं निर्भयः कथं यास्यामीति शंकाशून्यः तेनात्मना पृथिवीरूपेण तन्निरंतरा अपः प्रतिपद्य अत्वरन् त्वरामकुर्वन् तत्तदात्मत्वेन क्लेददाहादिशंकाभावाद्यथे ष्टभोगान् भुंजान इत्यर्थः एवं ज्योतिर्मयः सन् काले भोगावसाने बृहत् आत्मनो लिंगं परमात्ममूर्तित्वेनोपासने षूक्तं यद्वा वेदशब्दात्मनां तस्य प्रमापकमिति २८

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

इंद्रियार्थानांभूत सूक्ष्माणामतिक्रममाह घ्राणेनाधिष्ठितेनगंधमुपेत्यश्वसनंस्पर्शम् नभोगुणत्वंशब्दात्मतां घ्राणेनतत्तत्क
र्मेंद्रियेण आकूतिंतत्तत्क्रियाम् २९ तदेवंस्थूलसूक्ष्मभूतातिक्रममुक्त्वातदावरणभूताहंकारप्राप्त्यामहदादिप्राप्तिमाह सयोगी
विकार्यसंसाद्यवि ज्ञानतत्त्वंयाति विविधंकार्यमस्येतिविकार्योहंकारःसत्रिविधः तामसोराजसःसात्विकइति तत्रतामसाज्जडा
निभूत सूक्ष्माणिजायंते राजसाद्बहिर्मुखानिदशेंद्रियाणि सात्विकान्मनइंद्रियदेवताश्च तेषांलयश्च तत्तदहंकारे तत्रभूतसूक्ष्मा
णामिंद्रियाणांचसन्निकर्षंलयस्थानं तामसंराजसंच मनोमयंदेवमयंचसात्विकंप्राप्यगत्वा एवंगमनेन तेनाऽहंकारेणसह-
विज्ञानत्वंमहत्तत्वंयाति ततःगुणानांसन्निरोधोलयोयस्मिन् तत्प्रधानंयाति ३० तेनात्मनाप्रधानरूपेणानंदमयःसन्उपा
धीनामवसाने शांतमविकृतमानंदंपरमात्मानमुपैति नविषज्जते नावर्ततइत्यर्थः ३१ सृतीमार्गौप्रकारावित्यर्थः हेनृप अ-

घ्राणेनगंधंरसनेनवैरसंरूपंतुदृष्ट्याश्वसनंत्वचैव श्रोत्रेणचोपेत्यनभोगुणत्वंप्राणेनचाकूतिमुपैतियोगी
२९सभूतसूक्ष्मेंद्रियसन्निकर्षमनोमयंदेवमयंविकार्यम् संसाद्यगत्यासहतेनयाति विज्ञानतत्त्वंगुणसन्निरो
धम् ३० तेनात्मनात्मानमुपैतिशांतमानंदमानंदमयोवसाने एतांगतिंभागवतीं गतोयःसवैपुनर्नेहविषज्ज
तेऽंग ३१ एतेसृतीतेनृपवेदगीते त्वयाऽभिपृष्टेहसनातनेच येवैपुराब्रह्मणआहपृष्ट आराधितोभगवान्वा
सुदेवः ३२ नह्यतोऽन्यःशिवःपंथाविशतःसंसृताविह वासुदेवेभगवतिभक्तियोगोयतोभवेत् ३३

नपेक्षोनिर्भिद्यमूर्धन् विसृजेत् परंगतइतियासद्योमुक्तिःसैकासृतिः यदिप्रयास्यन्नित्यादिनाक्रममुक्तिश्च द्वितीयासृ
तिः एतेसृतीवेदेनगीतेउक्ते नतुस्वातंत्र्येक्षिते तत्रयदासर्वेप्रमुच्यंते कामायेऽस्यहृदिस्थिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्र
ह्मसमश्नुतेइतिसद्योमुक्तिः तेर्चिरभिसंभवतीत्यादिनाक्रममुक्तिश्चवेदेनोक्ता यद्वा नकर्मभिस्तांगतिमाप्नुवंतीतिदक्षि
णमार्गस्यापिसूचितत्वादेतेसृती इतिद्विवचनम् त्वयाभिपृष्टेयच्छ्रोतव्यमित्यादिप्रश्नेनार्थान्मुक्तिविषयेद्वेअपिसृतीपृ
ष्टेब्रूहि यद्वा विपर्ययमितिदक्षिणमार्गोऽप्यर्थात्पृष्टः एवंत्वयाचयेपृष्टेएतेसृतीइत्यन्वयः ३२ संतिसंसरतःपुंसोब-
हवोमोक्षमार्गास्तपोयोगादयःसमीचीनस्त्वयमेवेत्याह नहीति यतोनुष्ठितात् भक्तियोगोभवेत् अतोऽन्यःशिवः
स्वरूपोनिर्विघ्नश्चनास्त्येव ३३

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कुत एतदत आह भगवान्ब्रह्माकूटस्थः निर्विकारः एकाग्रचित्तः सन्नित्यर्थः त्रिस्त्रीन्वारान्कार्त्स्न्येन साकल्येन ब्रह्मवेदमन्वीक्ष्य विचार्य यत आत्मनि हरौ रतिर्भवेत् तदेव मनीषया अध्यवस्यत् निश्चितवान् ३४ नन्वनुभूते ऽर्थे रतिर्भवति अननुभूते तु भगवति कथं रतिः स्यात्तत्राह भगवान्लक्षितः दृष्टः कथं स्वात्मना क्षेत्रज्ञांतर्यामितया कैर्दृश्यते बुद्ध्यादिभिः तदेव द्वेधा दर्शयति दृश्यानां जडानां दर्शनं स्वप्रकाशं द्रष्टारं विना न घटत इत्यनुपपत्तिमुखेन लक्षणैः स्वप्रकाशांतर्यामिलक्षणैः तथा बुद्ध्यादीनि कर्तृप्रयोज्यानि करणत्वात् वास्यादिवत् इति व्याप्तिमुखेनानुमापकैः स्वतंत्रश्च कर्तेत्येवमीश्वरसिद्धिः ३५ यच्छ्रोतव्यमित्यादिप्रश्नोत्तरमुपसंहरति तस्मादिति ३६ श्रवणादिफलमभिनयेनाह पिबंतीति सतामात्मनः आत्मत्वेन प्रकाशमानस्य

भगवान्ब्रह्मकार्त्स्न्येन त्रिरन्वीक्ष्य मनीषया तदध्यवस्यत्कूटस्थो रतिरात्मन्यतो भवेत् ३५ भगवान्सर्वभूतेषु लक्षितः स्वात्मना हरिः दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टा लक्षणैरनुमापकैः ३६ तस्मात्सर्वात्मना राजन्हरिः सर्वत्र सर्वदा श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यो भगवान्नृणाम् ३७ पिबंति ये भगवत आत्मनः सतां कथामृतं श्रवणपुटेषु संभृतम् पुनंति ते विषयविदूषिताशयं व्रजंति तच्चरणसरोरुहांतिकम् ३८ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे पुरुषसंस्थावर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः २

श्रीशुक उवाच एवमेतन्निगदितं पृष्टवान्यद्भवान्मम नृणां यन्म्रियमाणानां मनुष्येषु मनीषिणाम् १ ब्रह्मवर्चसकामस्तु यजेत ब्रह्मणस्पतिम् इंद्रमिंद्रियकामस्तु प्रजाकामः प्रजापतीन् २

कथैवामृतम् विषयैर्दूषितं मलिनीकृतमाशयं पुनंति शोधयंति तस्य चरणपद्मांतिकं श्रीविष्णुपदं व्रजंति ३७ इति श्रीद्वितीयस्कंधे टीकायां द्वितीयोऽध्यायः २ तृतीये विष्णुभक्तेस्तु वैशिष्ट्यं शृण्वतो मुनेः भक्त्युद्रेकेण तत्कर्मश्रवणादर ईर्यते १ इदानीमन्यदेवताभजनस्यापि पुत्रादिभजनवदेव तुच्छफलत्वेन हेयत्वं वक्तुं पूर्वोक्तमनुवदति एवमिति ममेति माम् कदाचिद्दैवयोगेन मनुष्यत्वं प्राप्तेषु जीवेषु ये मनीषिणस्तेषां तत्रापि ये म्रियमाणास्तेषां विशेषत एवमेतद्धरिकथाश्रवणादिकं निगदितं विहितमित्यर्थः १ ब्रह्मणस्पतिम् वेदस्पतिं ब्रह्माणम् इंद्रियपाटवकामस्त्विंद्रम् प्रजापतीन् दक्षादीन् २ ६

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

मायांदुर्गाम् विभावसुमग्निं वसुकामः धनार्थी वीर्यंप्रभावस्तत्कामोवीर्यवान्सन्रुद्रान्यजेत् ३ अन्नाद्यंभोज्यंभक्ष्यंच अदितेःसुतान्द्वादशादित्यान् विशांदेशस्थप्रजानांस्वाधीनतामिच्छन्साध्यान्यजेत् ४ इलांपृथ्वीम् प्रतिष्ठांस्थानादमच्युतिम् रोदसीद्यावाभूमी ५ अप्सराश्चासौउर्वशीचताम् ६ यज्ञंयज्ञोपाधिंविष्णुम् कोशोवसुसंचयः वसुकामइत्यत्रधनमात्रमितिभेदः दांपत्यमन्योन्यप्रीतिस्तदेवार्थोयस्यसः ७ धर्मार्थःधर्मकामः उत्तमश्लोकोपाधिंविष्णुं तंतुंतन्वन्संतानवृद्धिमन्विच्छन् रक्षाबाधानिवृत्तिः तत्कामःपुण्यजनान्यक्षान् ओजोबलंतत्कामोमरुद्गणान्देवान् ८ राज्यंराजत्वंतत्कामोमनून्देवान्मन्वंतरपालान् राज्ञःकर्मराज्यंतत्कामोविश्वान्देवानितिविशेषः अभिचरन्शत्रुमरणमिच्छन्निर्ऋतिंराक्षसम् कामकामःभोगेच्छुः अकामःवैराग्यकामः पुरुषंपरम् प्रकृतिव्यतिरेकोपाधिमीश्वरम् ९ अकामःएकांतभक्तःउक्तानुक्तसर्वकामोवा पुरुषंपूर्णंनिरुपाधिं १० पूर्वोक्तनानादेवतायजनस्यापिसंयोगपृथक्त्वेनभक्तियोगफलत्वमाह एतावानिति इंद्रादीनपियजताम् इहतत्तद्यजनेनभागवतानांसंगतोभगवत्यचलोभावोभक्तिर्भवतीतियत् एतावानेवानिःश्रेयसस्यपरमपुरुषार्थस्योदयोलाभः अन्यत्तुसर्वंतुच्छमित्यर्थः ११ ⁂ ⁂ ⁂

देवींमायांतुश्रीकामस्तेजस्कामोविभावसुम् वसुकामोवसून्रुद्रान्वीर्यकामोथवीर्यवान् ३ अन्नाद्यकामस्त्वदितिंस्वर्गकामोदितेःसुतान् विश्वान्देवान्राज्यकामःसाध्यान्संसाधकोविशाम् ४ आयुःकामोश्विनौदेवौपुष्टिकामइलांयजेत् प्रतिष्ठाकामःपुरुषोरोदसीलोकमातरौ ५ रूपाभिकामोगंधर्वान्स्त्रीकामोप्सरउर्वशीम् आधिपत्यकामःसर्वेषांयजेतपरमेष्ठिनम् ६ यज्ञंयजेद्यशःकामःकोशकामःप्रचेतसम् विद्याकामस्तुगिरिशंदांपत्यार्थउमांसतीम् ७ धर्मार्थउत्तमश्लोकंतंतुंतन्वन्पितॄन्यजेत् रक्षाकामःपुण्यजनानोजस्कामोमरुद्गणान् ८ राज्यकामोमनून्देवान्निर्ऋतिंत्वभिचरन्यजेत् कामकामोयजेत्सोममकामःपुरुषंपरम् ९ अकामःसर्वकामोवामोक्षकामउदारधीः तीव्रेणभक्तियोगेनयजेतपुरुषंपरम् १० एतावानेवयजतामिहनिःश्रेयसोदयः भगवत्यचलोभावोयद्भागवतसंगतः ११

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भागवतसंगतइत्यनेनसूचितांहरिकथारतिंस्तौति ज्ञानमिति यत्तयास्तुकथासुज्ञानंभवति कीदृशम् आसर्वतःप्रति निवृत्तमुपरतंगुणोर्मीणांरागादीनांचक्रंसमूहोयस्मात्तत् उत अनंतरंतद्धेतुरात्मप्रसादश्चयत्रयासुमनःप्रसादहेतुर्गु- णेषुविषयेष्वसंगोवैराग्यंच उभयत्रेतिपाठेइहामुत्रचगुणेष्वसंगःकैवल्यमित्येवसंमतःपंथायोभक्तियोगःनिर्वृ तःश्र वणसुखेनअन्यत्रानिर्वृतइतिवा तासुहरिकथासुकोरतिंनकुर्यात् १२ अभिव्याहृतमुक्तं ऋषिंपरब्रह्मदर्शिनं कविशब्द ब्रह्मनिष्णातम् १३ श्रवणेच्छायांहेतुः हरिकथाएवउदर्कःउत्तरफलंयासुताः कथाःसतांभागवतानांसदसिसभायांस्युः

ज्ञानंयदाप्रतिनिवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसादउतयत्रगुणेष्वसंगः कैवल्यसंमतपथस्त्वथभक्तियोगः कोनिर्वृतोहरिकथासुरतिंनकुर्यात् १२ शौनकउवाच इत्यभिव्याहृतंराजानिशम्यभरतर्ष भः किमन्यत्पृष्टवान्भूयोवैयासकिमृषिंकविम् १३ एतच्छुश्रूषतांविद्वन्सूतनोर्हसिभाषितुम् कथाहरिकथोदर्काःसतांस्युःसदसिध्रुवम् १४ सवैभागवतोराजापांडवेयोमहारथः बालक्रीडनकैः क्रीडन्कृष्णक्रीडांयआददे १५ वैयासकिश्चभगवान्वासुदेवपरायणः उरुगायगुणोदाराःस- तांस्युर्हिसमागमे १६ आयुर्हरतिवैपुंसामुद्यन्नस्तंचयन्नसौ तस्यर्तेयत्क्षणोनीतउत्तमश्लोक वार्तया १७ तरवःकिंनजीवंतिभस्त्राःकिंनश्वसंत्युत नखादंतिनमेहंतिकिंग्रामपशवोप- रे १८

१४ एतत्प्रपंचयति सवाइतिद्वाभ्याम् कृष्णपूजादिरूपांक्रीडांयःस्वीकृतवान् १५ उरुगायस्यगुणैरुदाराः महत्सुःकथाःस्युः १६ किंच इत्थंवक्षीयमाणमायुर्हरिकथयासफलं कुर्वित्याशयेनाह त्रिभिः आयुरिति असौसूर्यउद्य न्उद्गच्छन् अस्तमदर्शनंचयन्गच्छन् यत्येनक्षणोनीतःतस्यआयुःऋतेवर्जयित्वा तथैवहरति १७ ननुजीवन- मेवतेषामायुषःफलमस्तितत्राह तरवइति ननुतेषांश्वासोनास्ति तर्हिभस्त्राःचर्मकोशाः ननुतासामाहारादिकं नास्तितत्राह नखादंतिनाश्नंति नमेहंति रेतःसेकंमैथुनंनकुर्वंतिकिं उतअपि नराकारंपशुंमत्वाह अपरेइति १८

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तदेवाह श्वादिभिः संस्तुतः सदृशो निरूपितः यस्य कर्णपथं कदाचिदपि नागतः सः अवज्ञास्पदत्वात् श्वभिः कश्मलवि
षयासक्तत्वात् विड्वराहैर्ग्रामसूकरैः कंटकवत् दुःखदविषयासक्तत्वाद्दुष्ट्रैः भारवाहित्वात् खरैस्तुल्य इत्यर्थः १९ तस्यां
गानि च निष्फलानीत्याह बिले इति पंचभिः बतेति खेदे न शृण्वतः अशृण्वतो नरस्य ये कर्णपुटे ते बिले छिद्ररंध्रे न चेदु
पगायति तस्य जिह्वा असती दुष्टा दर्दुरो भेकस्तदीया जिह्वेव २० पट्टवस्त्रोष्णीषेण किरीटेन च जुष्टमपि शिरो यदि
न नमेत् तर्हि केवलं भार एव शवो मृतकः तत्करतुल्यो लसती कांचनकंकणे ययोस्तौ अपि व्यर्थौ वाशब्दः २१ येन यने विष्णोर्मू

श्वविड्वराहोष्ट्रखरैः संस्तुतः पुरुषः पशुः न यत्कर्णपथोपेतो जातु नाम गदाग्रजः १९ बिले बतोरुक्रमवि
क्रमान्ये न शृण्वतः कर्णपुटे नरस्य जिह्वासती दार्दुरिकेव सूत न चोपगायत्युरुगायगाथाः २० भा
रः परं पट्टकिरीटजुष्टमप्युत्तमांगं न नमेन्मुकुंदम् शावौ करौ नो कुरुतः सपर्यां हरेर्लसत्कांचनकं-
कणौ वा २१ बर्हायिते ते नयने नराणां लिंगानि विष्णोर्न निरीक्षतो ये पादौ नृणां तौ द्रुमजन्मभाजौ
क्षेत्राणि नानुव्रजतो हरेर्यौ २२ जीवञ्छवो भागवतांघ्रिरेणुं न जातु मर्त्योऽभिलभेत यस्तु श्री-
विष्णुपद्या मनुजस्तुलस्याः श्वसञ्छवो यस्तु न वेद गंधम् २३ तदश्मसारं हृदयं बतेदं यद्गृह्यमाणै
र्हरिनामधेयैः न विक्रियेताथ यदा विकारो नेत्रे जलं गात्ररुहेषु हर्षः २४ अथाभिधेह्यंग मनोनुकू
लं प्रभाषसे भागवतप्रधानः यदाह वैयासकिरात्मविद्याविशारदो नृपतिं साधु पृष्टः २५
इति श्रीभागवते० द्वितीयस्कंधे तृतीयोध्यायः ३

तैर्न निरीक्षते ते बर्हायिते मयूरपिच्छनेत्रतुल्ये द्रुमव
ज्जन्म भजत इति तथा वृक्षमूलतुल्यावित्यर्थः २२ नाभिलभेत अभितो न स्पृशेत् धारयेत् श्रीविष्णुपद्याः श्रीवैष्णुप
दलग्नायाः न वेदेति अवघ्राय नाभिनंददित्यर्थः २३ अश्मवत्सारो बलं काठिन्यं यस्य विक्रिया लक्षणमाह अथेति
गात्ररुहेषु रोमसु हर्षः उद्गमः २४ यस्माद्भक्तस्य सर्वमेतद्ध्यर्थम् मनसोनुकूलं प्रियं ब्रूषे अथ अतः साधु पृष्टः
सन् वैयासकिर्नृपतिं प्रति यदाह तदभिधेहीति २५ इति द्वितीयस्कंधटीकायां तृतीयोध्यायः ३

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तुर्येपरीक्षितापृष्टंसृष्ट्यादिहरिचेष्टितम् शुकेनब्रह्मतत्सुत्रसंवादेनोपवर्ण्यते १ राज्ञःप्रश्नंकथयितुंतस्यप्राक्तनींस्थितिमाह चतु
र्भिः वैयासकेःशुकस्य इतिएवंभूतम् आत्मनस्तत्वस्यनिश्चयोयस्मात् तद्वचः उपधार्य आकलय्य स तीं कृष्णएवसेव्योना
न्यइत्येवंभूतां १ आत्मादेहःपशवोगजादयः २ इममेवार्थंहरिलीलालक्षणम् ३ संस्थांमृत्युं त्रैवर्गिकंधर्मार्थकामप्रधा
नम् संन्यस्यत्यक्त्वा आत्मभावंपरंप्रेम्णांभगवदात्मत्वंगतःप्राप्तःसन्पप्रच्छ ४ मह्यंममतमोऽज्ञानंविशीर्यते नश्य-

सूतउवाच वैयासकेरितिवचस्तत्वनिश्चयमात्मनः उपधार्यमतिंकृष्णेऔत्तरेयःसतींव्यधात् १ आ
त्मजायासुतागारपशुद्रविणबंधुषु राज्येचाविकलेनित्यंविरूढांममतांजहौ २ पप्रच्छचेममेवार्थंय
न्मांपृच्छथसत्तमाः कृष्णानुभावश्रवणेश्रद्दधानोमहामनाः ३ संस्थांविज्ञायसंन्यस्यकर्मत्रैवर्गि-
कंचयत् वासुदेवेभगवतिआत्मभावंदृढंगतः ४ राजोवाच समीचीनंवचोब्रह्मन्स
र्वज्ञस्यतवानघ तमोविशीर्यतेमह्यंहरेःकथयतःकथाम् ५ भूयएवविवित्सामिभगवानात्म-
मायया यथेदंसृजतेविश्वंदुर्विभाव्यमधीश्वरैः ६ यथागोपायतिविश्वंयथासंयच्छतेपुनः यां
यांशक्तिमुपाश्रित्यपुरुशक्तिःपरःपुमान् आत्मानंक्रीडयन्क्रीडन्करोतिविकरोतिच ७
नूनंभगवतोब्रह्मन्हरेरद्भुतकर्मणः दुर्विभाव्यमिवाभातिकविभिश्चापिचेष्टितम् ८ यथागुणां
स्तुप्रकृतेर्युगपत्क्रमशोपिवा बिभर्त्तिभूरिशस्त्वेकःकुर्वन्कर्माणिजन्मभिः ९ विचिकित्सितमे-
तन्मेब्रवीतुभगवान्यथा शाब्देब्रह्मणिनिष्णातःपरस्मिन्भगवान्खलु १०

तितवकथयतःसतःअतःसमीचीनम् ५ पुनश्चवेदितुमिच्छामि इदंदुर्विभाव्यमवितर्क्यंविश्वंयथासृजति ६ गोपा
यति पालयति संयच्छते संहरते पुरुशक्तिः बहुशक्तिमान्क्रीडन्यथाकरोति आत्मानंब्रह्मादिरूपेणक्रीडयन्प्रवि
करोति विविधंकरोति ७ ८ एकःपुरुषरूपेणयुगपत्जन्मभिःब्रह्माद्यवतारैःक्रमशोवायथाप्रकृतेर्गुणान्गृ
ह्णाति ९ विचिकित्सितंसंदिग्धम् शाब्देब्रह्मणिविचारेणनिष्णातःपरस्मिन्ननुभवेन १० छ छ १०

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

उपामंत्रितःप्रार्थितःप्रचक्रमेदेवतागुरुनमस्कारादिरूपमुपक्रमंकृतवानित्यर्थः ११ तदेवाहत्रयोदशभिःपरस्मैसर्वोत्तमायतत्रहेतुः भूयसेपरिमितमहिम्ने तद्दर्शयति सतःप्रपंचस्यउद्भवादिषुनिमित्त भूतायालीलातयागृहीतंब्रम्हादिरूपेणरजआदिशक्तित्रितयंयेनतस्मै अंतर्भवायअंतर्यामिणेअतएवसर्वांतरत्वादनुपलक्ष्यंवर्त्मयस्य १२ विचित्रफलदातृत्वमनुस्मरन्प्रणमति भूयःपुनश्चनमःस तांधर्मवर्तिनांवृजिनच्छिदेदुःखहंत्रे असतामधर्मशीलानामसंभवाय अनुद्भवहेतवे अखिलसत्वमूर्तये तत्तदेवादिरूपेणत त्तत्फलदायेत्यर्थः समग्रसत्वमूर्तयइतिवा पुनरपिपूर्वोक्तोभयवैलक्षण्यमाह पारमहंस्येप्रत्यक्निष्ठारूपेआश्रमेव्यवस्थितानां

सूतउवाच इत्युपामंत्रितोराज्ञागुणानुकथनेहरेः हृषीकेशमनुस्मृत्यप्रतिवक्तुंप्रचक्रमे ११ श्रीशुक उवाच नमःपरस्मैपुरुषायभूयसेसदुद्भवस्थाननिरोधलीलया गृहीतशक्तित्रितयायदेहिनामंतर्भ वायानुपलक्ष्यवर्त्मने १२ भूयोनमःसद्वृजिनच्छिदेसतामसंभवायाऽखिलसत्वमूर्तये पुंसांपुनःपा रमहंस्यआश्रमेव्यवस्थितानामनुमृग्यदाशुषे १३ नमोनमस्तेऽस्त्वृषभायसात्वतांविदूरकाष्ठायमुहुः कुयोगिनां निरस्तसाम्यातिशयेनराधसास्वधामनिब्रम्हाणिरंस्यतेनमः १४ यत्कीर्तनंयत्स्मरणंयदी क्षणंयद्वंदनंयच्छ्रवणंयदर्हणं लोकस्यसद्योविधुनोतिकल्मषंतस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः १५ विच क्षणायच्चरणोपसदनात्संगंव्युदस्योभयतोंतरात्मनः विंदंतिहिब्रम्हगतिंगतक्लमास्तस्मैसुभद्रश्रव- सेनमोनमः १६

पुंसामनुमृग्यमतन्निरसनेनपुनःपुनर्मृग्यंयदात्मतत्वंतस्यदाशुषेदात्रे १३ सात्वतांभक्तानामृषभा- यपालकायकुयोगिनांभक्तिहीनानांविदूराकाष्ठादिगपियस्यदुर्ज्ञेयायेत्यर्थः तदेववैषम्यप्रतीतावपिनिर्दोषत्वायाचिंत्यमैश्वर्यमाह निरस्तसाम्यमतिशयश्चयस्ययदपेक्षयाअन्यस्यसाम्यमतिशयश्चनास्तितेनराधसाऐश्वर्येणस्वधामनिस्वस्वरूपेब्रम्हाणिरममा णाय १४ सर्वसाधनेभ्योभक्तेःश्रैष्ठ्यमनुस्मरन्प्रणमति यत्कीर्तनमितिद्वाभ्यां अर्हणंपूजनं सुभद्रंमंगलंश्रवोयशोयस्यत- स्मै १५ विचक्षणाःविवेकिनः यस्यचरणयोरुपसादनात्-उपसतेर्भजनात् अंतरात्मनोमनसःउभयत्रइहचपरत्रचसंगं व्युदस्यनिरस्यगतक्लमाःप्रयासरहिताः १६

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भक्तिशून्यानांसर्वसाधनवैफल्यंदर्शयन्नमति तपस्विन इति मनस्विनोयोगिनः सुमंगलाःसदाचाराः यस्मिन्तपआद्यर्पणंवि-
नासुभद्रश्रवसइत्यस्यावृत्तिर्यशःश्रवणादेःप्राधान्यज्ञापनाय १७ भक्तेःपरशुद्धिहेतुत्वंदर्शयन्नाह किरातादयोयेमोपजा
तयः अन्येचयेकर्मतःपापरूपास्तेयदुपाश्रयाःभागवताःतदाश्रयाःसंतःशुद्ध्येति असंभावनाशंकांपरिहरंति प्रभविष्णवेप्र
भवनशीलायेति १८ सर्वोपास्यत्वमनुस्मरन्प्रार्थयते सएषआत्मवतांधीराणामात्मा आत्मत्वेनोपास्यइत्यर्थः त्रयीमयत्वादि
विशेषणैस्तत्तन्मार्गेणोपास्यत्वंविवक्षितं गतव्यलीकैर्निष्कपटैर्भक्तैर्वितर्क्यमत्याश्चर्येणवीक्षणीयंलिंगंमूर्तिर्यस्यप्रसीदतु १९

तपस्विनोदानपरायशस्विनोमनस्विनोमंत्रविदःसुमंगलाः क्षेमंनविंदंतिविनायदर्पणंतस्मैसुभद्र
श्रवसेनमोनमः १७ किरातहूणांध्रपुलिंदपुल्कसाआभीरकंकायवनाःखसादयः येन्येचपापा
यदुपाश्रयाश्रयाःशुद्ध्यंतितस्मैप्रभविष्णवेनमः १८ सएषआत्मात्मवतामधीश्वरस्त्रयीमयोधर्म
मयस्तपोमयः गतव्यलीकैरजशंकरादिभिर्वितर्क्यलिंगोभगवान्प्रसीदतां १९ श्रियःपतिर्यज्ञ
पतिःप्रजापतिर्धियांपतिर्लोकपतिर्धरापतिः पतिर्गतिश्चांधकवृष्णिसात्वतांप्रसीदतांमेभगवा
न्सतांपतिः २० यदंघ्र्यनुध्यानसमाधिधौतयाधियानुपश्यंतिहितत्वमात्मनः वदंतिचैतत्कवयो-
यथारुचंससमेमुकुंदोभगवान्प्रसीदतां २१ प्रचोदितायेनपुरासरस्वतीवितन्वताजस्यसतींस्मृतिं
हृदि स्वलक्षणाप्रादुरभूत्किलास्यतःसमेऋषीणामृषभःप्रसीदतां २२

सर्वपालकत्वमनुस्मरन्नाह श्रियइति गतिश्चसर्वापत्सुरक्षकः २० ज्ञानप्रदत्वमनुस्मरन्नाह यदंघ्रीतिद्वाभ्यां यस्यांघ्रेरो-
रनुध्यानमेवसमाधिस्तेनधौतयाशोधितया यथारुचंरुच्यनुसारेणसगुणनिर्गुणादिभेदैः यद्वा रुक्प्रतिभायथामतीत्यर्थः
२१ किंच पुराकल्पादौअजस्यहृदिसतींसृष्टिविषयांस्मृतिंवितन्वतायेनप्रचोदितासतीसरस्वतीतस्यमुखतःकिलप्रादुर्भू-
तास्वानिलक्षणानिशिक्षादिकानियस्याःसा ऋषीणांज्ञानप्रदानामृषभःश्रेष्ठः २२ ७ ७ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

इदानींस्ववाचंश्रोतृजनाल्हादिनींशृंगारकरुणादिशोभांप्रार्थयते भूतैरिति समेवचांसि अलंकृषीष्ट अलंकरोतु अन्यस्यवच
सामन्येनालंकारासंभवमाशंक्यतस्यांतर्यामितामाविष्करोति योमहद्भिर्भूतैरिमाःपुरःशरीराणिसृष्ट्वा अमूषुपूर्षुअंतर्यामितयाशे
ते वसति अत्रपुरुषसमाख्याप्रमाणयति यद्यस्मात्पुरुषइति अतएवयः एकादशेंद्रियपंचभूतरूपान्षोडशगुणान्कलाःभुंक्ते
प्रकाशयति पालयतीतिवा तदात्वात्मनेपदमार्षं अत्रहेतुः यतःषोडशानामात्माचेतयितास्वार्थेकः नन्वत्रजीवत्वमुच्यते प्रार्थ
नाविरोधात् २३ श्रीव्यासंनमस्करोति नमइति सौम्याःभक्ताःयस्यमुखांबुरुहेआसवोमकरंदस्तं २४ इदानींप्रश्नोत्तरतयाब्र
ह्मनारदसंवादंप्रस्तौति एतदिति उत्पत्तिसमयएववेदागर्भेयस्यसाक्षाद्धरिर्यदाह २५ इतिद्वितीयस्कंधे चतुर्थोध्यायः ४॥ ७॥

भूतैर्महद्भिर्यइमाःपुरोविभुर्निर्मायशेतेयदमूषुपूरुषः भुंक्तेगुणान्षोडशषोडशात्मकःसोलंकृषीष्टभ-
गवान्वचांसिमे २३ नमस्तस्मैभगवतेवासुदेवायवेधसे पपुर्ज्ञानमयंसौम्यायन्मुखांबुरुहासवं २४
एतदेवात्मभूराजन्नारदायविपृच्छते वेदगर्भोऽभ्यधात्साक्षाद्यदाहहरिरात्मनः २५ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४ श्रीनारदउवाच देवदेवनमस्तेस्तु भूतभावनपूर्वज त-
द्विजानीहियज्ज्ञानमात्मतत्त्वनिदर्शनं १ यद्रूपंयदधिष्ठानंयतःसृष्टमिदंप्रभो यत्संस्थंयत्परंयच्चत
त्तत्त्वंवदतत्त्वतः २ सर्वंह्येतद्भवान्वेदभूतभव्यभवत्प्रभुः करामलकवद्विश्वंविज्ञानावसितंतव ३ ७

पंचमेनारदेनाथपृष्टःसृष्ट्यादिवत्त्वयजः हरेर्लीलांविराट्सृष्टिंकालकर्मादिशक्तिभिः १ नारदायविपृच्छतेवेदगर्भोभ्यधादित्युक्तं
तत्रनारदप्रश्नमाह देवदेवेति हेभूतभावनअतएवसर्वेषांपूर्वज अनादेज्ञायतेनेनेतिज्ञानंतत्साधनं यत्तद्विजानीहि विशेषेण
ज्ञापयेत्यर्थः कथंभूतं आत्मतत्त्वंनितरांदृश्यतेयेनतत् १ उपलक्षणभूतंविश्वमेवात्मज्ञानसाधनमतस्तद्विशेषंपृच्छति यद्रूपंये
नरूप्यतेप्रकाश्यतेयदधिष्ठानंयदाश्रयं यतःयेनसृष्टं यत्संस्थंयस्मिन्लीयतेयत्परंयदधीनं यच्चेतियदात्मकं स्वतःसत्कारण
तोवेत्यर्थः तस्यतत्त्वंयाथार्थ्यंतत्त्वतोवद २ नजानामीतिनवक्तव्यमित्याह सर्वमिति भूतंजातं भव्यंजनिष्यमाणंभवत्जायमा
नं तेषांप्रभुर्यतःअतोविशिष्टेनज्ञानेनावसितंनिश्चितं ३ ७ ७ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

आस्तामिदं आदौतावत्त्वामेवकथयेत्याह यतोविज्ञानंयस्यकस्तवविज्ञानदइत्यर्थः यदाधारःकस्तवाश्रयः यत्परः यदधीनः यदात्मकः यत्स्वरूपः ममतुत्वमेवस्वतंत्रःपरमेश्वरइतिबुध्दिः तवतपश्चरणेनतुपरशंकयापृच्छामीत्याह सार्धैश्चतुर्भिः एकःअसहायः ४ आत्मनिभावयसेपालयसि स्वयमेवपराभवमप्रापयन् अक्लमःश्रमरहितःयथोर्णनाभिरात्मनएवशक्तिमवष्टभ्यसृजतितद्वत् ५ तस्मादहंतु अस्मिन्विश्वस्मिन्परमुत्तमं अपरमधमं समंमध्यमंच तत्रापिनाममनुष्यादिरूपंद्विपदत्वादिगुणःशुक्लत्वादितैर्भाव्यंसाध्यं तत्रापिसदसत्स्थूलंसूक्ष्मंच किंचिदप्यन्यतोनवेद किंतुत्वत्तएवसर्वंभवतीतिमन्ये ६ सतथाविधोपिभवान् तपोचरदितियत्तेननोस्मान्खेदयसेमोहयसि यतःपराशंकांईश्वरांतराशंकांप्रय-

यद्विज्ञानोयदाधारोयत्परस्त्वंयदात्मकः एकःसृजसिभूतानिभूतैरेवात्ममायया ४ आत्मन्भावयसेतानिनपराभावयन्स्वयं आत्मशक्तिमवष्टभ्यउर्णनाभिरिवाक्लमः ५ नाहंवेदपरंह्यस्मिन्नापरंनसमंविभो नामरूपगुणैर्भाव्यंसदसत्किंचिदन्यतः ६ सभवानचरद्घोरंयत्तपःसुसमाहितः तेनखेदयसेनस्त्वंपराशंकांप्रयच्छसि ७ एतन्मेपृच्छतःसर्वंसर्वज्ञसकलेश्वर विजानीहितथैवेदमहंबुध्येनुशासितः ८ ब्रह्मोवाच सम्यक्कारुणिकस्येदंवत्सतेविचिकित्सितं यदहंचोदितःसौम्यभगवद्वीर्यदर्शने ९ नानृतंतवतच्चापियथामांप्रब्रवीषिभो अविज्ञायपरंमत्तएतावत्त्वंयतोहिमे १० ७ ७

च्छसि ७ यथैवाहंत्वयानुशासितःशिक्षितःसन्बुध्येबुध्येयंतथाविशेषेणज्ञापय ८ प्रश्नमभिनंदति वत्सहेपुत्र तवेदंविचिकित्सितंसंदेहः तत्पूर्वकःप्रश्नोयंसम्यगित्यर्थः यतःकारुणिकस्यतवायंप्रश्नः अत्रहेतुः यत्यतःपरधर्मेभगवद्वीर्यप्रकाशनेप्रवर्तितोऽस्मि अतस्त्वंजिज्ञासुरपिमयिकृपामेवकृतवानित्यर्थः ९ ननुत्वमेवभगवानित्युक्तंत्वया एकःसृजसिभूतानीत्यादिना सत्यं यथामामीश्वरत्वेनप्रभाषसेतदपितवभाषणंनात्यंतमनृतं यतःकारणात् एतावत्प्रभावस्यभावः एतावत्त्वंमेअस्ति किंतुमत्तःपरमेश्वरमविज्ञायब्रूषे अतःसादृश्यात्तवैयंभ्रांतिः नतुबुध्दिपूर्वमनृतमित्यर्थः यत्ईश्वरान्ममएतावत्त्वंतमविज्ञायेतिवाऽन्वयः १० ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ १२

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तर्हि कोसावीश्वर इत्यपेक्षायां भक्त्या नमस्कुर्वन्नेव तं कथयति त्रिभिः येन स्वप्रकाशेन रोचितं प्रकाशितमेव प्रकाशयामि सृ-
ष्टाभिव्यक्तं करोमि यथार्कादयश्चैतन्यप्रकाश्यमेव प्रकाशयंति यथा च श्रुतिः न तत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति
कुतोऽयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति ११ तस्मै नमो धीमहि यस्य मायया मोहिताः संतो क
मदादयो मां जगद्गुरुं जगत्कर्तारं वदंति तस्मै १२ यन्माययेति मायासंबंधोक्तेस्तस्या दुर्जयत्वोक्तेश्च तस्यापि किमस्ति संसारः
नैवेत्याह मत्कपटमसौ जानातीति यस्य दृष्टिपथे स्थातुं विलज्जमानयेव तस्मिन्स्वकार्यमकुर्वत्या अमुया मायया विमोहिताः
अस्मदादयो दुर्धियः अविद्यावृतज्ञाना एव केवलं विकत्थंते श्लाघंते अनेन यद्रूपमित्यस्य प्रश्नस्योत्तरमुक्तं भवति १३ तदेवं स्व-

येन स्वरोचिषा विश्वं रोचितं रोचयाम्यहम् यथाऽर्कोऽग्निर्यथा सोमो यथर्क्षग्रहतारकाः ११ तस्मै नमो भ-
गवते वासुदेवाय धीमहि यन्मायया दुर्जयया मां ब्रुवंति जगद्गुरुम् १२ विलज्जमानया यस्य स्थातुमी-
क्षापथेऽमुया विमोहिता विकत्थंते ममाहमिति दुर्धियः १३ द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च
वासुदेवात्परो ब्रह्मन्न चान्योऽर्थोऽस्ति तत्त्वतः १४ नारायणपरा वेदा देवा नारायणांगजाः नारायणप
रा लोका नारायणपरा मखाः १५ नारायणपरो योगो नारायणपरं तपः नारायणपरं ज्ञानं नारायणप
रा गतिः १६ तस्यापि द्रष्टुरीशस्य कूटस्थस्याऽखिलात्मनः सृज्यं सृजामि सृष्टोऽहमीक्षयैवाभिचोदितः १७

स्मादन्यं परमेश्वरं निरूप्येदानीं यदधिष्ठानमित्यादि नव प्रश्नानां स एवाधिष्ठानादिकं सर्वमित्युत्तरं वक्तुं तद्व्यतिरेकेणास्यस्या
सत्त्वमाह द्रव्यमिति द्रव्यं महाभूतानि उपादानरूपाणि कर्म जन्मनिमित्तम् कालस्तत्क्षोभकः स्वभावस्तत्परिणामहेतुर्जीवो
भोक्ता वासुदेवात्परोऽन्योऽर्थो नास्ति कारणाव्यतिरेकात्कार्यस्य १४ तत्प्रपंचयति द्वाभ्याम् नारायणः परः कारणं येषां ते
अनेनैव शास्त्रयोनित्वप्रतिपादनेनेश्वरे प्रमाणं सर्वज्ञत्वादिकं चोक्तम् देवाश्च तदंगाज्जाताः अतो न तद्व्यतिरिक्ताः लोकाः स्व
र्गादयस्तदानंदांशाः मखास्तत्साधनभूताः १५ योगः प्राणायामादिः तपस्तत्साध्यं चित्तैकाग्र्यम् ज्ञानं तत्साध्यम् गति-
स्तत्फलम् अनेनैव सर्वं तदधीनमित्युक्तम् १६ तर्हि त्वं किं करोषीत्यपेक्षायामाह तस्य सृज्यमपि तेन सृष्टोऽहं सृजामि ई
क्षया कटाक्षेण तत्र हेतवः द्रष्टुरित्यादयः १७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ननु कुतोऽयं जीवेश्वरविभागः यतस्त्वं प्रेर्यः स च प्रेरकः स्यादित्यपेक्षायां जीवेश्वरविभागहेतुमाह त्रिभिः सत्वमिति निर्गुणस्या पीश्वरस्यैते त्रयो गुणाः बध्नंतीत्युत्तरेणान्वयः कथंभूताः तेनैव स्वातंत्र्येण स्थित्याद्यर्थं मायया गृहीताः १८ वस्तुतः सर्वदा मुक्तमपि मायिनं मायाविषयं पुरुषं जीवं बध्नंति कार्यमधिभूतम् कारणमध्यात्मम् कर्ताऽधिदैवतं तेषां भावस्तत्वं तस्मिन् द्रव्यं महाभूतानि ज्ञानशब्देन देवताः क्रिया इंद्रियाणि तदाश्रयाः तेषां कारणभूताः तत्तदभिमानेन बध्नंति १९ अतः स एव वश्यमायः एभिर्गुणैः लिंगैः जीवानामावरकैः रूपादिभिः स्वतुअलक्षितागतिस्तत्वं यस्य सः स्वैर्भक्तैरेव लक्षितागतिर्यस्येति वा २० तस्य सृ ष्टिप्रकारमाह कालमिति कर्म जीवादृष्टम् विबुभूषुः विविधं भवितुमिच्छन् २१ गुणानां व्यतिकरः क्षोभः साम्यत्यागः परिणा

सत्वं रजस्तम इति निर्गुणस्य गुणास्त्रयः स्थितिसर्गनिरोधेषु गृहीता मायया विभोः १८ कार्यकारणक र्तृत्वे द्रव्यज्ञानक्रियाश्रयाः बध्नंति नित्यदा मुक्तं मायिनं पुरुषं गुणाः १९ स एष भगवाल्लिंगैस्त्रिभिरे भिरधोक्षजः स्वलक्षितगतिर्ब्रह्मन् सर्वेषां मम चेश्वरः २० कालं कर्म स्वभावं च मायेशो मायया स्व या आत्मन्यदृच्छया प्राप्तं विबुभूषुरुपाददे २१ कालाद्गुणव्यतिकरः परिणामः स्वभावतः कर्मणो जन्म महतः पुरुषाधिष्ठितादभूत् २२ महतस्तु विकुर्वाणाद्रजःसत्वोपबृंहितात् तमःप्रधानस्त्वभव द्द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः २३ सोऽहंकार इति प्रोक्तो विकुर्वन् समभूत्त्रिधा वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चे ति यद्भिदा द्रव्यशक्तिः क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति प्रभो २४

मो रूपांतरापत्तिः पुरुषः ईश्वरः तेनाधिष्ठि तत्वं त्रयाणां विशेषणम् महतः महत्तत्वस्य २२ विकुर्वाणात् विक्रियमाणात् तस्य च क्रियाज्ञानशक्तित्वात् त्रिगुणत्वेऽपि रजःसत्वाभ्यामुपबृंहितत्वम् अहंकारस्य त्वावरकत्वात् तमःप्रधानत्वम् अत एवाऽहंकारकार्येषु तामसमाकाशादिकम् बहु राजसं सात्विकं चाऽल्पम् एवं तदुपाधिकेषु जीवेष्वपि तथैव तामसाधिक्यम् २३ स च विकुर्वन् रूपांतरं गच्छन् त्रैविध्य मेवाह वैकारिकः सात्विकः तैजसो राजसः यद्भिदा यस्य भेदः द्रव्यशक्तिरित्यादीनि प्रातिलोम्येन त्रयाणां लक्षणानि द्रव्ये महाभूताख्ये शक्तिर्यस्य क्रियासु इंद्रियेषु शक्तिर्यस्य ज्ञानेषु देवेषु शक्तिर्यस्य हे प्रभो बोद्धुं शक्त २४ १३

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भूतादेरिति तामसस्यविशेषणम् ननुतामसात्प्रथमंशब्दोभवतीतिप्रसिद्धं सत्यम् सतुतस्यनभसोमात्रासूक्ष्मं रूपम् गुणश्च
असाधारणः व्यावर्त्तकोधर्मः शब्दद्वारानभउत्पद्यतइत्यर्थः एवमेवस्पर्शादिष्वपिद्रष्टव्यम् शब्दस्यलक्षणंलिंगमितिकुड्या
द्यंतरितेनकेनचिदुच्चैर्गजोगजइत्युक्ते योगजद्रष्टायश्चतेनदृश्योगजः तयोर्लिंगंबोधकं लिंगविशेषणत्वात् यच्छब्दस्य
षंढत्वम् २५ परस्यनभसः कारणत्वेनान्वयाच्छब्दवांश्चवायुः तस्यैवलक्षणम् प्राणोदेहधारणम् ओजः सहोबलानि इंद्रिय
मनः शरीराणांपाटवानि तेषांहेतुरित्यर्थः २६ स्वतोरूपवत्तेजः वायुनभसोः कारणभूतयोरन्वयात् स्पर्शशब्दवच्च एवमं
भसः पृथिव्याश्च परान्वयाधिक्यात् गुणाधिक्यम् २७ घोषः शब्दः २८ विशेषः पृथ्वी पृथिव्याश्च परान्वयाधिक्यात् गुणा-

तामसादपिभूतादेर्विकुर्वाणादभून्नभः तस्यमात्रागुणः शब्दोलिंगंयद्द्रष्टृदृश्ययोः २५ नभसोऽथवि-
कुर्वाणादभूत्स्पर्शगुणोऽनिलः परान्वयाच्छब्दवांश्च प्राणओजः सहोबलम् २६ वायोरपिविकुर्वाणात्
कालकर्मस्वभावतः उदपद्यततेजोवैरूपवत्स्पर्शशब्दवत् २७ तेजसस्तुविकुर्वाणादासीदंभोरसा-
त्मकम् रूपवत्स्पर्शवच्चांभोघोषवच्चपरान्वयात् २८ विशेषस्तुविकुर्वाणादंभसोगंधवानभूत् प
रान्वयाद्रसस्पर्शशब्दरूपगुणान्वितः २९ वैकारिकान्मनोजज्ञेदेवावैकारिकादश दिग्वातार्कप्रचेतो
श्विवन्हींद्रोपेंद्रमित्रकाः ३० तैजसात्तुविकुर्वाणादिंद्रियाणिदशाऽभवन् ज्ञानशक्तिःक्रियाशक्तिर्बु-
द्धिःप्राणस्तुतैजसौ श्रोत्रंत्वग्घ्राणदृग्जिह्वावाग्दोर्मेढ्रांघ्रिपायवः ३१ यदैतेसंगताभावाभूतेंद्रिय-
मनोगुणाः यदायतननिर्माणेनशेकुर्ब्रह्मवित्तम ३२

धिक्यम् २९ मनःशब्देनैव तदधिष्ठाताचंद्रोद्रष्टव्यः
अन्येचदशदेवावैकारिकाः सात्विकाहंकारकार्याः तानाह दिशश्चवातश्च अर्कश्च प्रचेताश्च अश्विनौच एते पंचश्रोत्रत्वक्
चक्षुर्जिह्वाघ्राणानामधिष्ठातारः वन्हिश्चइंद्रश्च उपेंद्रश्चमित्रश्चकश्च प्रजापतिः एतेपंचवाक्पाणिपादपायूपस्थानाम् ३०
यतोज्ञानशक्तिः बुद्धिः क्रियाशक्तिः प्राणश्चतेजसाहंकारकार्यौ अतोज्ञानक्रियाविशेषरूपाणींद्रियाण्यपि तैजसादभव
न्नित्यर्थः तान्याह श्रोत्रमिति दोःपाणिः मेंढ्रमुपस्थः क्रमस्त्वत्रनविवक्षितः ३१ एवंकारणसृष्टिमुक्त्वाकार्यसृष्टिमाह
यदाएतेअसंगताः अमीलिताआसन् अतएवयदा आयतनस्यशरीरस्यनिर्माणेनशेकुः ३२ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तदासदसत्त्वं प्रधानगुणभावमुपादाय स्वीकृत्य उभयं समष्टिव्यष्ट्यात्मकं शरीरम् ३३ कालकर्मस्वभावानधिष्ठाय स्थितः जी
वयतीति जीवः परमात्मा जीवमचेतनम् अजीवयत् चेतयति स्म ३४ निर्भिद्य पृथक्कृत्य स्थित इत्यर्थः ३५ तदवयवैर्लोकरचना
माह यस्येति कटिरिति ऊरुमूलयोः पश्चाद्भागः जघनं पुरोभागः अधः सप्तलोकान् अतलादीन् ऊर्ध्वं भूरादीन्सप्त ३६ वर्णा
नां तत उत्पत्तिं दर्शयति पुरुषस्येति ब्रह्म ब्राह्मणो मुखमिति कार्यकारणयोरभेदविवक्षयोक्तम् बाहव इति च क्षत्रं क्षत्रियः ३७
इदानीमुपासनार्थं लोककल्पनाभेदान् दर्शयन् सप्तलोकपक्षमाह द्वाभ्याम् भूर्लोकः पातालमारभ्य पद्भ्यां कटिपर्यन्ताभ्याम्

तदा संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्ह्यदः ३३ वर्षपूगसहस्रां
ते तदंडमुदकेशयम् कालकर्मस्वभावस्थो जीवो जीवमजीवयत् ३४ स एव पुरुषस्तस्मादंडं निर्भिद्य
निर्गतः सहस्रोर्वंघ्रिबाह्वक्षः सहस्राननशीर्षवान् ३५ यस्येहावयवैर्लोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः
कट्यादिभिरधः सप्त सप्तोर्ध्वं जघनादिभिः ३६ पुरुषस्य मुखं ब्रह्म क्षत्रमेतस्य बाहवः ऊर्वोर्वैश्यो भ
गवतः पद्भ्यां शूद्रोऽभ्यजायत ३७ भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः हृदा स्वर्लोक
उरसा महर्लोको महात्मनः ३८ ग्रीवायां जनलोकश्च तपोलोकः स्तनद्वयात् मूर्धभिः सत्यलोकस्तु
ब्रह्मलोकः सनातनः ३९ तत्कट्यां चातलं कॢप्तमूरुभ्यां वितलं विभोः जानुभ्यां सुतलं शुद्धं जंघाभ्यां
तु तलातलम् ४० महातलं तु गुल्फाभ्यां प्रपदाभ्यां रसातलम् पातालं पादतलत इति लोकमयः पुमान्
४१ भूर्लोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः स्वर्लोकः कल्पितो मूर्ध्ना इति वा लोककल्पना
४२ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५

३८ स्तनद्वयादिति उपासनार्थत्वात् ऊर्ध्वाऽधोभाववैपरीत्यं न दोषः यद्वा स्तनत् शब्दं कुर्वद्यद्दोष्ठद्वयं तस्मादित्यर्थः
ब्रह्मलोको वैकुंठाख्यः सनातनो नित्यः न तु सृज्यप्रपंचांतर्वर्तीत्यर्थः ३९ इदानीं चतुर्दशलोकपक्षं दर्शयति तत्र जघनादि
भिर्भूरादयः पूर्वोक्ता एव सप्त कट्यादिभिरधः सप्तलोकानाह तत्कट्यामिति द्वाभ्याम् शुद्धं हरिभक्तनिवासत्वात् ४० १४
४१ त्रिलोकपक्षमाह भूर्लोकः पातालादिसहितः ४२ इति द्वितीयस्कंधे टीकायां पंचमोऽध्यायः ५ ॐ ॐ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

षष्ठेविराड्विभूतिश्च प्रोक्ताध्यात्मादिभेदतः इदीकृतंचपूर्वोक्तं सर्वंपुरुषसूक्त तः १ इदानींवैराजस्य विभूतिः सप्रपंचमनुवर्ण्य
ते वाचामस्मदादिवागिंद्रियाणां तदधिष्ठातुर्वन्हेश्च तस्यमुखंक्षेत्रमुत्पत्तिस्थानम् छंदसांगायत्र्यादीनांसप्तानांतस्यसप्तधात
वः त्वगादयःक्षेत्रम् हव्यंदेवानामन्नंकव्यंपितॄणां अमृतंतद्व्भयशोषोमनुष्याणाम् तेषामन्नानांसर्वरसस्य मधुरादेःषड्विधस्य
चकारादस्मदादिरसनेंद्रियस्य तदधिष्ठातुर्वरुणस्यचैतस्यजिव्हाक्षेत्रमुत्पत्तिस्थानम् एवंसर्वत्रानुक्तमुन्नयेत् १ सर्वासूनाम
स्मदादिप्राणानाम् तस्यनासेनासारंध्रेपरमायने उत्तमक्षेत्रे मोदप्रमोदयोश्च सामान्यविशेषगंधयोर्घ्राणः घ्राणेंद्रियंपरमायनं २
रूपाणांतेजसांरूपप्रकाशानांचचक्षुरिंद्रियम् अक्षिणीनेत्रगोलकेसर्वत्रष ष्ठ्यं तानांप्रथमांतंक्षेत्रंद्रष्टव्यम् कर्णौश्रोत्राधिष्ठा

ब्रह्मोवाच वाचांवन्हेर्मुखंक्षेत्रं छंदसांसप्तधातवः हव्यकव्यामृतान्नानांजिव्हासर्वरसस्यच १ सर्वासूनां
चवायोश्च तन्नासेपरमायने अश्विनोरोषधीनांच घ्राणोमोदप्रमोदयोः २ रूपाणां तेजसांचक्षुर्दिवःसूर्य-
स्यचाक्षिणी कर्णौदिशांचतीर्थानांश्रोत्रमाकाशशब्दयोः तद्गात्रंवस्तुसाराणांसौभगस्यचभाजनम् ३
त्वगस्यस्पर्शवायोश्च सर्वमेधस्यचैवहि रोमाण्युद्भिज्जजातीनांयैर्वायज्ञस्तुसंभृतः ४ केशश्मश्रुनखा
न्यस्यशिलालोहाभ्रविद्युताम् बाहवोलोकपालानांप्रायशःक्षेमकर्मणाम् ५ विक्रमोभूर्भुवःस्वश्च
क्षेमस्यशरणस्यच सर्वकामवरस्यापि हरेश्चरणआस्पदम् ६ अपांवीर्यस्यसर्गस्यपर्जन्यस्य प्रजापतेः
पुंसःशिश्नउपस्थस्तु प्रजात्यानंदनिर्वृतेः ७ पायुर्यमस्यमित्रस्य परिमोक्षस्यनारद हिंसायानिर्ऋते-
र्मृत्योर्निरयस्यगुदःस्मृतः ८

नेश्रोत्रमिंद्रियं तस्यगात्रंशरीरम् वस्तूनांयेसारांशास्तेषांभाजनंस्थानं ३ अस्यत्वक्स्प
र्शस्यवायोश्चेत्यर्थः सर्वस्यमेधस्ययज्ञस्य उद्भिज्जजातीनां सर्ववृक्षाणाम् यैर्वृक्षैर्यज्ञःसम्यक्साधितः तेषामेववा ४ केशामे-
घानांक्षेत्रंपूर्वंतथोक्तेः श्मश्रूणिविद्युताम् पादकरनखानिशिलालोहानामितिसादृश्यादूह्यम् क्षेमकर्मणांपालनकर्तॄणां ५
विक्रमः पादन्यासोभूरादिलोकानामास्पदमाश्रयः भूरादिशब्दानामव्ययत्वात् षष्ठ्यालुक् क्षेमोलब्धरक्षणम् शरणंभयाद्र-
क्षणं सर्वेषांकामानांवरस्यवरणस्यापिहरेरंघ्रिरास्पदम् ६ वीर्यस्यशुक्रस्यशिश्नोधिष्ठानम् उपस्थस्त्विंद्रियम् प्रजात्यानंदः सं
तानार्थः संभोगस्तेनर्निर्वृतिः तापहानिस्तस्याः ७ परिमोक्षस्यमलत्यागस्यपायुरिंद्रियम् गुदस्थानंनिर्ऋतेरलक्ष्म्याः ८

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तमसोऽज्ञानस्य पश्चिमः पृष्ठभागः गोत्राणां गिरीणाम् अस्थिसंघातः ९ अव्यक्तं प्रधानम् रसः अन्नादिसारः सिंधवः समुद्रास्तेषाम् निधनस्थलयस्य उदरं पदं स्थानं विदितं ज्ञानिभिः मनसः अस्मदादिलिंगशरीरस्य १० तुभ्यं त्वत्कुमाराणां सनकादीनां भवस्य रुद्रस्य आत्मा चित्तं परमायनम् ११ एवं तावत्परमेश्वराज्जातं विश्वं ततो न भिन्नम् यथा कुंडलं सुवर्णान्न पृथक् स तु सर्वनियंता सर्वप्रकाशको नित्यमुक्त इत्यर्थादुक्तम् एतदेव पुरुषसूक्तार्थकथनेन दृढयति तत्र सहस्रशीर्षेत्यर्धर्चस्य ब्राह्मणोस्य मुखमासीदित्यादेश्च ऋक्त्रयस्यार्थः पूर्वाध्याय एव दर्शितः पुरुष एवेदं सर्वमित्यस्यार्थं दर्शयति अहं भवानिति सार्द्धैस्त्रिभिः तेऽग्रजा इमे सनकादयः मरीच्यादयश्च १२ १३ जलं च स्थलं च नभश्चौकांसि येषां ते नभौकस इति संधिरार्षः १४ सर्वं पुरुष एव न ततः पृथ-

परामूतेरधर्मस्य तमसश्चापि पश्चिमः नाड्यो नदनदीनां तु गोत्राणामस्थिसंहतिः ९ अव्यक्तरससिंधूनां भूतानां निधनस्य च उदरं विदितं पुंसो हृदयं मनसः पदम् १० धर्मस्य मम तुभ्यं च कुमाराणां भवस्य च विज्ञानस्य च सत्त्वस्य परस्यात्मा परायणम् ११ अहं भवान्भवश्चैव त इमे मुनयोऽग्रजाः सुरासुरनरा नागाः खगा मृगसरीसृपाः १२ गंधर्वाप्सरसो यक्षा रक्षोभूतगणोरगाः पशवः पितरः सिद्धा विद्याधाश्चारणा द्रुमाः १३ अन्ये च विविधा जीवा जलस्थलनभौकसः ग्रहर्क्षकेतवस्तारास्तडितस्तनयित्नवः १४ सर्वं पुरुष एवेदं भूतं भव्यं भवच्च यत् तेनेदमावृतं विश्वं वितस्तिमधितिष्ठति १५ स्वधिष्ण्यं प्रतपन्प्राणो बहिश्च प्रतपत्यसौ एवं विराजं प्रतपंस्तपत्यंतर्बहिः पुमान् सोऽमृतस्याभयस्येशो मर्त्यमन्नं यदत्यगात् १६

गित्यर्थः प्रपंचेन तस्यापरिच्छेदं वक्तुं स भूमिमित्यस्यार्थमाह तेन पुरुषेण विश्वमिति भूमिपदस्यार्थः वितस्तिमिति दशांगुलपदस्य अधीत्यतिशब्दस्य स च वितस्तिमधि कं व्याप्य तिष्ठतीति आधिक्यमात्रं विवक्षितम् न परिमाणम् अनुपयोगादपरिच्छिन्नत्वाच्च १५ एतत्सदृष्टांतमाह असौ प्राणः आदित्यः असौ वा आदित्यः प्राण इति श्रुतेः स्वधिष्ण्यं मंडलं प्रकाशयन् यथा बहिश्च प्रकाशयति एवं विराड्देहं प्रकाशयन् ब्रह्मांडमंतर्बहिश्च प्रकाशयति नित्यमुक्तत्वं दर्शयितुममृतत्वस्येत्यस्यार्थमाह स इति अभयस्येति मंत्रगतामृतपदव्याख्या अन्नेनेति पदं विभक्तिव्यत्ययेन व्याचष्टे मर्त्यं मरणधर्मकमन्नं कर्मफलं यस्मादत्यगात् अतिक्रांतवान् अतो न केवलं सर्वात्मकः किंतु अमृतत्वस्य निजानंदस्यापीश्वर इत्यर्थः १६

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

प्रपंचात्मकस्यकुतोनित्यमुक्तत्वमित्याशंक्यतत्परिहाराय एतावानस्येत्यस्यार्थमाह सहिमेति प्रपंचात्मकस्याप्यमृतेशत्वमित्ये
षमहिमादुरत्ययः अपारः प्रपंचानभिभूतत्वादितिभावः मंत्रेणाव एतावानस्य महिमाविभूतिः सतुज्यायान् महत्तर इतिवदता
यमेवार्थउक्तः तदेवमीश्वरोनित्यमुक्तइत्युक्तम् तदाश्रितानांभूतानांबंधमोक्षौव्यवस्थयेतिदर्शयन् पादोस्यविश्वाभूतानीत्य-
स्यार्थमाह पादेष्विति तिष्ठंत्यन्नेतिस्थितयोभूरादिलोकाः तेपादाइवपादाअंशा यस्यसःस्थितिपात् तस्यपादेष्वंशभूतेषुलो
केषुसर्वान्जीवान्विदुः मंत्रेतुपादोस्यविश्वाभूतानीतिसामानाधिकरण्यमधिष्ठानाधिष्ठेयाभेदविवक्षयापादइत्येकवचनं
चसामान्याभिप्रायेणेतिव्याख्यातंभवति १७ भूतेषुफलवैचित्र्यंदर्शयन्त्रिपादस्यामृतंदिवीत्यस्यार्थमाह अस्येश्वरस्यसं
बंधित्रिपादमृतंनित्यसुखंदिविउर्ध्वलोकेषुनत्रिलोक्यामित्यर्थः तदेवत्रिपाच्छब्दोक्तंत्रैविध्यंदर्शयन्नाह त्रयाणांलोकानां

महिमैषततोब्रह्मन्पुरुषस्यदुरत्ययः पादेषुसर्वभूतानिपुंसःस्थितिपदोविदुः १७ अमृतंक्षेममभयंत्रिमूर्ध्नोधायिमूर्धसु पादास्त्रयोबहिश्चासन्नप्रजानांयआश्रमाः अंतस्त्रिलोक्यास्त्वपरोगृहमेधोबृहद्व्रतः १८

सूर्धामहर्लोकः तस्यमूर्धानस्तदुपरितनलोकास्तेषु यथाक्रममसृतादिकमधायिनिहितम्
तत्रत्रिलोक्यांनश्वरमेवसुखम् महर्लोकस्यक्रममुक्तिस्थानत्वेपिकल्पांतेतत्रत्यानांस्थानत्यागान्नाविनाशिसुखम् जनलो
केत्वमृतमविनाशिसुखम् यावज्जीवंस्वस्थानापरित्यागात् किंतुमहर्लोकवासिनांकल्पांतेत्रिलोकदाहोष्मपीडितानां तप-
दात्तत्रगमनादक्षेमदर्शनमस्ति तपोलोकेतस्याभावात्क्षेममेव वक्ष्यतिहि त्रिलोक्यांदह्यमानायांशक्त्यासंकर्षणाग्निना यां
त्यूष्मणामहर्लोकाज्जनंभृग्वादयोर्दितांइति सत्यलोकेत्वभयंमोक्षः तत्प्रत्यासत्तेः एतदेववैचित्र्यमधिकारिभेदेनोप
पादयन् त्रिपादूर्ध्वइत्यस्यार्थमाह नप्रजायंतेपुत्रादिरूपेणेत्यप्रजाः नैष्ठिकब्रह्मचारिवानप्रस्थयतयस्तेषामाश्रमा
स्त्रिलोक्याबाहिरासन् गृहमेधस्त्वंतः यस्मादबृहद्व्रतः ब्रह्मचर्यव्रतरहितः १८

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अयंचाधिकारभेदएकस्यैवावस्थाभेदेननत्वत्यंतभिन्नविषयइतिदर्शयंस्ततोविष्वङ्ङित्यस्यार्थमाह विविधंक्रत्वअंचती-
तिविष्वङ् पुरुषः क्षेत्रज्ञः सृतीमार्गौदक्षिणोत्तरौविचक्रमेचलतिस्म कथंभूतेसृती साशनानशने भोगापवर्गप्राप्तिसा
धनभूते अत्रहेतुत्वेनपुनर्विशेषणम् यद्यतः अविद्याकर्मरूपा एका विद्याच तत्साधनोपासनारूपान्या १९ तदेवंविराडं-
तर्वर्त्तिनांफलवैचित्र्यमुक्त्वा तत्कारणेश्वरस्यतद्वैलक्षण्यंदर्शयितुं तस्माद्विराळजायतेत्यस्यार्थमाह यस्मादंडंजज्ञे तत्र
भूतेंद्रियगुणात्मकोविराड्जज्ञेसईश्वरः तद्विश्वंविराड्देहंद्रव्यमंडंचअतिक्रांतवान् सूर्यइवेतिपूर्वोक्तएवदृष्टांतः २० न
न्वेवंपुरुषएवचे त्सर्वंतर्हियज्ञस्यतत्साधनानांच पृथक्भावात् यज्ञैःपुरुषाराधनंनसिध्येदित्याशंक्यतत्परिहाराय

सृतीविचक्रमेविष्वङ्साशनानशनेउभे यदविद्याचविद्याचपुरुषस्तूभयाश्रयः १९ यस्मादंडंवि
राड्जज्ञेभूतेंद्रियगुणात्मकः तद्द्रव्यमत्यगाद्विश्वंगोभिःसूर्यइवातपन् २० यदास्यनाभ्यान्नलि-
नादहमासंमहात्मनः नाविदंयज्ञसंभारान्पुरुषावयवादृते २१ तेषुयज्ञस्यपशवःसवनस्पतयःकुशाः
इदंचदेवयजनंकालश्चोरुगुणान्वितः २२ वस्तून्योषधयःस्नेहारसलोहमृदोजलम् ऋचोयजूंषि
सामानिचातुर्होत्रंचसत्तम २३ नामधेयानिमंत्राश्चदक्षिणाश्चव्रतानिच देवतानुक्रमःकल्पःसं
कल्पस्तंत्रमेवच २४

यत्पुरुषेणहविषेत्यादिमंत्रार्थंसंगृह्यदर्शयति यदेत्यादिना अस्येतिविराडंतर्यामिणः त
स्यैवभक्तत्वात् नाभीभवं नाभ्यंतस्मात् यज्ञस्यसंभारान्साधनानिनापश्यम् २१ तदातेषुसंभारेषुसाध्येषुस-
त्सुपुरुषावयवैरेतेसंभाराःसंभृताइतिचतुर्थेनान्वयः वनस्पतयोयूपाः देवयजनंयज्ञभूमिः इदंचेतिवचनाद्यज्ञार्हेस्थाने
उपविष्टःकथयतीतिगम्यते बहुगुणान्वितोवसंतादिकालः २२ वस्तूनिपात्रादीनि ओषधयोव्रीह्यादयः स्नेहाघृतादयः र
सामधुरादयः रूक्मवर्णादीनिलोहानिमृदश्च चातुर्होत्रंहोत्रादिकंकर्म २३ नामधेयानिज्योतिष्टोमादीनि ऋगादीनामुक्तत्वान्मं
त्राइतिस्वाहाकारादयः देवतानामनुक्रमउद्देशः कल्पोबौधायनादिकर्मपद्धतिग्रंथः अनेनाहंयक्ष्यइतिसंकल्पः तंत्रमनुष्ठा
नप्रकारः२४ १६

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

गतयोधिष्णुक्रमाद्याः मतयोदेवताध्यानानि कृतस्यभगवतिसमर्पणम् २५ संभृताः संपादिताः संभारायेनसोऽहंतेनैवयज्ञेनैव अनेनयज्ञेनयज्ञमयजंतेतिमंत्रार्थःसूचितः २६ तेनदेवाअयजंतेत्यस्यार्थंसप्रपंचंदर्शयति ततइतिद्वाभ्याम् व्यक्तमिंद्रादिरूपेणअव्यक्तंस्वतःअनेनपुरुषंजातमग्रतइत्यस्यार्थोदर्शितः २७ कालेस्वस्वावसरे २८ यदधिष्ठानमित्यस्यप्रश्नोत्तरार्थमुपसंहरति नारायणइति आहितमधिष्ठितम् भगवत्त्वेहेतुः यःस्वतोऽगुणःसर्गादौगृहीतामाययायउरवोगुणायेनतस्मिन् २९ यत्परस्त्वमित्येतत्प्रश्नोत्तरंयदुक्तंसएषभगवान्सर्वेषांममचेश्वरइति तदुपसंहरति सृजामीति पालनंतुस्वयमेवकरोतीत्याह विश्वमिति पुरुषरूपेणविष्णुरूपेण त्रिशक्तिर्मायातांधरतीतितथासः ३० यच्चेदंविश्वंयदात्मकमस्त्वमित्येवमादिसर्वप्रश्नानांसामान्योत्तरं यदुक्तंवा-

> गतयोमतयश्चैवप्रायश्चित्तंसमर्पणम् पुरुषावयवैरेतेसंभाराःसंभृतामया २५ इतिसंभृतसंभारःपुरुषा-
> वयवैरहम् तमेवपुरुषंयज्ञंतेनैवायजमीश्वरम् २६ ततस्तेभ्रातरइमेप्रजानांपतयोनव अयजन्व्यक्तमव्य
> क्तंपुरुषंसुसमाहिताः २७ ततश्चमनवःकालेईजिरेऋषयोऽपरे पितरोविबुधादैत्यामनुष्याःक्रतुभिर्विभु
> म् २८ नारायणेभगवतितदिदंविश्वमाहितम् गृहीतमायोरुगुणःसर्गादावगुणःस्वतः २९ सृजामितन्नि-
> युक्तोऽहंहरोहरतितद्वशः विश्वंपुरुषरूपेणपरिपातित्रिशक्तिधृक् ३० इतितेऽभिहितंतातयथेदमनुपृच्छ
> सि नान्यद्भगवतःकिंचिद्भाव्यंसदसदात्मकं ३१ नभारतीमेंगमृषोपलक्ष्यतेनवैक्वचिन्मेमनसोमृषागतिः
> नमेहृषीकाणिपतंत्यसत्पथेयन्मेहृदौत्कंठ्यवताधृतोहरिः ३२ सोऽहंसमाम्नायमयस्तपोमयःप्रजापती-
> नामभिवंदितःपतिः आस्थाययोगंनिपुणंसमाहितस्तंनाध्यगच्छंयतआत्मसंभवः ३३

ऋदेवात्परोब्रह्मन्नचान्योथोऽस्तितत्त्वतइतिपुरुषएवेदंसर्वमितिश्रुत्याचयद्दृढीकृतंतदुपसंहरति इतीति कार्यकारणात्मकंभाव्यंसृज्यंभगवतःसकाशादन्यत्पृथङ्नभवतीत्यभिहितम् ३१ यदुक्तंएतावत्त्वंयतोहिमेतमज्ञायमामीश्वरंप्रब्रवीषीतितदुपपाद्योपसंहरति नभारतीति यन्त्वयस्मान्मेमयाऔत्कंठ्यंभक्त्युद्रेकःतद्युक्तेनहृदाहरिर्धृतःध्यातः अंगहेनारद अतःमेवाङ्मनइंद्रियाणांवृत्तयःसत्यार्थाःनतुमत्प्रभावेणेत्यर्थः ३२ अत्रस्वानुभवमेवाऽन्वयव्यतिरेकाभ्यांप्रमाणयतिद्वाभ्याम् सोऽहंसमाम्नायादिभिःसर्वोत्कृष्टोपियोगमाश्रित्यापियतआत्मनोममसंभवोजन्मतमेवनज्ञातवान् कुतोन्यस्यवार्ता एतच्चतृतीयस्कंधेपद्मोद्भवेवक्ष्यते ३३ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

तदासमीयुषांशरणागतानांसंसारनिवर्तकं मंगलावहंस्रुसेव्यंचतस्यचरणंनतोऽस्मि नतोचिंत्यमहिमत्वेनज्ञातवानस्मीतिकिं मुत्सन्यायेनाह योह्यीति स्वमायाविस्तारंयःस्वयमपिपर्यगात् परिशब्दोनिषेधे एतावानितिनज्ञातवानित्यर्थः अपरेकुतोजानीयुः तस्यचरणंनतोस्मीतिपूर्वेणसंबंधः ननुसर्वज्ञःकथंजानाति अंताभावादितिदृष्टांतेनाह यथास्वस्यांतंनभोनाप्नोतितद्वत् नहिखपुष्पादर्शनंसार्वज्ञंविहंतीतिभावः तथाचवक्ष्यति द्युपतयएवतेनययुरंतमनंततयात्वमपियदंतरांडनिचयाननुसावरणाः इत्यादिश्रुतिश्च योअस्याध्यक्षःपरमेव्योमन्सोअंगवेदयदिवानवेदेति ३४ एतत्प्रपंचयति नाहमितिद्वाभ्यां वामदेवोरुद्रः यस्यऋतांगतिंपरमार्थस्वरूपं किंतु इदंप्रपंचस्वरूपंतस्यमायाविनिर्मितंविचक्ष्महे विद्मः तदप्यात्मसमंस्वाज्ञानानुरूपमेवन तुरूपं मोहितबुध्दयइत्ययंनदज्ञानेप्रपंचज्ञानेचहेतुः ३५ ननुसर्वेपितंवर्णयंतोदृश्यंतेतत्राह यस्येति ३६ अवतारकर्माणिसं

नतोऽस्म्यहंतच्चरणंसमीयुषांभवच्छिदंस्वस्त्ययनंस्रुमंगलं योह्यात्ममायाविभवंस्मपर्यगाद्य थानभःस्वांतमथाऽपरेकुतः ३४ नाहंनयूयंयदृतांगतिंविदुर्नवामदेवःकिमुताऽपरेसुराः तन्मा ययामोहितबुध्दयस्त्विदंविनिर्मितंचात्मसमंविचक्ष्महे ३५ यस्यावतारकर्माणिगायंतिह्यस्मदाद- यः नयंवदंतितत्त्वेननतस्मैभगवतेनमः ३६ सएषआद्यःपुरुषःकल्पेकल्पेसृजत्यजः आत्मात्मन्यात्म नात्मानंसंयच्छतिचपातिच ३७ विशुध्दंकेवलंज्ञानंप्रत्यक्सम्यगवस्थितं सत्यंपूर्णमनाद्यंतंनिर्गुणंनित्यमद्वयं॥

क्षेपतोदर्शयति सएषआद्योभगवान्यःपुरुषावतारः सन्सृष्ट्यादिकरोति आत्मात्मन्यात्मनात्मानमिति कर्ताअधिकरणंसाधनंकर्मचस्वयमेवेत्यर्थः पुरुषावतारः सृष्ट्यादीनिचकर्माणीतिसंक्षेपोक्तिः ३७ नयंवदंतितत्त्वेनेत्युक्तंकिंतत्त्वमित्यपेक्षायामाह ज्ञानंकेवलंसत्यंतत्त्वं घटाद्याकारवृत्तिज्ञानव्यवच्छेदार्थंविशेषणानि विशुध्दंविषयाकारशून्यं यतःप्रत्यक्सर्वांतरं अतएवसम्यक्संदेहादिरहितं अवस्थितंस्थिरं यतोनिर्गुणं गुणकार्यंहिगुणव्यतिकराच्चंचलंभवति यद्यपिवृत्तिज्ञानमपिस्वरूपज्ञानमेवेति नचांचल्यादिदोषयुक्ततया पंतःकरणवृत्तिदोषेस्त्वयांतथाभवतीतिव्यवच्छिद्यतेएभिरेवविशेषणैःसत्यत्वमपिसमर्थितं किंच यद्विकारवत्तदसत्यंदृष्टं नचास्यजन्मादयःषड्विकाराःसन्तीत्याह अनाद्यंतंजन्मनाशरहितं अतएवजन्मानंतरास्तित्वलक्षणोपिविकारोनास्ति वृध्दिविपरिणामापक्षयाश्चनसंति यतःपूर्णं सर्वत्रहेतुःनित्यमद्वयंनित्यंसर्वदाद्वैतप्रतीतिसमयेपिपरमार्थतोद्वयमिति ३८ १७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अत्रविदंदनुभवंप्रमाणयति हेऋषेनारद प्रशांतात्मेंद्रियाशयाः प्रसंन्नदेहेंद्रियमनसोयदाभवंतितदाविदंति अन्यदातदज्ञानेकार
णमाह यदातदेवप्रकाशमानमेव असत्तर्कैःविप्लुतंस्यात्तदातिरोधीयेतेति ३९ अवतारान्विस्तरेणाह आद्यइत्यादि यावत्समा
प्तिपरस्य भूम्नः पुरुषःप्रकृतिप्रवर्तकः यस्यसहस्रशीर्षेत्युक्तोलीलाविग्रहःसआद्योऽवतारः यद्यपिहि भूमैवयदापंचभिरात्म
सृष्टैःपुरंवैराजंविरच्यतस्मिन् यदांशेननिविष्टःपुरुषाभिधानमवापनारायणआदिदेवः यथोक्तं विष्णोस्तुत्रीणिरूपाणिपुरुषा
ख्यान्यथोविदुः प्रथमंमहतःस्रष्टृद्वितीयंत्वंडसंस्थितं तृतीयंसर्वभूतस्थंतानिज्ञात्वाविमुच्यतइति यद्यपिसर्वेषामविशेषेणाव
तारत्वमुच्यते तथापिकालश्चस्वभावश्चसदसदितिकार्यकारणात्मिकाप्रकृतिश्च एताःशक्तयः मनआदीनिकार्याणि ब्रह्मादयो

ऋषेवदंतिमुनयःप्रशांतात्मेंद्रियाशयाः यदातदेवासत्तर्कैस्तिरोधीयेतविप्लुतं ३९ आद्योऽवतारःपु
रुषःपरस्यकालःस्वभावःसदसन्मनश्च द्रव्यंविकारोगुणइंद्रियाणिविराट्स्वराट्स्थास्नुचरिष्णुभूम्नः
४० अहंभवोयज्ञइमेप्रजेशादक्षादयोयेभवदादयश्च स्वर्लोकपालाःखगलोकपालानृलोकपाला-
स्तललोकपालाः ॥ ४१ ॥गंधर्वविद्याधरचारणेशायेयक्षरक्षोरगनागनाथाः येवाऋ-
षीणामृषभाःपितॄणांदैत्येंद्रसिध्देश्वरदानवेंद्राः अन्येचयेप्रेतपिशाचभूतकूष्मांडयादोमृगपक्ष्यधी
शाः ४२ यत्किंचलोकेभगवन्महस्वदोजःसहस्वद्बलवत्क्षमावत् श्रीह्रीविभूत्यात्मवदद्भुतार्णंतत्त्वंपरंरू
पवदस्वरूपं ४३ गुणावताराःदक्षादयोविभूतयइतिविवेक्तव्यं मनःमहत्तत्वं द्रव्यंमहाभूतानि क्रमोत्रनविवक्षितः वि-
कारोहंकारः गुणःसत्वादिः विराट्समष्टिशरीरं स्वराट्वैराजःस्थास्नुःस्थावरं चरिष्णुजंगमंचव्यष्टिशरीरं ४० अहंब्रम्हा भवोरु-
द्रः यज्ञोविष्णुः दक्षादयोयइमेप्रजेशाःतललोकपालाःपातालाधिपतयः ४१ गंधर्वादीनामीशाः यक्षादीनांनाथाः रक्षोरगेतिसंधिश्छांद
सः ऋषीणांपितृणांचश्रेष्ठाःप्रेतादीनामधीशाः ४२ किंबहुनायत्किंचिद्भगवदादितत्सर्वंपरमेवतत्त्वमित्यन्वयः भगवत् ऐश्वर्ययुक्तं
महस्वत्तेजोयुक्तं ओजःसहसी इंद्रियमनःशक्तीतद्युक्तं बलंदाक्ष्यं श्रीःशोभा ह्रीरकर्मजुगुप्सा विभूतिःसंपत्तिः आत्माबुध्दिःतद्यु
क्तं अर्णोवर्णः अद्भुतार्णमाश्चर्यवर्णमित्यर्थः रूपमेवस्वरूपं स्वरूपवत् अस्वरूपंचयत्तत्सर्वंपरंतत्त्वंतद्विभूतिरित्यर्थः ४३ ७७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

न्मुख्यसत्वावतारान्वक्तुमाह प्राधान्यत इति असत्कथाश्रवणेयोर्वैकर्णयोःकषायाःमलाः तान्शोषयंतीतितथातान्स्वपेशान्सुंदरा
न् सकारलोपश्चार्षः हेऋषे तेतुभ्यमनुक्रमिष्ये तदनुक्रमणामृतंत्वयापीयतामित्यर्थः यद्वापीयतामितिशत्रंतम् आपिबताम्
कर्णकषायशोषानित्यर्थः ४५ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेभगवल्लीलाऽवताराब्रह्मणोदिताःनार
दाय तत्तत्कर्मप्रयोजनगुणैःसह १ यत्रयदाक्षितितलोद्धरणार्थंवाराहींतनुंबिभ्रत्सन्नुद्यतोऽनंतः तदानंतःप्रसिद्धंहिरण्या
क्षंदंष्ट्रयाददार १ यज्ञावतारमाह रुचेःप्रजापतेःसकाशात्तद्भार्यायाःआकूतेःसूनुःसुतःसःयज्ञोनामजातःसचस्वभार्यायां

प्राधान्यतोयानृषआमनंतिलीलावतारान्पुरुषस्यभूम्नः आपीयतांकर्णकषायशोषाननुक्रमिष्येतइ
मान्सुपेशान् ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेषष्ठोऽध्यायः६ ब्रह्मोवाच यत्रोद्यतः
क्षितितलोद्धरणायबिभ्रत्क्रौडींतनुंसकलयज्ञमयीमनंतः अंतर्महार्णवउपागमदादिदैत्यंतंदंष्ट्रयाऽद्रि
मिववज्रधरोददार १ जातोरुचेरजनयत्सुयमान्सुयज्ञआकूतिसूनुरमरानथदक्षिणायाम् लोकत्रय-
स्यमहतीमहरद्यदार्तिंस्वायंभुवेनमनुनाहरिरित्यनूक्तः२ जज्ञेचकर्दमगृहेद्विजदेवहूत्यांस्त्रीभिःसमंनवभि
रात्मगतिंस्वमात्रे ३ ऊचेययात्मशमलंगुणसंगपंकमस्मिन्विधूयकपिलस्यगतिंप्रपेदे ३ अत्रेरपत्यमभि
कांक्षतआहतुष्टोदत्तोमयाहमितियद्भगवान्सदत्तः यत्पादपंकजपरागपवित्रदेहायोगर्द्धिमापुरुभयींयदुहै
हयाद्याः ४

दक्षिणायांसुयमान्देवान्अजनयत् सएवइंद्रःसन्यदार्तिमहरत् तदापूर्वंसुयज्ञइत्युक्तोपिअनुपश्चात्
मनुनामातामहेनहरिरित्युक्तः अनेनदेवोत्पादनंलोकत्रयार्तिहरणंचतस्यकर्मदर्शितम् एवंसर्वत्रावतारस्तत्कर्मचज्ञेयम् २
कपिलावतारमाह कर्दमस्यप्रजापतेर्गृहेचतद्भार्यायांदेवहूत्यांजज्ञेनवभिःस्त्रीभिर्भगिनीभिःसहसचस्वमात्रेआत्मगतिंब्रह्म
विद्यामुक्तवान् ययात्मगत्यासाआत्मनःशमलंमलिनीकरणंगुणसंगरूपंपंकमस्मिन्नेवजन्मनिविधूयकपिलस्यगतिंमुक्तिं-
प्रापवती ३ दत्तात्रेयावतारमाह मयाहमेवतुभ्यंदत्तइतियद्यतआह ततःसनाम्नादत्तोजातःस्वभक्तेभ्योयोगैश्वर्यदानंत १८
च्चरितंदर्शयति यस्यपादपंकजयोःपरागःतेनपवित्रादेहायेषांतेउभयीमैहिकीमामुष्मिकींचभुक्तिमुक्तिरूपांवा ४ ७, ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

कुमारावतारमाह मेमया आदौयत्तपस्तप्तं तस्मात्स्वतपसः मत्तपसोहेतोः महरिः चतुःसनोऽभूत् सनत्कुमारःसनकःसनंदनः सनातनइ-ति चत्वारः सनशब्दानाम्नियस्यसः कथंभूता स्वतपसः सनात् अखंडितान् यद्वा स्वतपसः सनात् दानात् समर्पणादित्यर्थः षणुदानेस-च पूर्वकल्पस्यसंप्लवेप्रलयेविनष्टमुच्छिन्नसंप्रदायमात्मतत्वं इह अस्मिन् कल्पेसम्यक् जगाद उक्तवान् सम्यक्त्वंदर्शयति यद्गदितमात्र-मेवमुनयः आत्मन् आत्मनिमनसिअचक्षतसाक्षादपश्यत् ५ नरनारायणावतारमाह धर्मस्यपत्न्यांदक्षदुहितरि मूर्तिसंज्ञायां नाराय-णोनरइति मूर्तिद्वयेनजातः कथंभूतः स्वअसाधारणः तपःप्रभावोयस्य तदेवाह अनंगस्यघ्नतनादेव्योऽप्सरसः भगवतः सकाशा-त् आत्मनः स्वप्रतिरूपा उर्वश्या यास्त्रीर्दृष्ट्वा यस्यनियमावलोपंव्रतभंगंघटयितुंसाधयितुंनशेकुः यद्वा आत्मनः स्वस्ययोनिय-

तप्तंतपोविविधलोकसिसृक्षयामेआदौसनात्स्वतपसः सचतुःसनोऽभूत् प्राक्कल्पसंप्लवविनष्टमिहात्म
तत्वंसम्यग्जगादमुनयोयदचक्षतात्मन् ५ धर्मस्यदक्षदुहितर्यजनिष्टमूर्त्यांनारायणोनरइतिस्वतपःप्र
भावः दृष्ट्वात्मनोभगवतोनियमावलोपंदेव्यस्त्वनंगपृतनाघटितुंनशेकुः ६ कामंदहंतिकृतिनोननुरोषदृ-
ष्ट्यारोषंदहंतमुततेनदहंत्यसह्यम् सोऽयंयदंतरमलंनिविशन्बिभेतिकामःकथंनुपुनरस्यमनःश्रयेत ७
विद्धःसपत्न्युदितपत्त्रिभिरंतिराज्ञोबालोपिसन्नुपगतस्तपसेवनानि तस्माअदाद्ध्रुवगतिंगृणतेप्रसन्नो
दिव्यास्तपंतिमुनयोयदुपर्यधस्तात् ८

मः तपोमाहात्म्यरूपः तस्यावलोपंतत्र दृष्ट्वा भगवतस्तं घटयितुंनशेकुरि-
ति एतद्व्याख्यानमेकादशेभविष्यति २६ यत्रकामविजयी क्रोधोऽपिबिभेति तत्रकामोनप्रभवतीति किंवक्तव्यमित्याह का-
मंति कृतिनः श्रीरुद्रप्रमुखाः रोषयुक्तयादृष्ट्या कामंदहंति रोषंत्वात्मानंदहंतमपितेनदहंति क्रोधेनाभिभूयंतइत्यर्थः ननुभ-
द्रोसोयंरोषोयदंतरंयन्मध्यंप्रविशन्नलंबिभेति यस्यांतःमनः कथंभूतम् अमलंनिर्मलंप्रविशन्निति ७ चरित्रेणैवकमप्य-
वतारंसूचयति मातुःसपत्न्याः उदितानिउक्तानिवाक्यान्येवपतत्त्रिणोबाणाः तैर्विद्धोध्रुवः राज्ञउत्तानपदोऽतिसमीपे-
तपसेतपस्तप्तुं ध्रुवगतिंध्रुवपदम् यद्यामुपरिस्थितामधस्तात्स्थिताः दिविभवादिव्याः सप्तर्षयःस्तुवंति यद्वा उपरि
भृग्वादयः अधस्तात्सप्तर्षयइति ८

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

पृथ्ववतारमाह यद्यदाऋषिभिरर्थितः तदावेनंत्रात्वा अन्वर्थंतत्पुत्रइतिपदंनामलेभे पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेस्रुतः तस्मात्पु
त्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवेतिहिपुत्रपदव्युत्पत्तिः कथंभूतं द्विजानांशापवाक्यमेववज्रंतेनविप्लुष्टंदग्धंपौरुषंभगमैश्वर्यंचयस्यत
म् चरित्रांतरमाह येनचजगतिजगदर्थंवसूनिअन्नादिद्रव्याणिदुग्धा ९ ऋषभावतारमाह असौहरिर्नाभेराग्नीध्रपुत्रात्सुदेव्याः
सूनुरास नाभेर्भार्यायामेरुदेव्या एवसुदेवीत्यपिसंज्ञा जडवद्योगेननित्यसमाधिनाचर्याम् यदितियाम् तत्रहेतुः समदृक् तत्रापि
हेतुः स्वस्थः स्वस्वरूपेस्थितः यतःप्रशांतेंद्रियः तत्कुतः यतःपरितोमुक्तसंगः १० हयग्रीवावतारमाह सत्त्रइति अथोइत्यर्थांतरे
सएवसाक्षाद्भगवान् ममब्रह्मणः सत्रेयज्ञेहयशीर्षाआस तपनीयंस्वर्णं तद्वद्वर्णोयस्य छंदोमयाः तद्विधेयायेमखाः तन्मयःअ

यद्वेनसुसथगर्तंद्विजवाक्यवज्रविप्लुष्टपौरुषभगंनिरयेपतंतम् त्रात्वाऽर्थितोजगतिपुत्रपदंचलेभेदुग्धावसू
निवसुधासकलानियेन ९ नाभेरसौऋषभआससुदेविसूनुर्योवैचचारसमदृग्जडयोगचर्याम् यत्पारमहंस्य
मृषयःपदमामनंतिस्वस्थःप्रशांतकरणःपरिमुक्तसंगः १० सत्रेममासभगवान्हयशीरषाथोसाक्षात्सयज्ञ
पुरुषस्तपनीयवर्णः छंदोमयोमखमयोऽखिलदेवतात्मावाचोबभूवुरुशतीःश्वसतोऽस्यनस्तः ११ मत्स्यो
युगांतसमयेमनुनोपलब्धःक्षोणीमयोनिखिलजीवनिकायकेतः विस्रंसितानुरुभयेसलिलेमुखान्मेआ
दायतत्रविजहारहवेदमार्गान् १२ क्षीरोदधावमरदानवयूथपानामुन्मथ्नताममृतलब्धयआदिदेवः पृष्ठे-
नकच्छपवपुर्विदधारगोत्रंनिद्राक्षणोद्रिपरिवर्तकषाणकंडूः १३

मृतमयइतिवापाठः मखैर्यजनीयाअखिलादेवतास्तदात्माच अस्यश्वसतःश्वासंमुंचतोनस्तः नासापुटात् उशतीःउशत्यः कम-
नीयावेदलक्षणावाचोबभूवुः ११ मत्स्यावतारमाह मत्स्योभाविनावैवस्वतमनुनादृष्टः क्षोणीमयः पृथ्वीप्रधानः तदाश्रयइत्य
र्थः अतएवनिखिलजीवनिकायानामाश्रयः मेमुखाद्विस्रंसितान् गलितान् वेदस्यमार्गान्वेदानादाय तत्रयुगांतसलिलेविजहा
रहर्षेण १२ कूर्मावतारमाह क्षीरोदधौकच्छपवपुःसन्गोत्रंमंथनार्थंमंदरगिरिंपृष्ठेन धृतवान् कदाअमृतलब्धयेक्षीराब्धि
मुन्मथ्नतांसतां निद्रायाःक्षणः अवसरःउत्सवोयस्यसः निद्रावसरः कुतस्तत्राह अद्रेःपरिवर्तःपरिवर्तएवकषाणः कषणंघर्ष
णंस्वकवप्रदोयस्यांसाकंडूर्यस्यसः यद्वा अद्रिपरिवर्तएवकषःकषणंतेनअपितिअपयातीतिकषाणकंडूर्यस्य १३ ७ ७ १९

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

नृसिंहावतारमाह त्रैविष्टपादेवाः तेषामुरुभयंहंतीति तथासभगवान् कथंभूतम् भ्रमंत्यौभ्रुकुट्यौदंष्ट्राश्चयस्मिन्तत् करालंवक्त्रंयस्मिन्तत् दैत्येंद्रंस्फुरंतमारात्समीपएव गदयाउपलक्षितमभिपतंतंनखैर्विददार १४ हरिसंज्ञकावतारमाह अंतरितियुगलेन गजयूथस्यपतिः तीर्थरूपंश्रवोयशोयस्यसतीर्थश्रवाः हेतीर्थश्रवः श्रवणेनैवमंगलंनामधेयंयस्यसः १५ तद्वचनंश्रुत्वाशरणार्थिनंतंहस्तेशुंडायांप्रगृह्यकिंकृत्वा नक्रस्यग्राहस्य वदनंविनिपात्यविदार्यतस्मात्तद्दनात् १६ वामनावतारमाह अदितेःसुतानांद्वादशादित्यानांमध्ये अधियज्ञःयज्ञाधिष्ठाताविष्णुः अवरजः कनीयानपिगुणैर्ज्यायान्ज्येष्ठः गुणानेवाह यद्यतइमाँल्लोकान्विचक्रमेपादन्यासैःक्रांतवान् अथप्रतिश्रुतानंतरमेव तत्रहेतुः बलेः क्ष्मांवामनरूपेणजगृहे नन्वीश्वरःस्वयंकिमितितथाचक्रेतत्राह यांञ्चाविना

त्रैविष्टपोरुभयहासनृसिंहरूपंकृत्वाभ्रमद्भ्रुकुटिदंष्ट्रकरालवक्त्रम् दैत्येंद्रमाशुगदयाऽभिपतंतमाराद्दूरोनिपात्यविददारनखैःस्फुरंतम् १४ अंतःसरस्युरुबलेनपदेगृहीतोग्राहेनयूथपतिरंबुजहस्तआर्तः आहेदमादिपुरुषाऽखिललोकनाथतीर्थश्रवःश्रवणमंगलनामधेय १५ श्रुत्वाहरिस्तमरणार्थिनमप्रमेयश्चक्रायुधःपतगराजभुजाधिरूढः चक्रेणनक्रवदनंविनिपाट्यतस्माद्धस्तेप्रगृह्यभगवान्कृपयोज्जहार १६ ज्यायान्गुणैरवरजोऽप्यदितेःसुतानांलोकान्विचक्रमइमान्यदथाधियज्ञः क्ष्मांवामनेनजगृहेत्रिपदच्छलेनयांञ्चामृतेपथिचरन्प्रभुभिर्नचाल्यः १७ नार्थोबलेरयमुरुक्रमपादशौचमापःशिखांधृतवतोविबुधाधिपत्यं योवैप्रतिश्रुतमृतेनचिकीर्षदन्यदात्मानमंगशिरसाहरयेऽभिमेने १८

धर्ममार्गेवर्तमानोनचाल्यः ऐश्वर्यान्नभ्रंशनीयइति १७ ननुतर्हियांञ्चयापिचालनमनुचितमेवेत्याशंक्यततोऽधिकंस्वसालोक्यादिदास्यामीत्याशयेनहृतवानित्याह नार्थइति यद्विबुधाधिपत्यमिदानींबलात्प्राप्तमग्रेदीयमानंच अयंबलेः पुरुषार्थोनभवति कुतइत्यतआह आअपइतिछेदः उरुक्रमस्यपादशौचंचरणक्षालनरूपाअपःआसर्वतोधृतवतः कशिरसांशिखायांमूर्ध्नीत्यर्थः किंच शुक्रेणवारितः शप्तोऽपि अंगहेनारद यः प्रतिश्रुतंविनाअन्यत् नचिकीर्षत् कर्तुंनैच्छत् यश्चतृतीयपादपूरणार्थंहरये आत्मानंदेहमपि अभिमेने अंगीकृतवान् एवंसदेहं त्रैलोक्यंश्रद्धयादत्तवतो विबुधाधिपत्यमर्थोनभवतीत्यर्थः १८

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

हंसावतारमाह तुभ्यमिति भृशंविरूढेनभावेन अस्मद्विनयाभक्त्यापरितुष्टः सन् भक्तियोगंसाध्वयथातथाउवाच ज्ञानंचेति ज्ञान साधनंकिंतत् भागवतंनाम कथंभूतम् तत्वमेवसतत्वं आत्मतत्वदीपकम् विरूढभावेनेति विशेषणस्यफलमाह यदिति १९ तत्तत् मन्वंतरावतारमाह चक्रमिति स्वतेजःनिजंप्रभावमेवचक्रंस्फुदर्शनंबिभर्ति चक्रवदप्रतिहतंप्रभावंबिभर्तीत्यर्थः तदेवाह मनुवंशपालकः सन्त्रयाणांलोकानांपृष्ठेउपरिस्थितेसत्यलोकेऽपिकमनीयांस्वकीर्तिंविस्तारयन् राजस्फुदंडंविधत्ते २० धन्वंतर्यवतारमाह लोकेअवतीर्यधन्वंतरिःसन्पुरुरुजांमहारोगिणांस्वनाम्नैवरुजःरोगान्हंति स्वयमेवकीर्तिरित्यतिशयोक्तिः अमृतंमरणशून्य-

तुभ्यंचनारदभृशंभगवान्विरूढभावेनसाधुपरितुष्टउवाचयोगम् ज्ञानंचभागवतमात्मसतत्वदीपंयद्वासुदेवशरणाविदुरंजसैव १९ चक्रंचदिक्ष्वविहतंदशस्फुस्वतेजोमन्वंतरेषु मनुवंशधरोबिभर्ति दुष्टेषुराजस्फुदमंव्यदधात्स्वकीर्तिंसत्यत्रिपृष्ठउशतींप्रथयंश्चरित्रैः २० धन्वंतरिश्चभगवान्स्वयमेवकीर्तिर्नाम्नांनृणांपुरुरुजांरुजआशुहंति यज्ञेचभागममृतायुरवावरुंधआयुश्चवेदमनुशास्त्यवतीर्यलोके २१ क्षत्रंक्षयाय विधिनोपभृतंमहात्माब्रह्मध्रुगुज्झितपथंनरकार्तिलिप्सु उद्धंत्यसाववनिकंटकमुग्रवीर्यस्त्रिःसप्तकृत्वउरुधारपरश्वधेन २२ अस्मत्प्रसादस्फुमुखःकलयाकलेशइक्ष्वाकुवंशअवतीर्यगुरोर्निदेशे तिष्ठन्वनंसदयिताः नुजआविवेशयस्मिन्विरुध्यदशकंधरआर्तिमार्च्छत् २३

मायुर्यस्मात्सः अवअवसन्नंपूर्वंदैत्यैः प्रतिबद्धंयज्ञेभागमवरुंधेलभते अवापरुद्धमितिपाठेऽप्ययमेवार्थः आयुर्विषयंवेदंचानुशास्तिप्रवर्तयति २१ परशुरामावतारमाह जगतःक्षयायविधिनादैवेनउपभृतंसंवर्धितम् मृत्यवेसमर्पितमितिवा ब्राह्मणेभ्योद्रुह्यतीतितथा अतःउज्झितःपंथावेदमार्गोयेन अतएवनरकार्तिंलिप्सतीव एवंभूतमवनेःकंटकतुल्यंक्षत्रमसौमहात्माहरिःउद्धंति उत्पाटयति दीर्घतीक्ष्णधारेणपरशुना २२ रामावतारमाहत्रिभिः अस्मदिति अस्माकंब्रह्मादीनांप्रसादेस्फुमुखः कलयाभरतादिरूपयासह कलामायातस्याःईशः गुरोर्दशरथस्याज्ञायांतिष्ठन् सीतालक्ष्मणाभ्यांसहितोवनमाविवेश यस्मिन्विरोधंकुर्वन्रावणोनाशंप्राप्तः २३ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ २०

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यस्मैरामायउदधिर्मार्गंददौ सपदिशीघ्रम् हरोयथात्रिपुरंददिधक्षुः तद्वद्दरिपुरंलंकांदग्धुमिच्छोःषष्ठीचतुर्थ्यर्थे यद्वा पंचमीयंदि
धक्षोःशमात् यद्भयंभात्तंतेनांगेकंपोयस्येति कथंभूतउदधिःऊढंप्राप्तंयद्भयंतेनअंगेषुवेपःकंपोयस्य अत्रहेतुः दूरेवर्त्त मान
कृत्हत्सीतातयानिमित्तभूतयामथितःक्षुभितोरोषः तेनकृशोणाअरुणाहष्टिस्तयाऽऽस्यंततप्यमानंमकराणामुरगाणांन
क्राणांचचक्रंयस्मिन् २४ किंच युद्धेरावणस्यवक्षस्थलस्पर्शेनरुग्णाभग्नायेमहेंद्रवाहस्यऐरावतस्यदंताः तैर्विडंबिताःस्वध

यस्माअदादुदधिरूढभयांगवेपोमार्गंसपद्यपिपुरंहरवद्दिधक्षोः दूरेकृत्हृन्मथितरोषकृशोणदृष्ट्यातात
प्यमानमकरोरगनक्रचक्रः २४ वृक्षस्थलस्पर्शरुग्णमहेंद्रवाहदंतैर्विडंबितककुब्जुषऊढहासम्
सद्योसुभिःसहविनेष्यतिदारहर्तुर्विस्फूर्जितैर्धनुषउच्चरतोधिसैन्ये २५

वल्लिमाधवलीकृताः तत्तद्दिक्षपतितैःप्रकाशिताइत्यर्थः याएवंभूताः ककुभोदिशः ताःजुषतेसेवतेपालयतीति तथा तस्यदार
हर्तूरावणस्य अहोमत्समःकोन्योस्तीतिमहागर्वेणऊढंप्राप्तंहासमसुभिःप्राणैःसहसद्यःशीघ्रंविनेष्यति अपनेष्यतिकैःधनु
षोविस्फूर्जितैःटंकारघोषैरेव कथंभूतस्य अधिसैन्येस्वपरसैन्यमध्येउच्चरतःउत्कर्षेणविचरतः ककुब्जयरूढहासमि
तिपाठेदंतैरुज्ज्वलितानांककुभांजयेनयोरूढहासःसंजातगर्वः तमपनेष्यतीत्यर्थः २५ ॥ ॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

श्रीकृष्णावतारमाह भूमेरिति दशभिः सुरेतराः असुरांशभूता राजानस्तेषां वरूथैः सैन्यैर्विमर्दितायाः भारेण पीडितायाः कलया राम
ेण सह जातः सन् कोसौ जातः सितकृष्णौ केशौ यस्य भगवतः स एव साक्षात् सितकृष्णकेशत्वं शौभं वनतु वयःपरिणामकृतम्
अविकारित्वात् यत्तूक्तं विष्णुपुराणे उज्जहारात्मनः केशौ सितकृष्णौ महामुन इति यच्च भारते सचापि केशौ हरिरुच्चजन्हे शु-
क्लमेकमपरं चापि कृष्णम् तौ चापि केशावाविशेतां यदूनां कुले स्त्रियौ रोहिणीं देवकीं च तयोरेको बलभद्रो बभूव योसौ श्वेतस्त
स्य देवस्य केशः कृष्णो द्वितीयः केशवः संबभूव केशो योसौ वर्णतः कृष्ण उक्त इति तत्तु न केशमात्रावताराभिप्रायम् किंतु भाराव
तारणरूपं कार्यं कियदेतत् मत्केशावेवैतत्कर्तुं शक्ताविति द्योतनार्थं रामकृष्णयोर्वर्णसूचनार्थं च केशोद्धरणमिति गम्यते अन्य
था तत्रैव पूर्वापरविरोधापत्तेः कृष्णस्तु भगवान् स्वयमित्येतद्विरोधाच्च कथंभूतः परमेश्वरतया जनैः अनुपलक्ष्यो मार्गो यस्य त-

भूमेः सुरेतरवरूथविमर्दितायाः क्लेशव्ययाय कलया सितकृष्णकेशः जातः करिष्यति जनानुपलक्ष्यमार्गः क-
र्माणि चात्ममहिमोपनिबंधनानि २६ तोकेन जीवहरणं यदुलूकिकायास्त्रैमासिकस्य च पदा शकटोपवृ
त्तः यद्रिंगतांतरगतेन दिविस्पृशोर्वा उन्मूलनं त्वितरथार्जुनयोर्न भाव्यम् २७ यद्वै व्रजे व्रजपशून्विष
तोयपीतान्पालांस्त्वजीवयदनुग्रहदृष्टिवृष्ट्या तच्छुद्धयेतिविषवीर्यविलोलजिह्वमुच्चाटयिष्यदुरगं
विहरन्ह्रदिन्यां २८ तत्कर्म दिव्यमिव यन्निशि निःशयानं दावाग्निना शुचिवने परिदह्यमाने उन्नेष्यति
व्रजमतोऽवसितांतकालं नेत्रे पिधाप्य सबलोनधिगम्यवीर्यः २९ ईश्वरत्वे किं प्रमाणं अतिमानुषकर्मान्यथा
नुपपत्तिरेवेत्याह आत्मनो महिमा उपनिबध्यते अभिव्यज्यते येषु तानि २६ एतदेव प्रपंचयति तोकेनेत्यादिना बालेन पूतनाया
जीवहरणं यत् रिंगता जानुभ्यां गच्छता अंतरंगतेन मध्यं प्राप्तेन दिविस्पृशोः अर्जुनयोः इतरथा अनीश्वरत्वे तन्न भवितव्यं २७
विषतोयपीथान् विषमयतोयस्य पथ्यं पानं येषाम् पालान्गोपांश्च कृपादृष्टिसुधावृष्ट्या जीवयिष्यतीति यमुनायां क्रीडन् उर
गं कालियमुच्चाटयिष्यति तच्छुद्धये तस्या ह्रदिन्यानिर्विषत्वाय अतिविषवीर्येण विलोला अतिचंचला जिह्वा यस्य २८ दिव्यम
लौकिकमिवेति लोकोक्तिः उन्नेष्यति उद्धरिष्यति शुचिर्ग्रीष्मः तत्संबंधिनि वने शुष्क इत्यर्थः अतो दावाग्नेर्हेतोः अवसितो निश्चितः अं २१
तकालो यस्य तं सबलः सरामः अनधिगम्यं दुर्ज्ञेयं वीर्यं यस्य तत्र निशि निःशयानमिति कालियदमनेरात्र्यां यमुनातीरे नेत्रे पिधा
प्यापिहिते कारयित्वेति मुंजाटव्यामिति ज्ञेयं २९ ५

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

उपवल्यमनेनेनेतिउपबंधंतत्साधनं शल्वंदामअमुष्यमातायशोदाग्रहीत् अमुष्यनमाति बंधनसंमितंनभवतिनपूर्यतेइत्यर्थः गोपीयशोदासंवीक्ष्यदृष्ट्वाप्रतिबोधितानिजैश्वर्यंज्ञापिताआसीदितियत् तच्च कर्मदिव्यमिवेति सर्वत्रपूर्वेणैवान्वयः ३० वरुणस्यपाशाद्युद्धयंतस्मान्मोचयिष्यति मयसूनुनाव्योमन्नाआपृतंव्यापृतंनिशिशयानमितिच्ववैकुंठप्राप्तिसाधनानुष्ठानाभावो दर्शितःउपनेष्यति प्रापयिष्यति गोकुलवासिनंजनं स्मेत्याश्चर्ये ३१ देवेइंद्रेपशून्रिरक्षुःरिरक्षिषुरित्यर्थः अनघेश्रमरहितेएकस्मिन्नेवकरेसलीलंयथातथामही ध्रगोवर्धनंधर्ताधारयिष्यति उच्छिलींध्रमुद्धतंछत्राकमिव सप्तवर्षाणिवयोयस्यस्यः ३२ निशिरात्रौनिशाकररश्मिभिःगौर्याधवलायांवनेक्रीडन् कलानिमंजुलानिपदानियस्मिन् तच्चतत् आयतंदीर्घं मू

गृण्हीतयद्यदुपबंधममुष्यमाताशल्वंस्फुतस्यनतुतत्तदमुष्यमाति यज्जृंभतोस्यवदनेभुवनानिगोपीसंवीक्ष्यशंकितमनाःप्रतिबोधितासीत् ३० नंदंचमोक्ष्यतिभयाद्वरुणस्यपाशाद्गोपान्बिलेषुपिहितान्मयसूनुनाच अन्ह्यापृतंनिशिशयानमतिश्रमेणलोकंविकुंठमुपनेष्यतिगोकुलंस्म ३१ गोपैर्मखेप्रतिहतेव्रजविप्लवायदेवेभिवर्षतिपशून्कृपयारिरक्षुः धर्तोच्छिलींध्रमिवसप्तदिनानिसप्तवर्षोमहीध्रमनघैककरेसलीलं ३२ क्रीडन्वनेनिशिनिशाकररश्मिगौर्यांरासोन्मुखःकलपदायतमूर्छितेन उद्दीपितस्मररुजांव्रजभृद्वधूनांहर्तुर्हरिष्यतिशिरोधनदानुगस्य ३३ येचप्रलंबखरदर्दुरकेश्यरिष्टमल्लेभकंसयवनाःकुजपौंड्रकाद्याः अन्येचशाल्वकपिबल्वलदंतवक्त्रसप्तोक्षशंबरविदूरथरुक्मिमुख्याः ३४ येवामृधेसमितिशालिनआत्तचापाःकांबोजमत्स्यकुरुकैकयसृंजयाद्याः यास्यंत्यदर्शनमलंबलपार्थभीमव्याजाह्वयेनहरिणानिलयंतदीयम् ३५

च्छितमालापविशेषयुक्तंगीतंतेनउद्दीपितःस्मरएवरुक्यासांतासांगोपीनांहर्तुःशंखचूडस्यशिरोहरिष्यति ३३ येचप्रलंबादयःतेसर्वेहरिणाहेतुभूतेनतदीयंनिलयमदर्शनंदर्शनायोग्यंवैकुंठम् अलंयास्यंतीत्युत्तरेणान्वयः खरोधेनुकःदर्दुरइवदर्दुरोबकःइभःकुवलयापीडः कपिर्द्विविदःकुजोनरकः ३४ येचमृधेआत्तचापाःसमितौसंग्रामेशालंतेश्लाघंतेतेसमितिशालिनः ननुप्रलंबखरकपिबल्वरुक्मिप्रमुखाःबलभद्रेणनिहताःकांबोजादयश्चभीमार्जुनादिभिःशंबरःप्रद्युम्नेनयवनोमुचुकुंदेनतुहरिणातत्राह बलोभीमःपार्थइत्यादयोव्याजाह्वयाःकपटनामानियस्यतेनसप्तोक्षाणस्तुतेनदमिताः कालांतरेयास्यंतीतिभावः एतच्चसर्वमपि कर्मदिव्यमिवतच्चान्यथानभाव्यमितिपूर्वेणैवसंबंधः ३५

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

व्यासावतारमाह अनुयुगं मीलितासंकुचिताधीर्येषाम् स्तोकमल्पमायुर्येषां तेस्वनिगमः स्वकृतो वेदराशिः बत अहो दूरेपारं यस्येति दुर्गमइत्यवमृश्य सत्यवत्यामाविर्भूतः सन् सएव हरिः विटपशः शाखाभेदेन ३६ बुद्धावतारमाह देवद्विषांनिष्ठितानांनितरां स्थितानां तद्बलेनचपूर्भिः पुरीभिः अदृश्यतूर्भिः अलक्ष्यवेगाभिः मतेर्विमोहः योग्यतात्यागो यस्मात् मतेः प्रलोभश्चायुक्तस्वीकारो यस्मात्तंपा खंडवेषंविधाय तेनऔपधर्म्यं पाखंडधर्मम् स्वार्थेष्यञ् बहु भाषिष्यतइत्यर्थः ३७ कल्क्यवतारमाह यर्हिपदासतामप्यालयेषुगृहे ष्वपि चार्थिकाः पाखंडिनः स्युः शूद्राश्चराजानः स्युः तदा कल्किरूपेण कलेःशास्ता भविष्यति अत्रचब्रह्मनारदसंवादात्प्राग्भाविनोवरा हादयः मन्वंतरावतारास्तुभूताभाविनश्च धन्वंतरिपरशुरामौतदावर्तेते श्रीरामादयस्तुभाविनः तत्रतुक्वचिद्भूतादिनिर्देशश्छां दसश्चइतिद्रष्टव्यं ३८ सृष्ट्यादिकार्यभेदेनमायागुणावतारविभूतीराह सर्गइति स्थानेस्थितौ मखोविष्णुः धर्मश्चमनवश्चमनव

कालेनमीलितधियामवमृश्यनृणांस्तोकायुषांस्वनिगमोबतदूरपारः आविर्हितस्त्वनुयुगंसहिसत्यवत्यां वेदद्रुमं विटपशोविभजिष्यतिस्म ३६ देवद्विषांनिगमवर्त्मनिनिष्ठितानांपूर्भिर्मयेनविहिताभिरदृश्यतूर्भिः लोकान्घ्नतांमतिविमोहमतिप्रलोभंवेषंविधायबहुभाष्यतऔपधर्म्यं ३७ यर्ह्यालयेष्वपिसतांनहरेःकथाःस्युःपाखं डिनोद्विजजनावृषलानृदेवाः स्वाहास्वधावषडितिस्मगिरोनयत्रशास्ताभविष्यतिकलेर्भगवान्युगांते ३८ सर्गेतपोहमृषयोनवयेप्रजेशाःस्थानेचधर्ममखमन्वमरावनीशाः अंतेत्वधर्महरमन्युवशासुराद्यामा-याविभूतयइमाःपुरुशक्तिभाजः ३९ विष्णोर्नुवीर्यगणनांकतमोर्हतीहयःपार्थिवान्यपिकविर्विममेरजांसि चस्कंभयःस्वरंहसाऽस्खलतात्रिपृष्ठंयस्मात्त्रिसाम्यसदनादुरुकंपयानम् ४० श्चअमराश्चअवनीशाश्च

अंतेसंहारेहरोरुद्रः मन्युवशाःसर्पाः बहुशक्तिधारिणोभगवतइमाविभूतयः ३९ इदंमयासंक्षेपेणोक्तंविस्तरेणवक्तुंनकोपिसमर्थइ-त्याह पृथिव्याःपरमाणूनपियोविममेगणितवान् नादृशोपिकोनुविष्णोर्वीर्यगणनांकर्तुमर्हति कथंभूतस्य योविष्णुःत्रिपृष्ठंसत्यलो कंचस्कंभधृतवान् किंभितिन्वस्कंभयस्मात्त्रैविक्रमेअस्खलताप्रतिघातशून्येनस्वरंहसास्वपादवेगेनत्रिसाम्यरूपंसदनमधिष्ठानं तस्मादारभ्यउरुअधिकंकंपयानंकंपमानंकंपेनयानंयस्येतिवाअतःकारणाच्चस्कंभआत्रिपृष्ठमितिवाच्छेदः सत्यलोकमपिव्याप्यन्यः सर्वंधृतवानित्यर्थः तथाचमंत्रः विष्णोर्नुकमितिअस्यार्थः विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंकःप्रवोचदित्यर्थः यःपार्थिवानिरजांस्यपिविम मेसोपियोविष्णुः त्रेधाविचक्रमाणःत्रिविक्रमंकुर्वन्उत्तरंलोकमस्कभायत्अवष्टब्धवान् कथंभूतं सधस्थंसहस्यसधादेशः तिष्ठंति तिस्थाः तत्रस्थैःदेवैःसहवर्तमानमित्यर्थः ४० २२

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

एतत्प्रपंचयति नांतमिति पुरुषस्ययन्मायाबलंतस्यांतंनविदामिनवेद्मि दशशतान्याननानियस्यसोपि अस्यगुणान्गाय न्
पारंनसमवस्यति नप्राप्नोति ४१ यदिनकेपिविदंतितर्हिकथंमुच्येरन् तत्रूपर्ययेवेत्याह येषामिति दयेत् दयांकुर्यात् तेचय
दिनिष्कपटमाश्रितचरणाभवंतितेदुस्तरांदेवमायामतितरंति चकारान्मायावैभवंविदंतिच अन्वेतिवापाठः प्रत्यक्षमेवतेषां
मायातरणमित्याह नैषामिति श्वसृगालानांभक्ष्येदेहे ४२ अंतज्ञानाभावेपिमायेयमितिज्ञानंतत्रूपयाबहूनामस्तीत्याह वेदा
हमितित्रिभिः यूयमिति सनकादिनंतर्भाव्यबहुत्वं दैत्यवर्यः प्रह्रादः मनुःस्वायंभुवः तस्यपत्नीच तदात्मजाःपुत्रोकन्या

नातंविदाम्यहममीमुनयोग्रजास्तेमायाबलस्यपुरुषस्यकुतोपरेये गायन्गुणान्दशशताननआदिदेवः
शेषोधुनापिसमवस्यतिनास्यपारं ४१ येषांसएवभगवान्दययेदनंतःसर्वात्मनाश्रितपदोयदिनिर्व्य
लीकं तेदुस्तरामतितरंतिचदेवमायांनैषांममाहमितिधीःश्वसृगालभक्ष्ये ४२ वेदाहमंगपरमस्यहि
योगमायायूयंभवश्चभगवानथदैत्यवर्यः पत्नीमनोःसचमनुश्चतदात्मजाश्चप्राचीनबर्हिरिभुरंगउत
ध्रुवश्च ४३ इक्ष्वाकुरैलमुचुकुंदविदेहगाधीरघ्वंबरीषसगरागयनाहुषाद्याः मांधात्रलर्कशतधन्व-
नुरंतिदेवदेवव्रतोबलिरमूर्तरयोदिलीपः ४४ सौभर्युतंकशिबिदेवलपिप्पलादसारस्वतोद्धवपराशरभू-
रिषेणाः येन्येबिभीषणहनूमदुपेंद्रदत्तपार्थार्ष्टिषेणविदुरश्रुतदेववर्याः ४५ तेवैविदंत्यतितरंतिचदेव-
मायांस्त्रीशूद्रहूणशबराअपिपापजीवाः यद्यद्भुतक्रमपरायणशीलशिक्षास्तिर्यग्जनाअपिकिमुश्रुत
धारणाये ४६ ७ ७ ७ ७ ७ ७

च प्राचीनबर्हिषोविसर्गलोपश्छांदसः ४३ शतधनुःअनुश्चसंधिरार्षः रंतिदेवाइतिवापाठः ऋगमः ऐकपद्येएतैःसहितोदेव
व्रतइत्यर्थः ४४ उपेंद्रदत्तःऋकः बिभीषणादयोवर्यामुख्यायेषांते ४५ किंबहुनासत्संगेनसर्वेपिविदंतीत्याह तेवाइति अद्भुताः
क्रमाःपादन्यासायस्यहरेः तत्परायणास्तद्भक्ताः तेषांशीलेशिक्षायेषांतेतथा यदिभवंतितर्हितेअपिविदंतीत्यर्थः श्रुतेभगवतो
रूपे धारणामनोनियमनंयेषांतेविदंतीतिकिंमुवक्तव्यं ४६

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

किंतद्भगवतःस्वरूपंयस्मिन्मनोधारणांविधायमायांतरतीत्यपेक्षायामाह शश्वदिति द्वाभ्यां यद्ब्रह्मेतिविदुर्मुनयः तदेवभगवतःस्व
रूपं किंतद्ब्रह्मेतदाह अजस्रंनित्यंचतत्सुखंचविशोकंचेति अजस्रसुखत्वेहेतुः शश्वत्सदाप्रशांतमतोनित्यसुखस्वरूपं विशो
कत्वेहेतुः अभयंकुतः यतःसमंभेदशून्यं अतोभयं द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः तत्कुतः यतःप्रतिबोधमात्रं ज्ञानैकरसं न
नुज्ञानस्यापिनीलपीताद्याकारेणचक्षुरादिकरणभेदेनचभेदोदृश्यते नशुद्धंनिर्मलं ननुदर्शितोविषयकरणोपरागरूपोमल
इत्यतआह सदसतःपरंविषयकरणसंगशून्यं वृत्तेरेवमनुपरागोनज्ञानस्येतिभावः ननुतथापिज्ञात्रासहभेदःस्यात् नआत्मत
त्त्वमात्मनोज्ञातुःस्वरूपमेवतत् नततोभिन्नं ननुतंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीतिशब्दबोध्यत्वप्रतीतेःकुतोबोधरूपत्वंतत्राह शब्दो
नयत्रेति आरोपितनिवृत्तावेवशब्दस्यव्यापारोनतद्बोधइत्यर्थः ननुचभवतुनामनिरस्तभेदज्ञानरूपत्वात्विशोकत्वं सुख
स्यतुनानाकारकसाध्यक्रियाफलत्वात्कथमजस्रसुखत्वंतस्येत्यतआह यत्रबहुकारकसाध्यःक्रियार्थःउत्पाद्यादिचतुर्विधक्रि

शश्वत्प्रशांतमभयंप्रतिबोधमात्रंशुद्धंसमंसदसतःपरमात्मतत्त्वं शब्दोनयत्रपुरुकारकवान्क्रिया
र्थोमायापरैत्यभिमुखेचविलज्जमाना ४७ तद्वैपदंभगवतःपरमस्यपुंसोब्रह्मेतियद्विदुरजस्रसु
खंविशोकं सध्र्यङ्नियम्ययतयोयमकर्तहेतिंजह्युःस्वराडिवनिपानखनित्रमिंद्रः ४८

याफलंचनास्ति इंद्रियैर्ज्ञानांशाभिव्यक्तिरिवक्रियाभिरानंदांशाभिव्यक्तिमात्रंक्रियते नोत्पत्त्यादिकमितिभावः ननूत्पत्त्याद्य
भावेपिमायामलापाकरणेनविकार्यत्वमेवस्यात् व्रीहीणामिवतुषापाकरणेनेत्याशंक्याह मायाअभिमुखेस्थातुंविलज्जमा
नैवयस्मात्परैति दूरतोपसरति ४७ तस्मादेवंभूतेभगवतिनियमितमनसांकृतार्थानांनकिमपिकृत्यमस्तीत्याह सद्रो
वतीतिसध्र्यक् सहचरंमनःयप्रतिनियम्ययस्मिन्स्थिरीकृत्ययतयःयत्नशीलाः कर्तोभेदः तत्कृतनिरासोकर्तः तत्रहेतिंसा
धनंजह्युःत्यजेयुः अनुपयोगात्तन्नाद्रियंतइत्यर्थः उपयोगाभावेनसाधनानादरेदृष्टांतः निपीयतेस्मिन्निनितिनिपानंकूपःतस्य
खनित्रंखननसाधनंयथास्वयमेवपर्जन्यरूपेणविराजमानइंद्रोनादत्तेतद्वदिति यद्वा स्वेनैवराजतइतिस्वराट् दरिद्रःसयथा
इंद्रःसमृद्धःसन्कर्मकारदशायांगृहीतंनिपानखनित्रंजहाति तद्वदित्यर्थः ४८ ७ ७ ७ ७ २३

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

एवंतावदजस्यस्वरूपंविज्ञोकंब्रम्हैवभगवतःस्वरूपं तत्प्राप्तानांचनप्राप्यंकृत्यंवाकिंचिदस्तीत्युक्तं इदानींततःप्राप्तसएवसर्वफल
दातासर्वकर्मप्रवर्तकश्चेत्याह सएवश्रेयसांफलानांविभुःदातापि तत्रहेतुःभावानांब्राम्हणादीनांस्वभावैःशमदमादिभिर्विहि
षणैःविहितस्यसतःशुभस्यकर्मणोयतःप्रवर्तकात्प्रसिद्धिः यद्वा भावानांमहदादीनांस्वभावेनपरिणामेनविहितस्यसतःकार्य
स्यप्रसिद्धिःसएवस्वर्गादीनांदातेत्यर्थः ननुकर्मकर्तुर्मृतस्यकथंस्वर्गादिफलंस्यात्तत्राह स्वारंभकधातूनांभूतानांविगमेवियोगे
सतिअन्वनुविशीर्यमाणेपिदेहेतत्रस्थंव्योमेवयस्तेनसहनविशीर्यते यतःतेनसहनजातः तस्यपुरुषस्यश्रेयसांप्रभुरित्यर्थः
४९ अध्यायत्रयस्यार्थमुपसंहरति सोयंतेसमासेनसंक्षेपेणाभिहितः तमेवाह सदसत्कार्यकारणंचहरेरन्यन्नभवति न-

सश्रेयसामपिविभुर्भगवान्यतोस्यभावस्वभावविहितस्यसतःप्रसिद्धिः देहेस्वधातुविगमेऽनुविशी-
र्यमाणेव्योमेवतत्रपुरुषोनविशीर्यतेजः ४९ सोयंतेभिहितस्तातभगवान्विश्वभावनःसमासेनहरेर्नान्य
दन्यस्मात्सदसच्चयत् ५० इदंभागवतंनामयन्मेभगवतोदितं संग्रहोयंविभूतीनांत्वमेतद्विपुलीकुरु ५१
यथाहरौभगवतिनृणांभक्तिर्भविष्यति सर्वात्मन्यखिलाधारेइतिसंकल्प्यवर्णय ५२ मायांवर्णयतोमु
ष्यईश्वरस्यानुमोदतः शृण्वतःश्रद्धयानित्यंमाययात्मानमुह्यति ५३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे२य
स्कंधेब्रम्हनारदसंवादेसप्तमोध्यायः ७ राजोवाच ब्रम्हणाचोदितोब्रम्हन्गुणाख्यानेगुणस्यच यस्मैयस्मै
यथाप्राहनारदोदेवदर्शनः एतद्वेदितुमिच्छामितत्त्वंवेदविदांवर हरेरद्भुतवीर्यस्यकथालोकसुमंगलाः २

नुहरेःतदव्यतिरेकेतद्गतविकारप्रसंगःस्यात् नअन्यस्मात्कारणभूतोहरिःकार्याद्व्यतिरिक्तइत्यर्थः ५० अयंचविभूतीनांसंग्रहउद्दि-
तः ५१ यथावर्णितेननृणांभक्तिर्भविष्यतीत्येवंसंकल्प्यसंचिंत्यतथाहरिलीलाप्राधान्येनश्रीभागवतंवर्णय ननुभक्तिरसविघातेनकेव
लंतत्त्वमित्यर्थः ५२ ननुलीलामायाश्रयाकिंतद्वर्णनेनेत्यतआह मायामिति ५३ इतिश्रीद्वितीयस्कंधेटीकायांसप्तमोध्यायः ७
अष्टमेदेहसंबंधमाक्षिपन्नीराजोवचः बहून्परीक्षिदापृच्छत्पुराणार्थान्बुभुत्सितान् १ त्वमेतद्विपुलीकुर्वित्युक्तंतदेवविपुलीकर
णंपृच्छति ब्रम्हणेतित्रिभिः अगुणस्यगुणातीतस्यापि देववद्दर्शनंयस्यसः १ ७ ७ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

निःसंगमनःश्रीकृष्णेनिवेश्येतिसप्रयत्नोदर्शितः ३ सोपिश्रध्दयाशृण्वतोनावश्यकइत्याह शृण्वतइति स्वप्रयत्नंविनापिभगवा
नुस्वयमेवत्द्दिविशति ४ भावसरोरुहंत्दृदयकमलंप्रविष्टश्चतद्गतंसर्वंमलंधुनोति सलिलस्येतिद्रव्यांतरव्यामिश्रणादिना कुं
भस्थेजलेशोधितेतदेवकेवलंशुध्यति नतुनदीतडागादिगतंसचमलः कुंभस्यांतस्तिष्ठत्येव नतुसर्वदाविलीयते अतएवकिं
चिच्चलनेनपुनःक्षुभ्यतिच एवंतपोदानादिप्रायश्चित्तंनसर्वथासर्वेषांसर्वपापंधुनोतिकिंतुसावशेषं तच्चकस्यचिदेवकिंचिदे
वत्द्दिप्रविष्टमात्रस्तुश्रीकृष्णःसर्वेषांसर्वपापंनिःशेषंहरतीत्यनेनदृष्टांतेनोक्तंसलिलस्यमलंयथाशरदिति ५ ततश्चकृतार्थो
भवतीत्याह धौतात्मानिष्पापःमुक्ताःसर्वेरागद्वेषादयः परिक्लेशायेन पांथःप्रवासादागतःस्वशरणंगृहं यथानमुंचनितद्वत् ६

कथयस्वमहाभागयथाहमखिलात्मनि कृष्णेनिवेश्यनिःसंगंमनस्त्यक्ष्येकलेवरं ३ शृण्वतःश्रध्दयानि-
त्यंगृणतश्चस्वचेष्टितं कालेननातिदीर्घेणभगवान्विशतेत्द्दि ४ प्रविष्टःकर्णरंध्रेणस्वानांभावसरोरुहं
धुनोतिशमलंकृष्णःसलिलस्ययथाशरत् ५ धौतात्मापुरुषःकृष्णपादमूलंनमुंचति मुक्तसर्वपरिक्लेशः
पांथःस्वशरणंयथा ६ यदधातुमतोब्रम्हन्देहारंभोस्यधातुभिः यदृच्छयाहेतुनावाभवंतोजानतेयथा ७
आसीद्यदुदरात्पद्मंलोकसंस्थानलक्षणं यावानयंवैपुरुषइयत्तावयवैःपृथक् तावानसाविनिप्रोक्तःसंस्था
वयववानिव ८ अजःसृजतिभूतानिभूतात्मायदनुग्रहात् ददृशेयेनतद्रूपंनाभिपद्मसमुद्भवः ९ ७ ७

तदेवंश्रवणोत्कंठयमाविष्कृत्यसंदिग्धानर्थान्पृच्छति अधातुमतःधातवोभूतानितत्संबंधशून्यस्यास्यलौकिकस्यात्मनःधातुभिर्देहा
रंभइतियत् एतत्किंयदृच्छयानिर्निमित्तं हेतुनावाकर्मादिनाभवंतोयथावज्जानतेअतःकथयंत्वितिशेषः ७ यश्चासावीश्वरःसोप्येतत्तु
ल्यदेहवान्प्रोक्तःअतस्तस्यकोविशेषइत्याशयेनपृच्छति आसीदितिसार्धेन लोकानांसंस्थानंरचनातदेवलक्षणंस्वरूपंयस्यतत्पद्मं
यस्योदरात् आसीत् असावीश्वरःइयत्तायुक्तैःस्वपरिमितैरवयवैरयंलौकिकःपुरुषोयावान्यत्संख्याकावयवयुक्तः तावान्प्रोक्तःसंस्थाव २५
न् अवयववानिवप्रोक्तःअतःकोविशेषस्तस्येति ८ अवश्यंचविशेषोवाच्यइत्याह अजोब्रम्हाभूतानांव्यष्ट्युपाधीनामात्मानियंता सम
ष्ट्युपाधित्वात् येनचअनुगृण्हतातस्यरूपंददृशेदृष्टवान् एतच्चतस्यापिद्रष्टुरीशस्यकूटस्थस्याखिलात्मनःसृज्यंसृजामिसृष्टोहंवीक्ष
येवाभिचोदितइत्यादिनोक्तमनूद्यतेअग्रेदुस्पष्टंभविष्यतिद

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

प्रश्नांतरमाह सचापीति यत्रशेतेयेनरूपेणावतिष्ठते विश्वस्यास्थित्यादयोयस्मात् एवमादिप्रश्नानांतत्वतोर्हस्यदाहर्तुमितिसर्वत्रैले-
क्रियायाःसंबंधः १० प्रश्नांतरमाह पुरुष स्यावयवैःपूर्वकल्पिताःयस्येहावयवैर्लोकान्कल्पयंतीत्यादौ लोकैश्चामुष्यावयवाइति पा
तालमेतस्यहिपादमूलमित्यादौचत्वन्मुखाच्छ्रुतवंतोवयं ११ एवंसंदेहविपर्ययाभ्यांपृष्टं इदानीमज्ञातान्बहूनर्थान्पृच्छति यावा-
नित्यादिनाकल्पोमहान् विकल्पोवांतरःभूतादिशब्दोयस्मात् यस्यवाचकइतिवासतः स्थूलदेहाभिमानिनोमनुष्यपितृदेवान
देःआयुषःप्रमाणं १२ अनुमानप्रकारःपृष्टःविशेषंपृच्छति कालस्येति अनुगतिःप्रवृत्तिःकर्मगतयःकर्मप्राप्यानिस्थानानि या

सचापियत्रपुरुषोविश्वस्थित्युद्भवाप्ययः मुक्त्वात्ममायांमायेशःशेतेसर्वगुहाशयः १० पुरुषावयवैर्लो
काःसपालाःपूर्वकल्पिताः लोकैरमुष्यावयवाःसपालैरितिशुश्रुम ११ यावान्कल्पोविकल्पोवायथाकालो
नुमीयते भूतभव्यभवच्छब्दआयुर्मानंचयत्सतः कालस्यानुगतिर्यातुलक्ष्यतेण्वीबृहत्यपि याव
त्यःकर्मगतयोयादृशीर्द्विजसत्तम १३ यस्मिन्कर्मसमावायोयथायेनोपगृह्यतेगुणानांगुणिनांचैवप-
रिणाममभीप्सतां १४ भूपातालककुब्व्योमग्रहनक्षत्रभूभृतां सरित्समुद्रद्वीपानांसंभवश्चैतदोकसां
१५ प्रमाणमंडकोशस्यबाह्याऽभ्यंतरभेदतः महतांचानुचरितंवर्णाश्रमविनिश्चयः १६ अवतारानु
चरितंयदाश्चर्यतमंहरेः युगानियुगमानंचधर्मोयश्चयुगेयुगे १७ नृणांसाधारणोधर्मःसविशेषश्च
यादृशः श्रेणीनांराजर्षीणांचधर्मःकृच्छ्रेषुजीवतां १८

दृशीःयादृश्यः १३ गुणानांसत्वादीनांपरिणामंदेवादिरूपमिच्छतांगुणिनांजीवानांमध्येयस्मिन् परिणामेकर्मणांपुण्यपापानांस
मवायःसमुदायः केनकर्मसमुदायेनकथंकृतेनकोधिकारीदेवादिभावंप्राप्नोतीत्यर्थः भूरादीनांसंभवः एतानिओकांसि ऐषां-
प्राणिनांतेषांचसंभवः यच्चेतिसर्वत्रानुषंगः १५ वर्णानामाश्रमाणांचविनिश्चयः तत्तत्स्वभावैर्निर्धारः १६ युगेयुगेप्रतियुगं
योधर्मःयच्चहरेरवतारानुचरितं १७ सविशेषःवर्णाश्रमनिबंधनः श्रेणीनांतत्तद्व्यवसायोपजीविनांव्यवहारनियमलक्षणोध
र्मः राजर्षीणांप्रजापालिनाधिकारिणां कृच्छ्रेषुआपत्सुजीवितांसर्वेषां १८

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

सर्वेषांतत्त्वानांप्रकृत्यादीनांपरिसंख्यानंसंख्यालक्षणंस्वरूपम् हेतुतोलक्षणम् तत्तत्कार्यहेतुत्वेनत्वलक्षणमित्यर्थः पुरुषारा
धनस्यविधिः देवपूजाप्रकारः अष्टांगयोगस्यचविधिः १९ योगेश्वराणामैश्वर्येणाणिमादिना अर्चिरादिगतिः लिंगशरीरस्यभंगःप्र
लयः वेदाऋग्वेदादयः उपवेदाआयुर्वेदादयः धर्माःधर्मशास्त्राणितेषां इतिहासपुराणयोश्चगतिःस्वरूपम् २० संप्लवः अवांतरप्रल
यः यद्वासम्यक्प्लवनंसमुद्भवः विक्रमः स्थितिः प्रतिसंक्रमोमहाप्रलयः इष्टंवैदिककर्मपूर्तंस्मार्तं वापीकूपतडागादिदेवतायतना
नि च अन्नप्रदानमारामः पूर्तमित्यभिधीयतइति तत्रचकाम्यानामग्निहोत्रादीनांविधिः अविरोधप्रकारः २१ अनुशायिनां

तत्त्वानांपरिसंख्यानांलक्षणंहेतुलक्षणम् पुरुषाराधनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्यच १९ योगेश्वरै
श्वर्यगतिर्लिंगभंगस्तुयोगिनाम् वेदोपवेदधर्माणामितिहासपुराणयोः २० संप्लवः सर्वभूतानांविक्रमः
प्रतिसंक्रमः इष्टापूर्तस्यकाम्यानांत्रिवर्गस्यचयोविधिः २१ यश्चानुशायिनांसर्गःपाखंडस्यचसंभवः
आत्मनोबंधमोक्षौचव्यवस्थानंस्वरूपतः २२ यथात्मतंत्रोभगवान्विक्रीडत्यात्ममायया विसृज्यवायथा
मायामुदास्तेसाक्षिवद्विभुः २३ सर्वमेतच्चभगवन्पृच्छतेमेनुपूर्वशः तत्त्वतोर्हस्युदाहर्तुंप्रपन्नायमहामु
ने २४ अत्रप्रमाणंभगवान्परमेष्ठीयथात्मभूः परेचेहानुतिष्ठंति पूर्वेषांपूर्वजैःकृतम् २५ नमेऽसवः
परायंतिब्रह्मन्ननशनादमी पिबतोऽच्युतपीयूषमन्यत्रकुपिताद्द्विजात् २६ सूतउवाच सउपा
मंत्रितोराज्ञाकथायामितिसत्पतेः ब्रह्मरातोभृशंप्रीतोविष्णुरातेनसंसदि २७

लीनोपाधीनांजीवानांआत्मनोजीवस्यव्यवस्थानंबंधमोक्षातिरिक्तस्वरूपेणावस्थानम् २२ उदास्तेप्रलये २३ चशब्दाद
दृष्टमपि २४ प्रमाणंसम्यक्ज्ञाता यतस्तवब्रह्मनारदव्यासक्रमेणसंप्रदायोऽस्तीतिसामान्यन्यायेनाह यद्वा त्वद
न्येप्रायशोगतानुगतिकाएवनतत्त्वविदइत्याह परेचेति ननुतवानशनद्विजकोपाभ्यांव्याकुलस्यकुतःश्रवणंतत्राह नेति न
परायंति नापगच्छंति नव्याकुलीभवंतीत्यर्थः अच्युतकीर्तिपीयूषंपिबतः २६ उपामंत्रितः पृष्टः संश्चासौपतिश्चतस्य २७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ब्रह्मकल्पे सृष्ट्युपक्रमकल्पे भागवताख्यानेनैव प्रश्नानामुत्तरं दातुमुपक्रांतवानित्यर्थः २८ पांडूनामृषभः श्रेष्ठः आनुपूर्व्येणेति प्रस्तावक्रमोऽत्र विवक्षितो न प्रश्नक्रमः २९ इति द्वितीये टीकायामष्टमोऽध्यायः ८ राजप्रश्नोत्तरं वक्ष्यन् ब्रह्मणो हरिणोदितम् कथयामास नवमे शुको भागवतं पुनः १ तत्र यत्तावदुक्तं यद्धातुमतइत्यनेन जीवस्य कथं देहसंबंध इति तत्रोत्तरमाह आत्मनो हरेर्मायामंतरेण अनुभवरूपस्यात्मनः अर्थेन दृश्येन देहादिना संबंधः अंजसा तत्वतो न घटते अत्र हेतुः परस्येति स्वमद्रष्टुर्यथा स्वप्ने देहसंबंधो न घटते तद्वत् १ संसारोपि माययैवेत्याह बहुरूपः बालयुवादिरूपः देवनरादिरूपश्च आभाति गुणेषु देहादिषु २ अत एव भक्तियोगेन तन्निरासे सति मोक्षोपि न घटत इत्याह यर्हीति वाव शब्द एवार्थे स्वएव महिम्नि यदा रमे

प्राह भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसंमितम् ब्रह्मणे भगवत्प्रोक्तं ब्रह्मकल्प उपागते २८ यद्यत्परीक्षिदृषभः पांडूनामनुपृच्छति आनुपूर्व्येण तत्सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे २९ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे प्रश्नविधिर्नामाऽष्टमोऽध्यायः ८ श्रीशुक उवाच आत्ममायामृते राजन् परस्यानुभवात्मनः न घटेतार्थसंबंधः स्वप्नद्रष्टुरिवांजसा १ बहुरूप इवाभाति मायया बहुरूपया रममाणो गुणेष्वस्या ममाहमिति मन्यते २ यर्हि वाव महिम्नि स्वे परस्मिन्कालमाययोः रमेत गतसंमोहस्त्यक्त्वोदास्ते तदोभयम् ३ आत्मतत्त्वविशुद्ध्यर्थं यदाह भगवानृतम् ब्रह्मणे दर्शयन् रूपमव्यलीकव्रतादृतः ४

तत्तदेवाह कालमाययोः पुरुषप्रकृत्योः परस्मिन् तदा उभयमहं ममेति च त्यक्त्वा उदास्ते पूर्णरूपेणावतिष्ठते तदुक्तं यया संमोहितो जीव आत्मानं त्रिगुणात्मकं परोपि मनुतेऽनर्थं तत्कृतं चाभिपद्यते अनर्थोपशमं साक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे लोकस्याजानतो विद्वांश्चक्रे सात्वतसंहितामिति ३ यच्चोक्तं परमेश्वरस्यापि देहसंबंधाविशेषात्तु कथं तद्भक्त्या मोक्षः स्यादिति आसीद्यदुदरात्पद्ममित्यादिना तत्राह आत्मनो जीवस्य तत्वविशुद्ध्यर्थं तत्वज्ञानार्थं तद्भक्त्यैव किं तत् यत्तपआदिना भजनं भगवान् ब्रह्मणे आह किं कुर्वन् ऋतं सत्यं चिद्घनं रूपं दर्शयन् दर्शने हेतुः अव्यलीकेन व्रतेन तपसा आदृतः सेवितः सन् अयं भावः जीवस्याऽविद्यया मिथ्यारूपदेहसंबंधः ईश्वरस्य तु योगमायया चिद्घनलीलाविग्रहाविर्भाव इति महान्विशेषः अतस्तद्भजनान्मोक्षोपपत्तिरिति ४

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

भगवद्भजनादेवतत्त्वज्ञानमित्येतत्प्रपंचयिष्यन्ब्रम्हणोपितत्त्वज्ञानंतत्प्रसादादेवेतिदर्शयितुमितिहासमाह सइत्यादिना परोगु
रुःभक्तिरहस्योपदेष्टा सधिष्ण्यंपद्ममास्थाय अधिष्ठाय तस्याधिष्ठानान्वेषणाय पूर्वंजले निमग्नः परावृत्यधिष्ण्येस्थित्वेत्यर्थः
ऐक्षततत्कथंस्रष्टव्यमित्यालोचितवान् तांदृशांप्रज्ञां अत्रसृष्टिविषयेसंमतामव्यभिचारिणीं विधिःप्रकारः ५ सृष्टिंचिंतयन्
कदाचिद्व्यक्षरंवचःअंभसिउपाशृणोत् उपसमीपेश्रुतवान् तेअक्षरेदर्शयति कादयोमावसानाःस्पर्शाः तेषुयत्षोडशांतकारः
यश्चैकविंशःपकारः वचसोनिर्देशार्थंतदर्थमाह हेनृपनिष्किंचनानांत्यक्तधनानांधनंयद्विदुः येनतपोधनाइतिप्रसिद्धाः तच्च
द्विर्गदिततपतपेति लोण्मध्यमपुरुषैकवचनं तस्यवीप्सासादरविधिरूपांशृणोदित्यर्थः ६ एवंनिशम्यतस्यवचसोवक्तुर्दिद्द

सआदिदेवोजगतांपरोगुरुःस्वधिष्ण्यमास्थायसिसृक्षयैक्षत तांनाध्यगच्छद्दृशमत्रसंमतांप्रपंच-
निर्माणविधिर्यथाभवेत् ५ सचिंतयन्द्व्यक्षरमेकदांभस्युपाशृणोद्द्विर्गदितंवचोविभुः स्पर्शेषु-
यत्षोडशमेकविंशंनिष्किंचनानांनृपयद्धनंविदुः ६ निशम्यतद्वक्तृदिदृक्षयादिशोविलोक्यतत्रान्य
दपश्यमानः स्वधिष्ण्यमास्थायविमृश्यतद्धितंतपस्युपादिष्टइवादधेमनः ७ दिव्यंसहस्राब्दममोघदर्शनो-
जितानिलात्माविजितोभयेंद्रियः अतप्यतस्माखिललोकतापनंतपस्तपीयांस्तपतांसमाहितः ॥ ८ ॥
तस्मैस्वलोकंभगवान्सभाजितःसंदर्शयामासपरंनयत्परं व्यपेतसंक्लेशविमोहसाध्वसंस्वदृष्टवद्भिर्विबु
धैरभिष्टुतं ९

यांततःप्रचलितःसर्वदिशोविलोक्यपुनःस्वधिष्ण्यमास्थायकेनाचिंत्यप्रश्नंनियुक्तइवतच्चात्मनोहितंविमृश्यत
पसिमनोधृतवानित्यर्थः ७ ततश्चसःअखिलानांलोकानांतापनंप्रकाशकंतपःअतप्यतकृतवान् तपतपेत्येतस्यवचसोर्थेअमोघदर्शि
नंयस्य जितःआनिलःआत्मामनश्चयेन विजितानिउभयेंद्रियाणिज्ञानकर्मात्मकानियेन तपतांतपश्चरतांमध्येतपीयान् अतिश
येनतपस्वी ८ तस्मैब्रम्हणेस्वलोकंवैकुंठाख्यंपरंश्रेष्ठं नयस्परंयतःपरमुत्कृष्टमन्यन्नास्ति तमेवलोकमनुवर्णयति पंचभिःव्य
पेताःसंक्लेशादयोयस्मात्स्वदृष्टवद्भिःसत्पुण्यवद्भिः यद्वा स्वस्यदृष्टंदर्शनमस्तियेषां आत्मविद्भिरित्यर्थः ९ ॥ ॥ ॥

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

अध्यर्हणीयंवरिष्ठंसिंहासनम् चतस्त्रः प्रकृतिपुरुषमहदहंकाररूपाः षोडश एकादशेंद्रियपंचमहाभूताख्याः पंचतन्मात्ररूपायाः
शक्तयस्ताभिर्वृतम् स्वैःभगैः स्वामाविकैरैश्वर्यादिभिः इतरत्रयोगिषु अध्रुवैरागंतुकैः साधारणैरित्यर्थः एवंसत्यपिस्वएवाधामन् स्व
रूपएवरममाणम् अतएवेश्वरम् १६ तस्यदर्शनेनयः आल्हादः तेनपरिप्लुतंव्याप्तमांतरमंतःकरणंयस्य हृष्यंतीरोमांचितातनुर्यस्य प्रेम
भरेणअश्रूणिलोचनेषुयस्य विश्वसृक्ब्रह्मा पारमहंस्येनपथाज्ञानमार्गेण १७ तंब्रह्माणंभगवान् बभाषे प्रजाविसर्गे कार्येनिजशासना
र्हणंस्वनियोगार्हम् प्रजाविसर्गेसमुपस्थितमिति वान्वयः ईषत्स्मितेनशोचिर्दीप्तिः शोभायस्याः तयागिरा १८ सिसृक्षयाहेतुनाचिरंसं
भृतेनतपसाऽहंसम्यक्तोषितः दुस्तोषः तोषयितुमशक्तः १९ माइतिमाम् श्रेयसांफलानांपरिश्रामः परिश्रमः साधनप्रयासः प्रम,

अध्यर्हणीयासनमास्थितंपरंवृतंचतुःषोडशपंचशक्तिभिः युक्तंभगैःस्वैरितरत्रचाध्रुवैःस्वएवधामन्
रममाणमीश्वरम् १६ तद्दर्शनाल्हादपरिप्लुतांतरोहृष्यत्तनुःप्रेमभराश्रुलोचनः ननामपादांबुजमस्य
विश्वसृक्यत्पारमहंस्येनपथाऽधिगम्यते १७ तंप्रीयमाणंसमुपस्थितंतदाप्रजाविसर्गेनिजशासनार्हणम्
बभाषईषत्स्मितशोचिषागिराप्रियःप्रियंप्रीतमनाःकरेस्पृशन् १८ श्रीभगवानुवाच त्वयाऽहं
तोषितःसम्यग्वेदगर्भसिसृक्षया चिरंभृतेनतपसादुस्तोषःकूटयोगिनाम् १९ वरंवरयभद्रंतेवरेशंमाऽ
भिवांछितम् ब्रह्मन्श्रेयःपरिश्रामःपुंसांमद्दर्शनावधिः २० मनीषितानुभावोऽयंममलोकावलोकनम्
यदुपश्रुत्यरहसिचकर्थपरमंतपः २१ प्रत्यादिष्टंमयातत्रत्वयिकर्मविमोहिते तपोमेहृदयंसाक्षादात्माऽहं
तपसोऽनघ २२

दर्शनमवधिर्यस्यतथा अतोऽधिकंतुपुनः फलंनास्तीत्यर्थः २० एतच्चमत्कृपयैवत्वयाप्राप्तमित्याह मनीषितमिच्छातुभ्यमिदंदातव्यमि
तियाममेच्छातस्यानुभावोऽयम् कोऽसौतमाह ममलोकस्यावलोकनंयत् नत्वेदंमयैवतपोबलेनप्राप्तमितिस्वातंत्र्यंमन्यस्व तत्सद्वचनेरपिम
त्कृतत्वादित्याह रहसितपतपेतियद्वचउपश्रुत्यपरमंतपश्चकर्थ कृतवानसि २१ तदपित्वांप्रतिमयैवादिष्टमुपदिष्टम् कदा तत्रतदासृष्ट्यारंभे
त्वयिकर्मणिकार्येऽर्थेविमोहितेसति किंच तपोनाममत्तमैवशक्तिरित्याह तपोमेहृदयमंतरंगाशक्तिः आत्मास्वरूपम् यस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतेः २२

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यसामिसंहरामि बिभर्मिपालयामि वीर्यशक्तिः २३ अध्यक्षः अधिष्ठाता गुहांगुहायांबुद्धाववस्थितः सन्यद्यपिवेद तथाऽपीत्युत्तरेणा न्वयः २४ नाथमानस्ययाचमानस्य उपतप्यमानस्येतिवा हेनाथ नाथयआशासय प्रयच्छ नाथितंयाचितम् नाथृनाधृयाञ्चोपतापैश्व र्याशीःषु नाथितमेवाह परंसूक्ष्ममवरंस्थूलंचतेरूपंयथाजानीयाम् २५ यथाचत्वंक्रीडसितद्धियांमनीषांसंधेहीत्युत्तरेणान्वयः नानाशक्त्युपबृंहितंविश्वंविलुंपन् विविधंसृजन् बिभ्रन्पालयन् आत्मनास्वयमेवात्मानंब्रह्मादिरूपंगृण्हन् अनुगृण्हन्क्रीडसि २६ ऊर्णु तेतंतुभिः आत्मानमाच्छादयति २७ तत्किंसृष्टेरुद्विग्नएवतत्त्वज्ञानंप्रार्थयसेनेत्याह भगवतात्वयाशिक्षितमनुसृष्टमतंद्रितःअनलं

सृजामितपसैवेदंग्रसामितपसापुनः बिभर्मितपसाविश्वंवीर्यमेदुश्चरंतपः २३ ब्रह्मोवाच
भगवन्सर्वभूतानामध्यक्षोऽवस्थितोगुहाम् वेदत्त्यप्रतिरुद्धेनप्रज्ञानेनचिकीर्षितम् २४ तथाऽ
पिनाथमानस्यनाथनाथयनाथितम् परावरेयथारूपेजानीयांतेत्वरूपिणः २५ यथाऽत्ममाया
योगेननानाशक्त्युपबृंहितम् विलुंपन्विसृजन्गृण्हन्बिभ्रदात्मानमात्मना २६ क्रीडस्यमोघसं
कल्पऊर्णनाभिर्यथोर्णुते तथातद्विषयांधेहिमनीषांमयिमाधव २७ भगवच्छिक्षितमहंकरवाणि
ह्यतंद्रितः नेहमानःप्रजासर्गंबध्येयंत्वदनुग्रहात् २८ यावत्सखासख्युरिवेशतेकृतःप्रजा
विसर्गेविभजामिभोजनम् अविक्लवस्तेपरिकर्मणिस्थितोमामेसमुन्नद्धमदोऽजमानिनः २९

सःसन्करिष्यामि तर्हिकिमनेनतत्त्वज्ञानेनतत्राह यस्मादेवंभूतात्त्वदनुग्रहात् प्रजासर्गमीहमानः कुर्वन्नपि अहंकारादि भिर्बद्धोनभवेयमिति २८ अवश्यंचमदोभविता सतुकंचित्कालंमाभूदितिप्रार्थयते यावदिति भोईश तेत्वयालौकिकस्यसख्यु :सखेवाहंकृतः करस्पर्शनादिनाममत्वेनसंमानितःसन्प्रजासर्गरूपेतवपरिकर्मणिसेवायांस्थितोऽविक्लवोऽव्याकुलएवयाव
त्जनंविभजामि उत्तममध्यमादिभेदेनसृजामि तावत्त्वत्संमानादहमप्यजःस्वतंत्रइतिमानिनोमेसमुन्नद्धउत्कटोमदोमाभूत्
यद्वा मदोमासमुन्नद्धमासमुन्नत्यताम् उद्रिक्तोनभवेदित्यर्थः २९ ७ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ज्ञानंशास्त्रोत्थम् विज्ञानमनुभवः रहस्यंभक्तिः सुगोप्यमपिवक्ष्यामीत्यादिनिर्देशात् तस्यांगंसाधनम् ३० यावान्स्वरूपतः यथा-
भावः यादृक्सत्तावान् यानिरूपानिगुणाः कर्माणिचयस्य ३१ एतदेवसम्यगुपदिशन् यावानित्यस्यार्थंस्फुटयति अहमेवाग्रेसृष्टेः
पूर्वमासम् स्थितःनान्यत्किंचित् यत्सत्स्थूलम् असत् सूक्ष्मम् परंतयोः कारणंप्रधानम् तस्याप्यंतर्मुखतयातदामय्येवलीन-
त्वात् अहंचतदाआसमेवकेवलंनचान्यदेकरूपम् पश्चात्सृष्टेरनंतरमप्यहमेवास्मि यदेतद्विश्वंतदप्यहमस्मि प्रलयेयोऽवशि
ष्येतसोऽप्यहमेव अनेनचानाद्यनंतत्वादद्वितीयत्वाच्चपरिपूर्णोऽहमित्युक्तंभवति ३२ यथाऽऽत्ममायायोगेनेत्यनेनमायायाअपिपृ
थक्त्वाद्वक्ष्यमाणोपयोगित्वाच्चमायांनिरूपयति ऋतेऽर्थंविनाऽपिवास्तवमर्थंयद्यतः किमप्यनिरुक्तंआत्मनिअधिष्ठानेप्रतीयेतस

श्रीभगवानुवाच ज्ञानंपरमगुह्यंमेयद्विज्ञानसमन्वितम् सरहस्यंतदंगंचगृहाणगदि
तंमया ३० यावानहंयथाभावोयद्रूपगुणकर्मकः तथैवतत्त्वविज्ञानमस्तुतेमदनुग्रहात् ३१
अहमेवासमेवाग्रेनान्यद्यत्सदसत्परम् पश्चादहंयदेतच्चयोऽवशिष्येतसोऽस्म्यहम् ३२ ऋते
ऽर्थंयत्प्रतीयेतनप्रतीयेतचात्मनि तद्विद्यादात्मनोमायांयथाऽऽभासोयथातमः ३३ यथामहांतिभू
तानिभूतेषूच्चावचेष्वनु प्रविष्टान्यप्रविष्टानितथातेषुनतेष्वहम् ३४ एतावदेवजिज्ञास्यंतत्त्वजिज्ञासु
नाऽऽत्मनः अन्वयव्यतिरेकाभ्यांयत्स्यात्सर्वत्रसर्वदा ३५

दपिचनप्रतीयेततत् आत्मनोममममायांविद्यात् यथाआभासोद्विचंद्रादिरिति अर्थंविनाप्रतीतौदृष्टांतः यथातमइतिस
तोऽप्रतीतौतमोराहुर्यथायहमंडलेस्थितोऽपिनदृश्यते ३३ यथाभावइत्येतत्स्पष्टयति यथामहाभूतानिभौतिकेषु अनुसृष्टे
रनंतरंप्रविष्टानि तेषूपलभ्यमानत्वात् अप्रविष्टानिच प्रागेवकारणतयातेषुविद्यमानत्वात् यथातेषुभूतभौतिकेषु अहंनच
तेष्वहम् एवंभूताममसत्तेत्यर्थः ३४ साधनमाह आत्मनस्तत्त्वजिज्ञासुना एतावत्तत्त्वमेवजिज्ञास्यंविचार्यम् तदेवाह अन्वयः
कार्येषुकारणत्वेनानुवृत्तिः कारणावस्थायांचतेभ्योव्यतिरेकः तथाजाग्रदाद्यवस्थासुतत्तत्साक्षितयाऽन्वयः व्यतिरेकश्चस
माध्यादौ एवमन्वयव्यतिरेकाभ्यांयत्स्यात् सर्वत्रसर्वदाचतदेवात्मेति ३५ ७ ७ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

यस्मार्थितंनेहमानः प्रजासर्गमितितत्प्रसादांकरोति एतन्मतंसम्यगनुतिष्ठसमाधिनाचित्तैकाग्र्येण कल्पेषुविकल्पाःविविधाः
सृष्टयस्तेषुविमोहंकर्तृत्वाभिनिवेशंनयास्यतीति ३६ एवंसंप्रदिश्यउपदिश्यजनानांपरमेष्ठिनंपरमेआधिपत्येस्थितंब्र-
ह्माणम् आत्मनस्तद्रूपंन्यरुणत् अंतर्हितवान् ३७ अंतर्हितःइंद्रियार्थः प्रत्यक्षरूपंयेनतस्मैबद्धांजलिः ३८ तदनंतरंपूर्वोक्तोब्र-
ह्मनारदसंवादःप्रवृत्तइत्याह प्रजापतिरितिपंचभिः प्रजानांभद्रमन्विच्छन्विमृशन् सेवस्वार्थेकाम्यास्वप्रयोजनेच्छातयाप्यमनि
यमानन्वतिष्ठत ३९ रिक्थादानांपुत्राणांमध्येप्रियतमःतंपितरंसेवमानः शीलादिनापरितोषयामास ४० किमिच्छन्विष्णोर्मायांवि

एतन्मतंसमातिष्ठपरमेणसमाधिना भवान्कल्पविकल्पेषुनविमुह्यतिकर्हिचित् ३६ श्रीशुक
उवाच संप्रदिश्यैवमजनोजनानांपरमेष्ठिनम् पश्यतस्तस्यतद्रूपमात्मनोन्यरुणद्धरिः ३७ अंत
र्हितेंद्रियार्थायहरयेविहितांजलिः सर्वभूतमयोविश्वंससर्जेदंसपूर्ववत् ३८ प्रजापतिर्धर्मपतिरेक
दानियमान्यमान् भद्रंप्रजानामन्विच्छन्नातिष्ठत्स्वार्थकाम्यया ३९ तंनारदःप्रियतमोरिक्थादानामनु
व्रतः शुश्रूषमाणःशीलेनप्रश्रयेणदमेनच ४० मायांविविदिषन्विष्णोर्मायेशस्यमहामुनिः महाभागवतो
राजन्पितरंपर्यतोषयत् ४१ तुष्टंनिशाम्यपितरंलोकानांप्रपितामहम् देवर्षिःपरिपप्रच्छभवान्यन्माऽनुपृच्छति
४२ तस्माइदंभागवतंपुराणंदशलक्षणम् प्रोक्तंभगवताप्राहप्रीतःपुत्रायभूतकृत् ४३ नारदःप्राहमुनयेसर
स्वत्याःस्तटेनृप ध्यायतेब्रह्मपरमंव्यासायामिततेजसे ४४ यदुताहंत्वयापृष्टोवैराजात्पुरुषादिदम् यथाऽ
सीत्तदुपाख्यास्येप्रश्नानन्यांश्चकृत्स्नशः ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेनवमोऽध्यायः ९

विदिषन् ४१ निशाम्यदृष्ट्वाज्ञात्वेत्यर्थः मामाम् ४२ भगवताचतुःश्लोक्यासंक्षेपेणप्रोक्तंविस्तरेणप्राह दशलक्षणानि लक्ष
णीयाअर्थाविद्यंतेयस्मिन्तत् ४३ तत्संप्रदायतोभागवतंमयाज्ञातमित्याशयेनाह नारदइति ४४ भागवतव्याख्यानेनैवत्वत्प्र
श्नानामुत्तरंदास्यामीत्याह यदुतेति पुरुषावयवैर्लोकाःसपालाःपूर्वकल्पिताइत्यादिनावैराजात्पुरुषादिदंविश्वंकथम् आ २८
सीदितियदहंत्वयापृष्टःतद्यथावदुपाख्यामिशृण्विति ४५ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ततोभागवतव्याख्याद्वारेवदशमेस्फुटम् राजप्रश्नोत्तरंवक्तुमारेभेबादरायणिः १ दशलक्षणंपुराणंप्राहेत्युक्तं तानिदशलक्षणानिदर्शयति अत्रेति मन्वंतराणिईशानुकथाश्चेतिद्वंद्वः सर्गादयोअत्रदशार्थालक्ष्यंते १ नन्वेवमर्थभेदाच्छास्त्रभेदः स्यात्तत्राह दशमस्याश्रयस्यविशुद्ध्यर्थंतत्वज्ञानार्थंनवानांलक्षणंस्वरूपं एकस्यैवप्राधान्यान्नायंदोषइत्यर्थः नन्वत्रनैवंप्रतीयतेअत आह श्रुतेनश्रुत्येवस्तुत्यादिस्थानेषुअंजसासाक्षाद्वर्णयंति अर्थेनतात्पर्यवृत्त्याचतत्तदाख्यानेषु २ सर्गादीनांप्रत्येकंलक्षणमाह भूतानि आकाशादीनि मात्राणिचशब्दादीनिइंद्रियाणिच धीशब्देनमहदहंकारौगुणानांवैषम्यात्परिणामात् ब्रह्मणः परमेश्वरात्कर्तुर्भूतादीनांयद्विराड्रूपेणस्वरूपतश्चजन्मससर्गः पुरुषोवैराजः तत्कृतः पौरुषः चराचरसर्गोविसर्गइत्यर्थः ३ वैकुंठस्यभगवतोविजयः

श्रीशुकउवाच अत्रसर्गोविसर्गश्चस्थानंपोषणमूतयः मन्वंतरेशानुकथानिरोधोमुक्तिराश्रयः १
दशमस्यविशुद्ध्यर्थंनवानामिहलक्षणम् वर्णयंतिमहात्मानःश्रुतेनार्थेनचांजसा २ भूतमात्रेंद्रियधि-
यांजन्मसर्गउदाहृतः ब्रह्मणोगुणवैषम्याद्विसर्गःपौरुषःस्मृतः ३ स्थितिर्वैकुंठविजयःपोषणंतदनु-
ग्रहः मन्वंतराणिसद्धर्मऊतयःकर्मवासनाः ४ अवतारानुचरितंहरेश्चास्यानुवर्तिनाम् पुंसामीश-
कथाःप्रोक्तानानाख्यानोपबृंहिताः ५ निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनःसहशक्तिभिः मुक्तिर्हित्वाऽन्य-
थारूपंस्वरूपेणव्यवस्थितिः ६ आभासश्चनिरोधश्चयतश्चाध्यवसीयते सआश्रयःपरंब्रह्मपर-
मात्मेतिशब्द्यते ७

स्रष्टानांतत्तन्मर्यादापालनेनोत्कर्षःस्थितिःस्थानम् स्वभक्तेषुतस्यानुग्रहःपोषणम् तदनुगृहीतानांसतांमन्वंतराधिपतीनांधर्मः कर्मणांवासनाः वेञ्तंतुसंताने ऊयंतेकर्मभिःसंतन्यंतइत्यूतयः यद्वा वृद्धार्थासंश्लेषार्थाद्वाऽवतेर्धातोरिदंरूपम् ऊयंतेकर्मभिर्बद्ध्यंतेसंश्लिष्यंतइतिवाऊतयइत्यर्थः ४ हरेरवतारानुचरितमस्यानुवर्तिनांचसत्कथाईशानुकथाःप्रोक्ताइत्यर्थः ५ अस्यात्मनोजीवस्यहरेर्योगनिद्रामनुपश्चात् शक्तिभिश्चोपाधिभिः सहशयनंलयः निरोधः अन्यथारूपमविद्ययाऽध्यस्तंकर्तृत्वादिहित्वास्वरूपेणब्रह्मतयाव्यवस्थितिर्मुक्तिः ६ आभासः सृष्टिः निरोधोलयश्चयतोभवति अध्यवसीयतेप्रकाशतेच सब्रह्मेतिपरमात्मेतिप्रसिद्धः आश्रयः कथ्यते ७ ७ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

आश्रयस्वरूपमपरोक्षानुभवेनस्पष्टंदर्शयितुमध्यात्मादिविभागमाह योऽयमाध्यात्मिकः पुरुषः चक्षुरादिकरणाभिमानी द्रष्टाजीवः सएवाधिदैविकः चक्षुराद्यधिष्ठातासूर्यादिः तत्रैकस्मिन्नेवउभयोर्द्विरूपयोर्विच्छेदोयस्मात्सआधिभौतिकः चक्षुर्गोलकाद्युपलक्षितोदृश्योदेहः पुरुषइतिपुरुषस्यजीवस्योपाधिः सवाएषपुरुषोऽन्नरसमयइत्यादिश्रुतेः ८ एकमेकतराभावइत्येतेषामन्योऽन्यसापेक्षसिद्धित्वेनानात्मत्वंदर्शयति तथाहि दृश्यंविनातत्प्रतीत्यनुमेयंकरणंनसिद्ध्यति नापिद्रष्टा नचतद्विनाकरणप्रवृत्त्यनुमेयस्तदधिष्ठाता सूर्यादिः नचतंविनाकरणंप्रवर्तते नचतद्विनादृश्यमित्येवमेकतरस्याभावेएकंनोपलभामहे तत्रतदातत्त्रितयमालोचनात्मकेन प्रत्ययेनयोवेदसाक्षितयापश्यति सपरमात्माआश्रयः तेषामपिपरस्परमाश्रयत्वमस्त्येवेतितद्व्यवच्छेदार्थंविशेषणम् स्वाश्रयः अनन्याश्रयःसचासावन्येषामाश्रयश्चेति तथाच भगवान्वक्ष्यति दृग्रूपमार्कंवपुरत्ररंध्रेपरस्परंसिद्ध्यति यःस्वतःखे आत्माय

योऽध्यात्मिकोऽयंपुरुषःसोऽसावेवाधिदैविकः यस्तत्रोभयविच्छेदःसस्मृतोह्याधिभौतिकः ८ एकमेकतराभावेयदानोपलभामहे त्रितयंतत्रयोवेदसआत्मास्वाश्रयाश्रयः ९ पुरुषोऽण्डंविनिर्भिद्ययदाऽसौसविनिर्गतः आत्मनोऽयनमन्विच्छन्नपोऽस्राक्षीच्छुचिःशुचीः १० तास्ववात्सीत्स्वसृष्टासुसहस्रपरिवत्सरान् तेननारायणोनामयदाऽपःपुरुषोद्भवाः ११ द्रव्यंकर्मचकालश्चस्वभावोजीवएवच यदनुग्रहतःसंतिनसंतियदुपेक्षया १२ देषामपरोयआद्यः स्वयाऽनुभूत्याऽखिलसिद्धसिद्धिरिति एतेनैवव्यभिचारित्वात्तेषांमायामयत्वमप्युक्तम् अतएवपुरुषावयवैर्लोकाःसपालाः पूर्वकल्पिताः लोकैरमुष्यावयवाः सपालैरित्यनेनोक्तोविरोधोऽपिपरिहृतः ९ उक्तमेवाध्यात्मादिविभागंप्रपंचयन्यदुताहंत्वयापृष्टोवैराजात्पुरुषादिदम् यथाऽसीत्तदुपाख्यास्यइतियत्प्रतिज्ञातंतदुत्पत्तिप्रकारमाह पुरुषइत्यादिना पुरुषोवैराजः अंडंविनिर्भिद्यपृथक्कृत्यविनिर्गतः पृथक्स्थितइत्यर्थः अयनंस्थानमन्विच्छन्विमृशन् यतःशुचिःस्वयमतःशुचीः शुद्धाः अपः गर्भोदकसंज्ञाः अस्राक्षीत् ससर्ज १० अप्सुवासंनारायणनामनिरुक्त्यास्पष्टयति तेनअप्सुवासेन यद्यस्मात्पुरुषोनरः तस्मादुद्भवोयासांताः नाराः आपोऽयनमस्येतिनारायणइत्यर्थः तदुक्तम् आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति ११ तस्यप्रभावमाह द्रव्यमुपादानम् कर्मादीनिनिमित्तानि जीवोभोक्तायस्यानुग्रहात्संति कार्यक्षमाभवंतीत्यर्थः १२ ६

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

योगएवतल्पंशय्यातस्मात् वीर्यंगर्भरूपंदेहंहिरण्मयमिवप्रकाशबहुलम् १३ तस्यैवप्रपंचः अथेत्यादिना १४ अंतः शरीरेयआकाशः
तस्मात्क्रियाशक्त्यातत्रविविधंचेष्टमानस्यसतः ओजः इंद्रियशक्तिः सहोमनःशक्तिः बलंदेहशक्तिः ततःशक्त्यात्मकात् सूक्ष्माद्रूपात्
प्राणःसूत्राख्यः महान्मुख्यःअसुःप्राणःसर्वेषाम् १५ मह स्वंदर्शयति प्राणाइंद्रियाणि यंप्राणंतंचेष्टांकुर्वंतमनुपश्चात्प्राणंतिचे
ष्टांकुर्वंति अपानंतंचेष्टांत्यजंतमनुअपानंति चेष्टांत्यजंति राजानमनुभृत्याइव १६ क्षिपतान्वालयतानिमित्तेन क्षुत्तृडादिकंप्रभोरिति
विराड्जीवाभेदेनोपासनार्थमुक्तम् आजायतेस्म ततःजक्षतः भक्षयितुमिच्छतइत्यर्थः प्राक्प्रथमंनिरभिद्यत विभक्तमभूत् १७ ता

एकोनानात्वमन्विच्छन्योगतल्पात्समुत्थितः वीर्यंहिरण्मयंदेवोमाययाव्यसृजत्त्रिधा १३ अधिदैवमथाऽ
ध्यात्ममधिभूतमितिप्रभुः अथैकंपौरुषंवीर्यंत्रिधाभिद्यतत्छृणु १४ अंतःशरीरआकाशात्पुरुषस्यविचे
ष्टतः ओजःसहोबलंजज्ञेततःप्राणोमहानसुः १५ अनुप्राणंतियंप्राणाःप्राणंतंसर्वजंतुषु अपानंतमपानं
तिनरदेवमिवानुगाः १६ प्राणेनाक्षिपताक्षुत्तृडंतराजायतेप्रभोः पिपासतोजक्षतश्चप्राङ्मुखंनिरभिद्यत
१७ मुखतस्तालुनिर्भिन्नंजिह्वातत्रोपजायते ततोनानारसोजज्ञेजिह्वयायोऽधिगम्यते १८ विवक्षोर्मु
खतोभूम्नोवह्निर्वाग्व्याहृतंतयोः जलेवैतस्यसुचिरंनिरोधःसमजायत १९ नासिकेनिरभिद्येतांदोधूय-
तिनभस्वति तत्रवायुर्गंधवहोघ्राणोनसिजिघृक्षतः २० यदाऽत्मनिनिरालोकमात्मानंचदिदृक्षतः निर्भि
न्नेह्यक्षिणीतस्यज्योतिश्चक्षुर्गुणग्रहः २१

लुअधिष्ठानम् जिह्वाइंद्रियम् नानारसोविषयः वरुणश्चदेवताज्ञातव्या एवंसर्वत्र
अधिष्ठानमिंद्रियम्देवताविषयइत्येतच्चतुष्टयमनुक्तमप्यूह्यम् १८ विवक्षोः वक्तुमिच्छोःमुखतएववह्निर्देवतावाक् इंद्रियम् व्याहृ
तंभाषणम् तयोरितिइंद्रियदेवताऽधीनत्वंकर्मणोदर्शयति १९ नभस्वति प्राणवायौ दोधूयतिदोधूयमाने अत्यंतंप्रचलतिसति त
त्रचनासिकायांवायुर्देवतागंधंवहतीतितथा अनेनगंधोविषयोदर्शितः घ्राणः इंद्रियम् जिघृक्षतः गंधंगृहीतुमिच्छतः २० निरालो
कंप्रकाशशून्यमासीदितिशेषः निर्मोक्षिकमितिवदेकवद्भावः तदाआत्मानंदेहंचकारादन्यच्चवस्तुदिदृक्षत अक्षिणीस्थानम् ज्यो
तिःआदित्योदेवता चक्षुरिंद्रियम् ततोगुणस्यरूपस्यग्रहः ग्रहणम् अनेनरूपंविषयोदर्शितः २१ ५ ५

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

ऋषिभिर्वेदैः बोध्यमानस्य तत्तुआत्मनःप्रबोधनंगृहीतुमिच्छतः ततोगुणग्रहः शब्दस्यग्रहणम् २२ मृदुत्वंचकाठिन्यंचलघुत्वंच गुरुत्वंचआउष्णत्वमीषदुष्णत्वंचशीततांचेत्यर्थः यद्यप्युत्युष्णत्वमपींद्रियविषयएवतथाऽपितस्यजिघृक्षाभावादोष्णत्वमित्युक्तम् गुर्वुष्णोतिपाठेयणादेशश्छांदसः वस्तुनएतान्धर्मान्जिघृक्षतः त्वक्तुनिर्भिन्ना त्वगिंद्रियाधिष्ठानंचर्मजातमित्यर्थः तं स्यांरोमाणिइंद्रियम् महीरुहाश्चदेवताजाताः वस्तुनिहस्तेनातोलितेलघुत्वगुरुत्वयोर्ज्ञानात्तयोरपित्वगिंद्रियविषयत्वमिति पौराणिकाः तत्रत्वचिअंतर्बहिश्चवातोवृतः आवृत्यस्थितः कर्तरिनिष्ठा कथंभूतः त्वचालब्धोगुणः स्पर्शोयेन अयमर्थः त्वगिंद्रियमेवबहिःकंडूतिसहितंस्पर्शम् गृण्हत्लोमशब्देनोच्यते तत्रमहीरुहाणांदेवत्वमंतर्बहिश्चस्पर्शंगृण्हत्तदेवत्वक्शब्दे

बोध्यमानस्यऋषिभिरात्मनस्तज्जिघृक्षतः कर्णौचनिरभिद्येतांदिशःश्रोत्रंगुणग्रहः २२ वस्तुनोमृदुकाठिन्यलघुगुर्वोष्णशीतताम् जिघृक्षतस्त्वङ्निर्भिन्नातस्यांलोममहीरुहाः तत्रचांतर्बहिर्वातस्त्वचालब्धगुणोवृतः २३ हस्तौरुरुहतुस्तस्यनानाकर्मचिकीर्षया तयोस्तुबलमिंद्रश्चआदानमुभयाश्रयम् २४ गतिंजिगीषतःपादौरुरुहातेऽभिकामिकाम् पद्भ्यांयज्ञःस्वयंहव्यंकर्मभिःक्रियतेनृभिः २५

नोच्यते तत्रवातोदेवता तथाचतृतीयेवक्ष्यति त्वचमस्यविनिर्भिन्नांविविशुर्धिष्ण्यमोषधीः अंशेनलोमभिःकंडूंयैरसौप्रतिपद्यते निर्भिन्नान्यस्यचर्माणिलोकपालोऽनिलोऽविशत् प्राणेनांशेनसंस्पर्शंयेनासौप्रतिपद्यतइति तत्रचर्माणीतिचर्मोपलक्षितात्वगित्यर्थः प्राणेनांशेनेति प्राणवायुव्याप्तेनत्वगिंद्रियेणेत्यर्थः बह्वृचश्रुतौत्वेकएवांशोनिर्दिष्टः त्वङ्निरभिद्यत त्वचोलोमानिलोमभ्यओषधिवनस्पतयइति २३ रुरुहतुः निर्भिन्नौ बलमिंद्रियस इंद्रोदेवता तदुभयाश्रयमादानंकर्म २४ अभिकामिकामभीष्टांविहितामित्यर्थः पद्भ्यांसहयज्ञोविष्णुर्देवस्यंतदधिष्ठातृरूपेणस्थितः कर्मभिरितिगत्याख्याकर्मशक्तिरिंद्रियमुक्तम् हव्यंक्रियतइतिगतिप्राप्यंयज्ञार्थंद्रव्यंविषयइत्युक्तम् नृभिरिति व्यष्टिजीवेष्वपिइयमेवरीतिरितिदर्शयन्नराधिकारित्वंयज्ञादीनांदर्शयति २५ ७ ७ ३०

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

प्रजाअपत्यम् आनंदोरतिः अमृतंस्वर्गादि तदर्थिनः शिश्नः अधिष्ठानम् उपस्थइंद्रियम् प्रजापतिश्चासीत्इतिज्ञेयम् तदुभयाश्रयम्
कामानांसंबंधिप्रियंसुखम् २६ धातुमलंशुक्रान्नादीनामसारांशंत्यक्तुमिच्छोः गुदपायुमित्रोत्सर्गाः अधिष्ठानेंद्रियदेवताविषयाः २७
पुर्याः देहात्पुरः देहांतराणिआसिसृप्सोः सर्वतोगंतुमिच्छोः निरभिद्यतेत्यनुषंगः अपानतः अपगच्छतः पृथक्त्वंमरणम् नाभ्यादीन्यधि
ष्ठानादीनि नाभ्यांहिप्राणापानयोर्बंधविश्लेषेमृत्युरितिप्रसिद्धम् २८ अन्नपानानामादित्सोः संग्रहेच्छोः कुक्षिश्चअंत्राणिचनाड्यश्चास
न् तत्रकुक्षिरधिष्ठानम् अंत्राण्यन्नसंग्रहेकरणमिंद्रियस्थानीयम् नाड्यस्तुपानसंग्रहे तयोः नाड्यंत्रवर्गयोः क्रमेणनद्यः समुद्राश्चदे
वते तुष्टिरुदरभरणम् पुष्टिस्तुरसपरिणामतः स्थौल्यम् तदाश्रयेतदुभयनिमित्ते तत्रान्नसंग्रहेच्छोः कुक्ष्यंत्रसमुद्रतुष्ट्यइतिचतुष्ट

निरभिद्यतशिश्नोवैप्रजानंदामृतार्थिनः उपस्थआसीत्कामानांप्रियंतदुभयाश्रयम् २६ उत्सिसृक्षोर्धातुम
लंनिरभिद्यतवैगुदम् ततःपायुस्ततोमित्रउत्सर्गउभयाश्रयः २७ आसिसृप्सोःपुरःपुर्यानाभिद्वारम
पानतः तत्रापानस्ततोमृत्युः पृथक्त्वमुभयाश्रयम् २८ आदित्सोरन्नपानानामासन्कुक्ष्यंत्रनाडयः नद्यः
समुद्राश्चतयोस्तुष्टिःपुष्टिस्तदाश्रये २९ निदिध्यासोरात्ममायांहृदयंनिरभिद्यत ततोमनस्ततश्चंद्रः संक
ल्पः कामएवच ३० त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्थिधातवः भूम्यप्तेजोमयाः सप्तप्राणोव्योमांबुवायु
भिः ३१ गुणात्मकानींद्रियाणि भूतादिप्रभवागुणाः मनःसर्वविकारात्माबुद्धिर्विज्ञानरूपिणी ३२

यम् पेयसंग्र
हेच्छोः कुक्षिनाडीनदीपुष्ट्यइतिविवेकः २९ निदिध्यासोः नितरांचिंतयितुमिच्छोः कामोऽभिलाषः हृदयमनश्चंद्रसंकल्पाः अधिष्ठा-
नादयः ३० तदेवमधिदैवादिभेदंविभज्योक्त्वा तदंशभूतानांधात्वादीनांस्वरूपमाह त्वगितिद्वाभ्याम् त्वक्स्थूलम् चर्मतदुपरिस्थि
तंसूक्ष्मम् त्वगादयोऽस्थ्यंताः द्वंद्वैकवद्भावेननिर्दिष्टाः सप्तयेधातवः तेभूम्यप्तेजोमयाः तेषांचपांचभौतिकत्वेऽपिवाय्वाकाशयोः आ
हारादिरूपेणसंवर्धकत्वाभावादेवमुक्तम् ३१ गुणात्मकानिगुणेषुशब्दादिष्वात्माग्रेषाम् विषयाभिमुखस्वभावानीत्यर्थः गुणाः
शब्दादयः भूतादिरहंकारः ततःप्रकर्षेणभवंतीतितथा अहंकारकल्पितशोभनस्वभावाः नतुवस्तुतस्तथेत्यर्थः अत्रहेतुः यतो
मनएवसर्वविकाराणामात्मास्वरूपम् बुद्धिस्तुतथाभूतार्थविज्ञानरूपिणी नतुपरमार्थग्राहिणीतिवैराग्यार्थमुक्तम् अनेनैवबुद्धिम
नसोः स्वरूपंचोक्तम् ३२

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

उपसंहरति एतदिति अष्टत्वासहारैभिः ३३ स्थूलमुक्त्वासूक्ष्मंसमष्टिलिंगशरीरमाह अतः परमस्यकारणभूतंसूक्ष्ममतींद्रियम् यत्तःअव्य
क्तम् तत्कुतः यतोनिर्विशेषणम् अनादिमध्यनिधनमुत्पत्तिस्थितिलयशून्यम् नित्यंतदेकरूपम् अपक्षयादिशून्यमित्यर्थः अतएव-
वाङ्मनश्चनिहूहैक्यम् तस्मात्परम् ३४ उपासनार्थंभगवत्यारोपितंरूपद्वयमपवदति अमुनीइति नगृण्हंतिवस्तुतोनांगीकुर्वंति यतो
मायासृष्टे ३५ यद्रूपगुणकर्मकइतियदुक्तंभगवताब्रह्माणंप्रतितत्प्रपंचयितुंब्रह्मादिरूपाणितत्कर्माणिचाह सइत्यादिना इत्थंभा-
वेनेत्यंतः भावकेनैवग्रंथेनसभगवान्ब्रह्मरूपधृक्सन्वाच्यवाचकतया वाचकतयानामानिवाच्यतयारूपाणिक्रियाश्चधत्ते सृजती-

एतद्भगवतोरूपंस्थूलंतेव्याहृतंमया मह्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतम् ३३ अतःपरंसूक्ष्मतममव्य
क्तंनिर्विशेषणम् अनादिमध्यनिधनंनित्यंवाङ्मनसःपरम् ३४ अमुनीभगवद्रूपेमयातेअनुवर्णिते उ
भेअपिनगृह्णंतिमायासृष्टेविपश्चितः ३५ सवाच्यवाचकतयाभगवान्ब्रह्मरूपधृक् नामरूपक्रियाधत्तेस
कर्माकर्मकःपरः ३६ प्रजापतीन्मनून्देवानृषीन्पितृगणान्पृथक् सिद्धचारणगंधर्वान्विद्याध्रासुरगुह्यका
न् ३७ किन्नराप्सरसोनागान्सर्पान्किंपुरुषोरगान् मातृरक्षःपिशाचांश्चप्रेतभूतविनायकान् ३८
कूष्मांडोन्मादवेतालान्यातुधानान्ग्रहानपि खगान्मृगान्पशून्वृक्षान्गिरीन्नृपसरीसृपान् ३९ द्वि
विधाश्चतुर्विधायेऽन्येजलस्थलनभोकसः कुशलाकुशलामिश्राः कर्मणांगतयस्त्विमाः ४०

त्यर्थः माययासकर्मासव्यापारःसन् वस्तुतस्त्वकर्मकः ३६ एतत्प्रपंचयति प्रजापतीनितिसार्धैस्त्रिभिः द्वितीयांतानांधत्तइत्य
नेनान्वयः तत्रप्रजापत्यादीनिनामानितत्तद्वाच्यानिरूपाणितत्तत्कर्माणिचज्ञेयानि पृथक्तत्तदवांतरभेदेन ३७ ३८ गिरीनित्य-
स्यानंतरंनृपेतिसंबोधनम् ३९ द्विविधाःस्थावरजंगमरूपेण चतुर्विधाःजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेण जलस्थलनभांसिओ
कांसियेषांतानपिधत्तइतिपूर्वेणान्वयः यच्चराज्ञापृष्टंयावत्यःकर्मगतयोयादृशीर्द्विजसत्तमेतितस्यापिप्रसंगादनेनैवोत्तरमाह ३१
कुशलाउत्तमाः अकुशलानीचाः मिश्राइतिपदांतरम् मिश्राःमध्यमाः कर्मणांपुण्यपापमिश्राणांगतयः फलानि ४० ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

सत्वादिभेदेनकर्मगतिवैचित्र्यंप्रपंचयति सत्वमितिसार्धेन सत्वादयस्तिस्रोगतयः सुरादिशब्दान्नृष्यादीनामुपलक्षणार्थाः अ
न्यायांगुणान्यांस्वभावोगुणः उपहन्यते अनुविध्यते ४१ ब्रह्मरूपेणस्रष्टृत्वमुक्त्वाविष्णुरूपेणपालकत्वमाह सएवभगवान्
तिर्यगाद्यवतारैरिदंविश्वंस्थापयन्पालयन्धर्मरूपेणपुष्णाति भोगैःसंवर्धयति ४२ रुद्ररूपेणसंहर्तृत्वमाह ततइति आत्म
नःसकाशाद्यदिदंसृष्टंतत्संनियच्छति संहरति ४३ कर्तृत्वाद्यपवादेनदशमस्यश्लोकस्याशङ्कामाह इत्थंभावेनस्रष्टृत्वादिरूपेण तस्मा

सत्वंरजस्तमइतितिस्रःसुरनृनारकाः तत्राप्येकैकशोराजन्भिद्यंतेगतयस्त्रिधा यदैकैकतरोन्या-
भ्यांस्वभावउपहन्यते ४१ सएवेदंजगद्धाताभगवान्धर्मरूपधृक् पुष्णातिस्थापयन्विश्वंतिर्यङ्नरसु
रात्मभिः ४२ ततःकालाग्निरुद्रात्मायत्सृष्टमिदमात्मनः सन्नियच्छतिकालेनघनानीकमिवानिलः
४३ इत्थंभावेनकथितोभगवान्भगवत्तमः नेत्थंभावेनहिपरंद्रष्टुमर्हंतिसूरयः ४४ नास्यकर्मणि-
जन्मादौपरस्यानुविधीयते कर्तृत्वप्रतिषेधार्थंमाययारोपितंहितत् ४५

द्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः सोऽकामयत बहुस्यांप्रजायेयेत्यादिश्रुत्याकथितः सूरयस्तुपरंकेवलमेवंरूपेणैवद्रष्टुंनार्हंति
४४ तत्किम् यतःअस्याधस्यस्यजन्मादौकर्मणिपरस्येश्वरस्य इत्थंभावःकर्तृत्वंनास्ति श्रुत्याऽपितात्पर्येणनप्रतिपाद्यते
किंतु अनुविधीयते अनुवर्ण्यते किमर्थम् कर्तृत्वप्रतिषेधार्थं हियतोमाययारोपितंप्रकाशितम् तथाचश्रुतिः निष्कलंनि
ष्क्रियंशांतंनिरवद्यंनिरंजनम् इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतइत्याद्याः ४५ ७ ७ ७

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

उक्तमर्थमुपसंहरति अयंत्विति ब्रह्मणःसंबंधीकल्पोमहाकल्पः विकल्पोऽवांतरः तत्सहितः उदाहरणत्वेनसंक्षेपेणउक्तःक
थंभूतः यत्रमहाकल्पेप्राकृताःमहदादिसर्गाः अवांतरकल्पेचवैकृताः स्थावरादिसर्गाइत्ययंविधिःप्रकारःअन्यैर्महाकल्पा
दिभिःसाधारणः ४६ वक्ष्यमाणंविस्तरंप्रतिजानीते परिमाणंस्थूलंसूक्ष्मंच कल्पस्यलक्षणमभियान् एवंरूपइति तद्विग्रहम

अयंतुब्रह्मणःकल्पःसविकल्पउदाहृतः विधिःसाधारणोयत्रसर्गाःप्राकृतवैकृताः ४६ परिमाणंच
कालस्यकल्पलक्षणविग्रहम् यथापुरस्ताद्व्याख्यास्येपाद्मंकल्पमथोशृणु ४७ शौनकउ
वाच यदाहनोभवान्सूतक्षत्ताभागवतोत्तमः चचारतीर्थानिभुवस्त्यक्त्वाबंधून्सुदुस्त्यजा
न् ४८ कुत्रकौषारवेस्तस्यसंवादोऽध्यात्मसंश्रितः यद्वासभगवांस्तस्मैपृष्टस्तत्त्वमुवाचह ४९ ब्रू
हिनस्तदिदंसौम्यविदुरस्यविचेष्टितम् बंधुत्यागनिमित्तंचतथैवागतवान्पुनः ५७

वांतरकल्पम् मन्वंतरादिरूपंविभागंच यथावद्विस्तरेण पुरस्तात् तृतीयस्कंधेव्याख्यास्यामि तत्रपाद्मंकल्पमथोऽधुनाकार्त्स्न्येन
व्याख्यायमानंशृणु ४७ यदर्थंसृष्ट्यादिनिरूपणंतदेवसाक्षात्श्रोतुकामःकथांतरंपृच्छति यदाहेति भुवःसंबंधीनितीर्थानि य
द्वा भुवःक्षेत्राणिचेति ४८ कौषारवेर्मैत्रेयस्य तस्यक्षत्तुश्च अध्यात्मज्ञानसंश्रितः संवादः ४९ पुनरागतवान्तत्रचनिमित्तंब्रूहि ५०

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust eGangotri

उक्तमर्थमुपसंहरति अयंत्विति ब्रह्मणः संबंधीकल्पोमहाकल्पः विकल्पोवांतरः तत्सहितः उदाहरणत्वेनसंक्षेपेणोक्तः कथंभूतः यत्रमहाकल्पेप्राकृताः महदादिसर्गाः अवांतरकल्पेचवैकृताः स्थावरादिसर्गा इत्ययंविधिः प्रकारः अन्येमहाकल्पादिभिः साधारणः ४६ वक्ष्यमाणंविस्तरंप्रतिजानीतेपरिमाणंस्थूलंसूक्ष्मंचकल्पस्यलक्षणमियान् एवंरूपइति तद्विग्रहं मन्वंतरकल्पम् मन्वंतरादिरूपम् विभागंच यथावद्विस्तरेण पुरस्तात्तृतीयस्कंधेव्याख्यास्यामि तत्रपाद्मंकल्पमथोइति कात्स्न्र्येनव्याख्यायमानंशृणु ४७ यदर्थंसृष्ट्यादिनिरूपणंतदेवसाक्षात् श्रोतुकामः कथांतरंपृच्छति यदाहेति भवः संबंधीनितीर्थानि यद्वा भवः क्षेत्राणिचेति ४८ कौषारवैर्मैत्रेयस्य तस्यक्षत्तुश्च अध्यात्मज्ञानसंस्थितः सवादः पुनरागतवान्तत्रचनिमित्तंब्रूहि ५० राज्ञापृष्ट

अयंतुब्रह्मणः कल्पः सविकल्पउदाहृतः विधिः साधारणोयत्रसर्गाः प्राकृतवैकृताः ४६ परिमाणंचकालस्यकल्पलक्षणविग्रहम् यथापुरस्ताद्व्याख्यास्येपाद्मंकल्पमथोशृणु ४७ शौनकउवाच यदाहनोभवान्सूतक्षत्ताभागवतोत्तमः चचारतीर्थानिभुवस्त्यक्त्वाबंधून्सुदुस्त्यजान् ४८ क्षत्तुःकौषारवेस्तस्यसंवादोध्यात्मसंश्रितः यद्वासभगवांस्तस्मैपृष्टस्तत्त्वमुवाचह ४९ ब्रूहिनस्तदिदंसौम्यविदुरस्यविचेष्टितम् बंधुत्यागनिमित्तंचतथैवागतवान्पुनः ५० सूतउवाच राज्ञापरीक्षितापृष्टोयदवोचन्महामुनिः तद्वोभिधास्येशृणुतराज्ञः प्रश्नानुसारतः ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांपुरुषसंस्थानुवर्णनंनामदशमोध्यायः १०

इति अयमर्थः यत्तूयूयंपृच्छत इदमेवराजापिशुकंपृष्टवान् शुकोःपिविदुरमैत्रेयसंवादंपुरस्कृत्ययेपूर्वंराज्ञाकृताः प्रश्नाः तदनुसारेणसर्वंपुराणार्थमवोचत् तदेवाहंवोभिधास्यामि तथैवशृणुतेति ५१ श्रीमद्भागवतंयेनसब्रह्मसुखतोमितम् ब्रह्मनारदयोः प्रोक्तंतंवंदेगुरुमीश्वरम् १ यत्सूत्रयंत्रितंविश्वंनरीनर्तिजगत्त्रयम् संतस्तमेवपृच्छंतुयदत्रस्खलितंमम २ द्वितीयस्कंधसंबंधिपद्मावार्थदीपिका उद्दीप्यतामियंसद्भिर्यथास्यात्तत्त्वदीपिकम् ३ ईक्षंतामिच्छयासंतः क्षमंतांममसाहसम् मयाहिस्वीयबोधायकृतमेतन्नसर्वतः ४ इतिश्रीभागवतटीकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांभावार्थदीपिकायांद्वितीयस्कंधेदशमोऽध्यायः १० ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi

CC0.In Public Domain. Digitized by Sarayu Trust/eGangotri

इतिश्रीमद्भागवतेद्वितीयस्कंधःसमाप्तः

Ganesh Varni Digambar Jain Institute, Naria, Varanasi